

---

HEIDI KNUTSEN (RED.)

---

# Utsyn over norsk landbruk

Tilstand og utviklingstrekk 2013

---

UTGITT AV:

NORSK INSTITUTT FOR LANDBRUKSØKONOMISK FORSKNING



# *NILF utgir en rekke publikasjoner*

---

Faste årlige publikasjoner:

«Driftsgranskingar i jord- og skogbruk»

«Handbok for driftsplanlegging»

«Utsyn over norsk landbruk. Tilstand og utviklingstrekk».

«Mat og industri. Status og utvikling i norsk matindustri».

Resultater fra forskning og utredninger utgis i fire serier:

«NILF-rapport» – en serie for publisering av forskningsrapporter og resultater fra større utredninger.

«Notat» – en serie for publisering av arbeidsnotater, delrapporter, foredrag m.m. samt sluttrapporter fra mindre prosjekter.

«Discussion paper» – en serie for publisering av foreløpige resultater (bare internettpublisering).

«Artikler» – en serie for kortere publisering av resultater fra forskning og utredninger (bare internettpublisering).

NILF er sekretariat for Budsjettnemnda for jordbruket som årlig gir ut:

«Totalkalkylen for jordbruket» (Jordbrukets totalregnskap og budsjett)

«Referansebruksberegninger»

«Resultatkontroll for gjennomføringen av landbrukspolitikken»

«Volum- og prisindeksar for jordbruket» som ligger på:

<http://www.nilf.no/PolitikkØkonomi/Nn/VolumPrisIndeksar.shtml>

NILF gir også ut:

«Dagligvarehandel og mat»

Regionale dekningsbidragskalkylar.

# Utsyn over norsk landbruk

*Tilstand og utviklingstrekk 2013*

Heidi Knutsen  
(red.)



**NILF**

Norsk institutt for  
landbruksøkonomisk forskning

---

<b>Redaktør</b>	Heidi Knutsen
<b>Tittel</b>	Utsyn over norsk landbruk. Tilstand og utviklingstrekk
<b>Forfatter</b>	Heidi Knutsen
<b>Utgiver</b>	Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning (NILF)
<b>Utgiversted</b>	Oslo
<b>Utgivelsesår</b>	2013
<b>Antall sider</b>	120
<b>ISBN</b>	978-82-7077-871-3
<b>ISSN</b>	0808-7180
<b>Emneord</b>	norsk landbruk, landbrukspolitikk, produksjon, økonomisk situasjon, skogbruk, jordbruksoppjøret

---

## Litt om NILF

- Forskning og utredning angående landbrukspolitikk, matvaresektor og -marked, foretaksøkonomi, nærings- og bygdeutvikling.
- Utarbeider nærings- og foretaksøkonomisk dokumentasjon innen landbruket; dette omfatter bl.a. sekretariatsarbeidet for Budsjettnemnda for jordbruket og de årlige driftsgranskingene i jord- og skogbruk.
- Utvikler hjelpemidler for driftsplanlegging og regnskapsføring.
- Finansieres av Landbruks- og matdepartementet, Norges forskningsråd og gjennom oppdrag for offentlig og privat sektor.

# Forord

---

Når «Utsyn over norsk landbruk» utgis for 18. gang i 2013, er det to år siden forrige utgave. Utsynets tema er som før, norsk landbruk, men også internasjonale forhold som påvirker det norske landbruket, blir omtalt. Formålet med publikasjonen er å gjøre en del av den informasjonen som årlig blir publisert innenfor landbruksområdet, fra blant annet Statistisk sentralbyrå, Budsjettnemnda for jordbruket og NILF, mer oversiktlig og lettere tilgjengelig. Utsyn i 2013 er bygd opp på samme måte som forrige utgave fra 2011.

Felles for mye av denne informasjonen er at den i første rekke er utarbeidet til spesielle formål og rettet mot de institusjoner og personer som arbeider med landbruksspørsmål til daglig. «Utsyn over norsk landbruk» er derimot rettet mot et bredere publikum; forvaltning, politikere, journalister, studenter, skoleelever og andre med interesse for norsk landbruk. Utsynet vil også være et nyttig oppslagsverk for dem som trenger oppdaterte data og beskrivelser av de viktigste utviklings-trekkene i norsk landbruk.

Publikasjonen er utarbeidet ved felles innsats fra en rekke av NILFs medarbeidere. Finn Andersen, Erik Bøe, Agnar Hegrenes, Oddmund Hjukse, Sjur Spildo Prestegard, Lars Johan Rustad, Ole Kristian Stornes, Mads Svennerud og Eva Øvren har alle bidratt i arbeidet med årets Utsyn. Heidi Knutsen har vært prosjektleder og redaktør. Forfatterne av temaartiklene er angitt i tilknytning til hver artikkel. Siri Fauske har stått for klargjøring av manuskriptet for publisering.

Arbeidet med rapporten ble avsluttet i oktober 2013.

Oslo, oktober 2013

Lars Johan Rustad



# Innhold

---

	Side
1 INNLEDNING.....	1
1.1 Historiske utviklingstrekk.....	1
1.2 Dagens situasjon.....	3
1.3 Landbruket i nasjonaløkonomisk sammenheng.....	4
2 NASJONALE OG INTERNASJONALE RAMMEBETINGELSER.....	7
2.1 Norsk landbrukspolitikk.....	7
2.1.1 Landbrukspolitiske mål.....	7
2.1.2 Lover og offentlige reguleringer.....	8
2.1.3 Pris- og markedsreguleringssystemene.....	10
2.1.4 Tilskudds- og avgiftsordninger.....	14
2.1.5 Hovedavtalen for jordbruket og jordbruksforhandlingene.....	16
2.1.6 Jordbruksoppgjøret i 2012.....	19
2.1.7 Jordbruksoppgjøret i 2013.....	20
2.2 Internasjonale rammebetingelser for norsk landbruk.....	23
2.2.1 EØS-avtalen og norsk landbruk.....	23
2.2.2 WTO-avtalen og norsk landbruk.....	24
3 RESSURSER I NORSK JORDBRUK.....	31
3.1 Naturressurser.....	31
3.1.1 Areal.....	31
3.1.2 Avlingsnivå.....	33
3.2 Husdyr.....	33
3.2.1 Husdyrbestanden.....	34
3.2.2 Ytelse.....	35
3.3 Bruksstørrelse, strukturutvikling og arbeidsforbruk.....	36
3.4 Kapitalressurser.....	37
4 ØKONOMIEN I JORDBRUKET.....	39
4.1 Nasjonalt nivå.....	39
4.1.1 Jordbrukets samlede inntekter.....	39
4.1.2 Jordbrukets samlede kostnader.....	42
4.1.3 Økonomisk resultat på totalnivå.....	44
4.1.4 Jordbruk og næringsmiddelindustri i regionaløkonomisk sammenheng.....	46
4.2 Økonomisk resultat på ulike typer av bruk.....	48
5 PRODUKSJON, BEARBEIDING OG FORBRUK AV JORDBRUKSVARER.....	55
5.1 Verdikjeden for matvarer i Norge.....	55
5.1.1 Førstehåndsomsetningen.....	55
5.1.2 Videreforedling.....	56

	Side
5.1.3 Engros- og dagligvarehandelen .....	57
5.1.4 Alternative markedskanaler .....	59
5.2 Produksjon, forbruk og omsetning av noen jordbruksvarer .....	61
5.2.1 Melk og melkeprodukter.....	61
5.2.2 Kjøtt og egg.....	63
5.2.3 Planteprodukter .....	66
5.2.4 Økologisk produksjon og omsetning .....	69
5.3 Prisetvikling på matvarer .....	73
5.4 Norskprodusert andel, import og eksport .....	74
5.4.1 Norskprodusert andel av matvareforbruket .....	74
5.4.2 Import og eksport.....	75
<b>6 SKOGBRUKET I NORGE.....</b>	<b>79</b>
6.1 Ressurser i skogbruket .....	79
6.1.1 Naturressurser .....	79
6.1.2 Skogen som klimaregulator .....	81
6.1.3 Realkapitalen .....	82
6.1.4 Viltet .....	83
6.1.5 Skogpolitikk.....	85
6.1.6 Virkemidler.....	86
6.1.7 Skogvern .....	87
6.1.8 Miljøsertifisering .....	88
6.2 Økonomi, eierstruktur og organisasjonsforhold .....	90
6.2.1 Økonomi og avvirkning .....	90
6.2.2 Skogbruk og utmarksinntekter.....	91
6.2.3 Eierstruktur og organisasjonsforhold.....	92
6.3 Skogbruk og skogindustri i regionaløkonomisk sammenheng.....	93
<b>7 TILLEGGSNÆRING .....</b>	<b>97</b>
7.1 Datagrunnlag – SSB og NILF.....	97
7.2 Forekomst av tilleggsnæringer .....	97
7.3 Omsetning og driftsoverskudd fra tilleggsnæring – driftsgranskingene.....	99
7.3.1 Omsetning.....	99
7.3.2 Driftsoverskudd .....	100
7.4 Arbeidsforbruk i tilleggsnæring.....	102
7.5 Lønnsomhet per time for tilleggsnæringer .....	104
<b>TEMA 1: Inn på tunet – Landbrukets svar på behov for velferdstjenester .....</b>	<b>107</b>
<b>TEMA 2: Verdiskaping i jordbruket .....</b>	<b>109</b>
<b>VEDLEGG .....</b>	<b>111</b>



## Figuroversikt

	Side
Figur 3.1	Jordebruksarealet fordelt på hovedvekster, 1959–2013 og sum jordbruksareal i alt..... 31
Figur 3.2	Dyrkingsomfang i 2012 i prosent av 1999. 1999 = 100..... 32
Figur 3.3	Arealfordeling i ulike landsdeler 2012 ..... 33
Figur 3.4	Antall husdyr. Utvalgte dyreslag, 1959–2013 ..... 34
Figur 3.5	Utviklingen i kutallet og ytelsen per ku 1959–2013 ..... 35
Figur 3.6	Antall jordbruksbedrifter med utvalgte husdyrslag, 1959–2012 ..... 36
Figur 3.7	Antall bruk i drift, årsverk i alt og timer per bruk, 1959–2013..... 37
Figur 3.8	Sammensetning og utvikling av eiendeler og gjeld per bruker- familie i 1 000 kroner, 2002–2011-kr ..... 38
Figur 4.1	Jordbrukets produksjonsinntekter fordelt på produksjoner 2012..... 39
Figur 4.2	Utviklingen i jordbruksavtalens priser for noen jordbruksprodukter 1995–2013. Indeks 1995 = 100..... 40
Figur 4.3	Utviklingen i produsentprisene for noen jordbruksprodukter 1995– 2013. Indeks 1995 = 100..... 41
Figur 4.4	Jordbrukets totalinntekt på 38,5 mrd. kr i 2012, fordelt på salgsinntekter o.l. og hovedgrupper av tilskudd ..... 42
Figur 4.5	Prisutviklingen på noen driftsmidler i jordbruket 1993–2013, 1995 = 100 ..... 43
Figur 4.6	Kostnadene i jordbruket fordelt på kostnadsarter 2012 ..... 44
Figur 4.7	Utviklingen i vederlag til arbeid og egenkapitel i mill. kroner og per årsverk ifølge Totalkalkylens normaliserte regnskap 2004– 2013, 2004 = 100 ..... 46
Figur 4.8	Vederlag til arbeids og egenkapitel per jordbruksbedrift for noen typer av bruk 2002–2011. Faste 2011-kroner ..... 48
Figur 4.9	Nettoinntekt per bruk for ulike driftsformer, 2002–2011, faste 2011-kr..... 50
Figur 4.10	Prosentvis sammensetning av brukerfamiliens samlede inntekter, 2002–2011 ..... 51
Figur 4.11	Sammensetning av brukerfamiliens samlede inntekter. 2011 ..... 52
Figur 5.1	Produksjon og forbruk av melk og melkeprodukter, 1970–2012 ..... 62
Figur 5.2	Produksjon og forbruk av kjøtt og egg, 1970–2012..... 64
Figur 5.3	Produksjon og forbruk av matkorn, poteter og hagebruksprodukter, 1979–2012..... 68
Figur 5.4	Prisutvikling for noen matvarer på produsent-, engros- og forbrukernivå. Indeks1998=100 ..... 73
Figur 5.5	Selvforsyningsgrad og andel av denne produsert i norsk jordbruk, målt på energibasis, 1970–2012 i prosent ..... 74
Figur 6.1	Arealstatistikk for Norge..... 79
Figur 7.1	Prosentandel av jordbruksbedriftene hvor forskjellige typer tilleggsnæring drives. Jordbrukstelling 1999 og landbruks- 2010..... 99
Figur 7.2	Omsetning i tilleggsnæring, kr per bruk for bruk med omsetning over kr 20 000 i tilleggsnæring. Regioner, 2009–2011..... 100
Figur 7.3	Andel bruk med driftsoverskudd i tilleggsnæring, gruppert etter størrelse på driftsoverskuddet ..... 100

	Side
Figur 7.4	Prosentvis fordeling av brukene etter størrelse på driftsoverskudd i tilleggsnæring, 2011, landsdeler ..... 101
Figur 7.5	Driftsoverskudd per driftsform per bruk i tilleggsnæringen på alle bruk med tilleggsnæring, 2005–2009..... 102
Figur 7.6	Timer per driftsform per bruk på alle bruk som har registrert timer i tilleggsnæringen. 2009–2011 ..... 103
Figur 7.7	Timer per bruk på alle bruk som har registrert timer i tilleggsnæringen, fordelt etter landsdeler. 2005–2011..... 103
Figur 7.8	Arbeidsinnsats i tilleggsnæring ifølge Jordbrukstelling 1999 og Landbrukstelling 2010 sammenlignet med driftsgranskningene 2011. Timer per jordbruksbedrift med tilleggsnæring ..... 104
Figur 7.9	Driftsoverskudd per time for ulike former for tilleggsnæring sammenlignet med jordbruket, 2007–2011 ..... 105
Figur 7.10	Driftsoverskudd per time for noen undergrupper av tilleggsnæringer..... 105

## Tabelloversikt

Tabell 1.1	Produksjon og resultat for jord- og skogbruk. Nasjonalregnskapsstatistikk for enkelte år 2003–2012. Basisverdi. Mill. kroner, løpende priser ..... 6
Tabell 2.1	Oppbygging av ramme og finansiering; krav, tilbud og avtale 2013, mill. kroner <sup>1</sup> )..... 21
Tabell 4.1	Vederlag til arbeid og egenkapital ifølge Totalkalkylens registrerte og normaliserte regnskap 2006 –2012. Mill. kr og kr/årsverk, lønn per årsverk for industriarbeidere ..... 45
Tabell 4.2	Bruttoprodukt (BP) og sysselsatte personer i jordbruk og næringsmiddelindustri. Fylker, 2010 ..... 47
Tabell 4.3	Noen gjennomsnittstall for driftsgranskingsbruk med forskjellige driftsformer. 2011 ..... 49
Tabell 4.4	Nøkkeltall for melkeproduksjonsbruk med 18–28 årskyr i ulike områder. 2011 ..... 53
Tabell 5.1	Markedsandeler for landbrukssamvirket. Råvarer, prosent, 1989, 2010 og 2011 ..... 56
Tabell 5.2	Hovedtall for norsk matindustri <sup>1</sup> ) ..... 57
Tabell 5.3	Matindustri, fordeling etter sektor, 2011 ..... 57
Tabell 5.4	Antall bedrifter, sysselsatte og omsetning innen engros- og butikkhandelen med mat- og drikkevarer ..... 58
Tabell 5.5	Utvikling i total omsetning (i mill. kroner, eks. mva.) og kjedenes årlige andel av omsetningen i utvalgte år..... 59
Tabell 5.6	Butikktypers omsetningsandel etter størrelse (i prosent) ..... 59
Tabell 5.7	Antall bedrifter med produksjon av meierivarer <sup>1</sup> ) ..... 62
Tabell 5.8	Antall slakterier innen samvirket og private aktører..... 65
Tabell 5.9	Antall bedrifter med bearbeiding og konservering av kjøtt <sup>1</sup> ) ..... 65
Tabell 5.10	Antall eggpakkerier i samvirket og private aktører ..... 66
Tabell 5.11	Hovedtall for økologisk produksjon i Norge 2007–2012 ..... 70
Tabell 5.12	Økologisk drevet arealer, fordelt på kulturer, 2012 ..... 70

	Side
Tabell 5.13	Antall husdyr i økologiske drift i 2011 og 2012 og antall økologiske husdyr prosent av totalt antall husdyr i 2012 ..... 71
Tabell 5.14	Økologisk dyrket korn til mat og fôr, 2007–2013, 1000 kg ..... 71
Tabell 5.15	Andel av økologisk produksjon som selges som økologisk vare, 2008–2012. I 1000 liter, tonn og ..... 72
Tabell 5.16	Import og eksport av jordbruksbaserte næringsmidler til og fra Norge 2011. Mill. kr..... 76
Tabell 6.1	Stående volum og tilvekst under bark i mill. m3. Gjelder produktivt skogareal. Hele landet 1933 og 2012 ..... 81
Tabell 6.2	Tillatt felt og felt hjortevilt 2011/2012 og 2012/2013 ..... 84
Tabell 6.3	Avvirkning og driftsoverskudd i gårdsskogbruket, 2007–2011. Nominelle kroner ..... 91
Tabell 6.4	Bruttoprodukt og sysselsetting i skogbruk, trelast- trevare- og papirvareindustri etter fylke. Mill. kroner og sysselsatte personer. 2010 ..... 94
Tabell 7.1	Prosentandel av jordbruksbedriftene hvor det ifølge Jordbruks-Telling 1999 og Landbrukstelling 2010 forekommer tilleggs-Næring..... 98
Tabell 7.2	Andel bruk med registrert omsetning på tilleggsnæring (TN) i driftsgranskingene, 2007–2011 ..... 98



# 1 Innledning

---

«Utsyn over norsk landbruk – Tilstand og utviklingstrekk 2013» skal gi et overblikk over norsk landbruk og gjenspeile hva som har skjedd i landbrukssektoren siste år. Årets utgave er i hovedsak bygd opp som utgaven fra 2011. Kapitlene i rapporten utgjør en helhet, men kan også leses hver for seg.

## Oppbyggingen av «Utsynet»

I dette kapitlet gis det en kort oversikt over enkelte utviklingstrekk, dagens situasjon for norsk landbruk og landbruket i nasjonaløkonomisk sammenheng.

Nasjonale og internasjonale rammevilkår blir omtalt i kapittel 2. Der beskrives blant annet mål og virkemidler i norsk landbrukspolitikk og resultatet av jordbruksoppjøret de to siste årene. I tillegg er internasjonale avtaler som har betydning for norsk landbruk beskrevet.

Kapittel 3 gir en oversikt over ressursene i norsk jordbruk. Produksjons- og ressursgrunnlaget og utviklingstrekk blir omtalt.

I kapittel 4 gis en presentasjon av de økonomiske resultatene i jordbruket både for jordbruket totalt og på bruksnivå. Kapitlet gir også en liten oversikt over jordbrukets og næringsmiddelindustriens regionaløkonomiske betydning.

I kapittel 5 går vi nærmere inn på produksjon, forbruk og omsetning av jordbruksvarer i Norge. Status for økologisk produksjon er også beskrevet der.

Kapittel 6 omhandler tilstand og utviklingstrekk i skogbruket.

Omfang, utbredelse og betydningen av tilleggsnæringer er beskrevet i det siste kapitlet, kapittel 7. Data fra både NILF og Statistisk sentralbyrå er utgangspunkt for det som presenteres i kapitlet.

Etter hovedkapitlene blir to utvalgte temaer presentert. Temaartiklene kan leses uavhengig av den øvrige teksten. Tittlene på årets temaartikler er «Inn på tunet – landbrukets svar på behov for velferdstjenester» og «Verdiskaping i jordbruket». Bakerst er det lagt inn vedleggstabeller med flere detaljer enn det er plass til i hovedkapitlene.

## 1.1 Historiske utviklingstrekk

De siste 100–200 årene har det vært kontinuerlige omstillinger i norsk landbruk. Ny kunnskap og teknologi har, sammen med den generelle samfunnsutviklinga, satt sitt preg på landbruket. Etter andre verdenskrig har gardsbrukene blitt færre, større og mer spesialiserte.

Hest og manuelt arbeid er erstattet med traktorer, skurtreskere og maskiner av mange slag både i plante- og husdyrproduksjoner. Skogbruket har vært gjennom minst like store endringer som jordbruket. Utviklingen har gått fra et arbeidsintensivt til et kapital- og kunnskapsintensivt landbruk

Kraftfôr, kunstgjødsel, sprøyte- og ensileringsmidler har fått stor betydning for produksjonen. Nå er det imidlertid et politisk mål å få mer økologisk drift basert på lokale ressurser.

Husdyravl og planteforedling ble tidlig viktig, og framgangen har vært stor. Norske husdyrraser er interessante også i utlandet, og i 2012 solgte avlsorganisasjonen GENO storfesæd til 23 land (Geno 2013). I mange land er genmodifisering og hormonbehandling tatt i bruk i landbruket, men slike metoder er ikke godkjent i Norge.

Landbruksnæringa har også utviklet seg mye organisatorisk. Tidligere sto bøndene hver for seg overfor både myndigheter og marked, med foredling på, og salg fra egen gard. Nå betyr de næringspolitiske organisasjonene mye for utviklingen av rammevilkårene. Samvirkebasert foredlingsindustri har en stor del av førstehandsomsetning og foredling. På andre siden er grossist- og detaljistledet konsolidert i fire store dagligvarekjeder. Endringene i omsetning og foredling har ført til et standardisert varespekter, men mange krever nå større mangfold. Dette har blant annet ført til betydelig satsing på foredling på norske gardsbruk. Disse bøndene gjør seg mindre avhengig av politikken, men blir stående som enkeltaktører, og må selv ta seg av markedsarbeidet. I noen tilfeller danner de nye organisasjoner, selskaper og samvirker, eller egne enheter knyttet til etablerte samvirker for å ivareta fellesinteresser. «Bondens marked» er et eksempel på dette.

Det er stor interesse for energiproduksjon. Dette gjelder både energi fra biologisk materiale fra jord- og skogbruk og vannkraft og vindkraft.

Det tilbys i dag mange tjenester med basis i gardens ressurser, blant annet innen helse og omsorg, utdanning og kursvirksomhet, opplevelser, kultur og reiseliv. Både offentlige og private aktører etterspør slike tjenester.

Norsk landbruk representerer et mangfold hvor det satses både på nisjeprodukter og spesielle kvalitetsprodukter og økologisk produksjon samtidig som volumproduksjonen innen tradisjonelt landbruk utvikles.



FOTO: © ANNE AASDALEN

## 1.2 Dagens situasjon

Rammevilkårene for landbruket i Norge påvirkes i stor grad av naturgitte forhold. I tillegg har teknologi, økonomiske forhold og generell samfunnsutvikling stor innvirkning. Dessuten setter landbrukspolitikken viktige rammer for landbruket.

Bare 3,2 prosent av det samlede landarealet i Norge (utenom Svalbard og Jan Mayen) er dyrket jord. I EU-landa (EU-27) utgjør nytta jordbruksareal 41 prosent av totalarealet (land- og vannareal) (Jordbruksstatistisk årsbok 2013 s. 235). Jordbruksarealene i Norge er ofte små, spredte og til dels tungdrevne. Skog dekker 38 prosent av landarealet i Norge. I alt 35 prosent av totalarealet i EU-27 er skogsmark (Jordbruksstatistisk årsbok, 2013 s. 235).

De klimatiske forholdene er avgjørende for hvilke jordbruksvekster som kan dyrkes og for avlingsnivået. I Norge er lengden på vekstperioden og varmesummen i vekstperioden viktige begrensende, klimatiske faktorer. De fleste årene er det nok nedbør, og gunstige lysforhold virker positivt på planteproduksjonen. Det kjølige klimaet begrenser forekomsten av plantesykdommer og skadedyr. Norge ligger i ytterkanten av dyrkingsområdet for flere viktige vekster, og er et av få europeiske land hvor det ikke dyrkes sukkervekster. Klimaet gjør også sitt til at kornavlingene per arealenhet er mindre enn i mange andre europeiske land (Rustad, 2008 s. 21). I store deler av landet er fôr dyrking, hovedsakelig gras, langt på vei eneste mulige planteproduksjon. Husdyrproduksjon basert på grasdyrking og utmarksbeite har derfor stor betydning i norsk landbruk.

Miljø- og klimaproblematikken debatteres. En del tyder på at store deler av norsk landbruk kan komme styrket ut av en global oppvarming. Landbruket både slipper ut og binder CO<sub>2</sub> gjennom sin produksjon. I disse dager forskes det på hvilken netto virkning ulike produksjoner har for klimaregnskapet.

Etterspørselen etter matvarer totalt, og sammensetningen av «matvarekurven», påvirkes av husholdningenes preferanser og inntekter, samt prisen på mat og andre varer. De fleste matvarer har lav pris- og inntektselastisitet. Dette betyr blant annet at etterspørselen endrer seg lite når inntektsnivået i samfunnet endrer seg, og at selv relativt små endringer i tilgangen på matvarer kan gi store utslag i prisen.

De siste årene har mange blitt mer opptatt av kvalitetsmat og er villige til å betale forholdsvis mye for nisje- og spesialprodukter. Produksjonen av økologisk melk økte i 2012, mens produksjonen av økologisk kjøtt og egg minket litt. Omsetningen av økologiske varer i dagligvarehandelen og andre salgskanaler økte i 2012, målt i verdi (Statens landbruksforvaltning, 2013).

Sterk kjedemakt gjennom de fire store dagligvarekjedene, gjør sitt til at det er et prispress på de standardiserte produktene. Dessuten er salget av kjedenes egne merker økende, noe som skaper utfordringer for de kjente merkevarene.

Råvarepriser på verdensmarkedet påvirker også prisnivået på mat i Norge, men de norske prisene har vært mer stabile enn de internasjonale prisene de siste årene. Inntektsdannelsen i norsk landbruk er i stor grad politisk betinget, spesielt gjennom importvern og jordbruksavtaler. Endringer i kronekursen vil påvirke norsk konkurransevne, en sterk krone svekker konkurransevnen i forhold til import.

Bøndene bruker mange innsatsfaktorer, både norskproduserte og importerte. Prisene på innsatsfaktorene er i liten grad påvirket av jordbruksavtalene. Spesielt for importerte varer vil både internasjonale priser og valutakurser ha innvirkning på kostnadene.

Rentenivået har mye å si for den enkelte brukerfamilie. Rentenivået falt betydelig fram til sommeren 2009. Siste årene har rentefoten på lån vært rundt 4 prosent (Budsjettnemnda for jordbruket 2013). Spørsmål knyttet til kapitalforhold, investeringer og gjeld er nærmere behandlet i kapittel 3.4.

Arbeidsmarkedet påvirker bønders muligheter til å ta arbeid utenfor bruket, og det påvirker bønders muligheter til å benytte leid hjelp. En kan for eksempel forvente økt avgang av arbeidskraft fra landbruket dersom mulighetene til å få annet arbeid er gode. Hvis det derimot er stor arbeidsledighet, vil en forvente at avgangen av arbeidskraft fra landbruket er mindre. Tilgang og pris på arbeidskraft vil påvirke i hvilken grad bøndene vil leie inn hjelp, utføre arbeidet selv, eller mekanisere drifta. Etter en midlertidig oppbremsing i bruken av arbeidsinnvandrere rundt 2009–2010, har bruken av arbeidsinnvandrere igjen økt. Bygdeforskning anslår at godt over 20 000 arbeidsinnvandrere var innom det norske landbruket i løpet av 2011, og at disse stod for rundt 13 prosent av den totale arbeidsinnsatsen i landbruket (Holm, 2012).

I hvilken grad bøndene tar i bruk ny teknologi, bestemmes i høy grad av tilgjengeligheten og prisen på arbeidskraft i forhold til kapitalkostnadene. Men også hensyn til ferie og fritid og arbeidsbelastning har betydning for valg av driftsopplegg. Jordbruket vil trolig bli mer høyteknologisk etter hvert som brukene blir større. I hvilken grad norsk landbruk vil ta i bruk de muligheter som ligger i teknologisk utvikling, vil ha sterk sammenheng med utvikling av bruksstruktur og utvikling i arbeidsmarkedet. Arbeidsledigheten økte etter at finanskrisen slo til, men utslaget ble mindre enn fryktet. Det er i dag relativt stor etterspørsel etter arbeidskraft til norsk næringsliv, og landbruket konkurrerer med mange gode betalere.

### 1.3 Landbruket i nasjonaløkonomisk sammenheng

Jord- og skogbruk sysselsatte til sammen om lag 50 900 personer i 2012, ifølge Nasjonalregnskapet). Dette utgjorde 1,9 prosent av samlet sysselsetting i landet. I 2003 var det 68 200 personer sysselsatt i jord- og skogbruk. Antall sysselsatte har minket med 3,2 prosent per år i perioden 2003–2012.

Beregnet etter prinsippene i Nasjonalregnskapet var produksjonen i jord- og skogbruk på ca. 30 mrd. kroner i 2003 og økte til om lag 32,3 mrd. kroner i 2007 og til 36,6 mrd. kroner i 2012, målt i løpende priser.<sup>1</sup> Produktinnsatsen økte omtrent like mye som produksjonsverdien slik at bruttoproduktet (produksjon minus produktinnsats) har vært rundt 15 mrd. kroner de seneste ti årene.

Selvstendig næringsdrivende og deres familier utfører en stor del av arbeidet i landbruket, spesielt i jordbruket. Likevel var det lønnskostnader på vel 5 mrd. kroner de seneste årene. Jordbruk har relativt store netto næringsubsidier som ikke er med i basisverdien for produktene, og de er derfor ikke med i bruttoproduktet. Driftsresultat er bruttoprodukt pluss netto næringsubsidier minus kapitalslit og lønnskostnader. Dette kan oppfattes som eiernes inntekter fra jord- og skogbruk. Driftsresultat pluss lønnskostnader ligner på vederlag til arbeid og kapital som benyttes i Totalkalkylen for jordbruket.

---

<sup>1</sup> Se Statistisk sentralbyrå (2007) for definisjon av de begreper som nyttes i nasjonalregnskapet.



Jord- og skogbruk sto for 0,6 prosent av totalt bruttoprodukt i 2012. I 2003 var tilsvarende tall 1,1 prosent. Denne nedgangen er ledd i en lang trend der bruttoprodukt i andre næringer har økt mer enn bruttoproduktet i jord- og skogbruk.

Selv om jord- og skogbruk utgjør en relativt liten del av nasjonaløkonomien, målt ut fra Nasjonalregnskapet, har de to næringene større betydning i enkelte fylker og kommuner. Vi kommer tilbake til regional betydning av jordbruket i kapittel 4.1.4 og skogbruket i kapittel 6.4. De to næringene har også stor betydning for aktivitet i andre næringer som næringsmiddelindustri, treforedling og tre- og trevareindustri. Også dette omtales i de nevnte kapitler.



FOTO: © ANNE AASDALEN

**Tabell 1.1 Produksjon og resultat for jord- og skogbruk. Nasjonalregnskapsstatistikk for enkelte år 2003–2012. Basisverdi. Mill. kroner, løpende priser**

	2003	2007	2010	2011	2012	% av landet 2012
Produksjon	30 096	32 260	35 431	34 974	36 634	0,76
Produktinnsats	15 359	17 291	19 594	20 551	21 368	0,95
Bruttoprodukt	14 737	14 969	15 837	14 423	15 266	0,59
Lønnskostnader	4 163	4 719	5 243	5 358	5 403	0,41
Næringssubsidier	8 613	9 334	10 666	11 019	11 312	37,54
Kapitalslit	6 854	8 100	9 065	9 271	9 437	2,36
Driftsresultat	12 333	11 484	12 195	10 813	11 737	1,27
Driftsresultat + lønnskostnader <sup>1</sup>	16 496	16 203	17 438	16 171	17 140	0,77
Sysselsatte personer <sup>2</sup>	68 200	58 500	54 700	52 900	50 900	1,90

1) Tilsvarende omtrent vederlag til arbeid og kapital som brukes av Budsjettnemnda for jordbruket

2) Sysselsatte personer. Lønnstakere og selvstendige

Kilde: Statistisk sentralbyrå (2013)

## Litteratur

Budsjettnemnda for jordbruket 2013. Totalkalkylen for jordbruket. Avgitt juni 2013.

Geno 2013. *Geno selger storfe-gener til Polen*.

<http://www.geno.no/no/Forsiden/For-media/Pressemeldinger/Geno-selger-storfe-gener-til-Polen/>. Sett 10.9.2013.

Holm, F.E. 2012. *Arbeidsinnavandring til landbruket. Trender og utviklingstrekk 2004-2012*. Rapport 10/2012. Norsk senter for bygdeforskning.

Jordbruksstatistisk årsbok 2013. Statistiska centralbyrån og Jordbruksverket. Stockholm.

Rustad, L.J. (red.) 2008. *Matsektoren i Norge og EU. NILF-rapport 2008–5*. Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning.

Statens landbruksforvaltning 2013. *Produksjon og omsetning av økologiske varer. Rapport for 2012*. Rapport-nr.: 12/2013.

Statistisk sentralbyrå 2007. *Begreper i nasjonalregnskapet*.

<http://www.ssb.no/emner/09/01/begreper/>. Sett 18.6.2007.

Statistisk sentralbyrå 2013. Statistikkbanken. *Nasjonalprodukt, årlig, Tabell: 09170: Produksjon og inntekt, etter næring og Tabell: 09174: Lønn, sysselsetting og produktivitet, etter næring*. Sett 06.09.2013.

## 2 Nasjonale og internasjonale rammebetingelser

---

### 2.1 Norsk landbrukspolitikk

#### 2.1.1 Landbrukspolitiske mål

Regjeringen la i desember 2011 fram en melding til Stortinget om landbruks- og matpolitikken (Landbruks- og matdepartementet 2011a). Meldingen omfatter både jord- og skogbruk, reindrift og bygdenæringer og er på 300 sider. Det ikke mulig å gi en fullstendig omtale her så vi nevner bare noen hovedpunkter.

Meldingen formulerer fire overordnede mål for landbruks- og matpolitikken: Matsikkerhet, landbruk over hele landet, økt verdiskaping og bærekraftig landbruk. Ifølge meldingen er den viktigste oppgaven som landbruket løser for samfunnet, å produsere nok, trygg og variert mat av god kvalitet (s. 15). Videre heter det at (s. 16) *«Regjeringen vil, innenfor de gitte handelspolitiske rammer, legge til rette for økt produksjon av jordbruksvarer som det er naturgitt grunnlag for og som markedet etterspør, slik at selvforsyningsgraden kan opprettholdes om lag på dagens nivå.»* Det heter videre at *«Befolkningen øker og SSB anslår at det innen 2030 vil være 20 pst. flere mennesker i Norge. Etterspørselen fra en økende befolkning vil gi grunnlag for økt produksjon av jordbruksvarer.»*

Disse formuleringene har blitt tolket som at jordbruksproduksjonen skal øke med en prosent per år fram til 2030. Det er vår oppfatning at en slik tolking er å lese for mye ut av det som står i meldingen.

Regjeringen påpeker at målet om landbruk over hele landet er ambisiøst, og at det viser retning og styrke i landbruks- og matpolitikken (s. 20). Viktige deler av dette politikkområdet er å sikre bruk av landbruksarealer, sikre og bidra til sysselsetting og bosetting og å ha en politikk som er tilpasset regionale muligheter og utfordringer.

Verdiskaping og sysselsetting er viktige bidrag til samfunnet i seg selv (s. 23). Det heter videre at målene om økt matproduksjon og landbruk over hele landet ikke kan oppnås uten at verdikjedene i landbruks- og matsektoren skaper verdier og er konkurransedyktige. I dette ligger også at regjeringen ønsker et løft for bygdenæringer. Regjeringen vil sikre utøverne i landbruket en inntektsutvikling og sosiale vilkår på linje med andre grupper. Regjeringen vil videreføre inntekts- og velferds politikken i landbruket med utgangspunkt i landbrukspolitikken som er ført etter 2005 (s. 27).

I omtalen av målområdet bærekraftig utvikling sier regjeringen at den vil føre en politikk som beskytter arealressursene, at landbruket bidrar til produksjon av miljøgoder og sikrer naturmangfoldet, og å redusere forurensingene fra jordbruket. Meldingen følger opp stortingsmeldingen fra 2009 om klimautfordringene og landbruket (Landbruks- og matdepartementet, 2009). Meldingen legger vekt på landbrukets ansvar for å redusere klimagassutslippene i Norge.

I innstillingen fra Næringskomiteen i Stortinget støttet flertallet (representantene fra Arbeiderpartiet, Senterpartiet og Sosialistisk Venstreparti) i all hovedsak regjeringen (Innst. 234 S (2011–2012)). I komitébehandlingen og under stortingsdebatten ble det fremmet i alt 27 forslag. Det eneste som ble vedtatt, var følgende forslag fra AP, SV og SP med støtte fra Krf:

*«Stortinget legger til grunn at landbruket og norsk næringsmiddelindustri skal sikres forutsigbarhet ved at hovedpilarene i den norske landbruksmodellen skal være grunnlaget for norsk landbrukspolitikk. Dette innebærer at regjeringen skal, gjennom ulike ordninger sikre et sterkt importvern, opprettholde jordbruksavtalen mellom staten og næringen samt videreføre samvirkets rolle som forvalter av markedsordningene.»* (Stortinget, 2012.)

Den 16. oktober 2013 ble Erna Solbergs regjering utnevnt. Regjeringen har medlemmer fra Høyre og Fremskrittspartiet med Sylvia Listhaug (Frp) som landbruks- og matminister. Regjeringen og den nye landbruks- og matministeren har uttrykt ønske om betydelig endringer i landbrukspolitikken. Fordi regjeringen er en mindretallsregjering, er den avhengig av støtte fra andre partier i Stortinget, først og fremst støttepartiene Venstre og Kristelig Folkeparti, for å kunne gjennomføre politikken. Dette vil særlig være tilfelle der politikkendring vil kreve lovendring eller budsjettvedtak.

For å nå målene i landbrukspolitikken benyttes mange virkemidler. I omtalen nedenfor har vi delt dem i tre grupper: (1) lover og reguleringer, (2) pris- og markedsreguleringssystemer og (3) tilskudds- og avgiftsordninger.

## 2.1.2 Lover og offentlige reguleringer

### Omsetning av landbrukseiendommer

Odelsloven, konsesjonsloven og jordloven har betydning for omsetning av landbrukseiendommer og hvilke plikter som følger av å eie en landbrukseiendom.

For at det skal være odelsrett på en eiendom må den ha mer enn 25 dekar fulldyrka eller overflatedyrka jord eller mer enn 500 dekar produktiv skog. Samboere er likestilt med ektefeller i odelsloven. Menn og kvinner er likestilt uavhengig av fødselstidspunkt. Stortinget har i 2013 vedtatt endringer i odelsloven som innebærer at bare barn av en som har eid eiendommen med odelsrett og barnebarn av siste eier med odelsrett kan ha odelsrett. Samtidig oppheves adgangen til å søke odelsfrigjøring for den som har kjøpt odelseiendom som tilleggsjord. Disse endringene trer i kraft 1. januar 2014. Bakgrunnen for endringene i odelsloven er gitt i Prop. 128 L (2012–2013).

Stortinget har også vedtatt endringer i delingsbestemmelsene i jordloven. Den nye bestemmelsen går bort fra forbudstanken. Utgangspunktet skal være at det skal gis delingssamtykke når fradelingen ikke er i strid med viktige landbruksmessige hensyn. Bakgrunnen for endringene i jordloven er gitt Prop. 127 L (2012–2013),

Konsesjonsloven sier at det er konsesjonsplikt for å overta en landbrukseiendom når den har mer enn 25 dekar fulldyrka eller overflate dyrka jord eller 100 dekar totalareal. Det er boplikt for den som overtar en bebyggd eiendom over arealgrensen for odling. Boplikten varer i fem år. Reglene om driveplikt er nå gitt i jordloven. Driveplikten er varig for alle som eier en eiendom



FOTO: SOFIE KJERNLI-WIJENEN

med landbruksareal. Driveplikten kan oppfylles av eieren eller ved bortleie på vilkår som er fastsatt i loven. Blant annet må avtalen være skriftlig, ha en varighet på minst 10 år og føre til driftsmessig gode løsninger.

## Produksjonsreguleringer

Lov av 16. januar 2004 nr. 5 om regulering av svine- og fjørfeproduksjonen med forskrifter bestemmer hvor stor produksjon en kan drive uten å ha konsesjon. Lovens formål er å legge til rette for å spre svine- og fjørfeproduksjonen på flere enheter ved å regulere produksjonsomfanget hos den enkelte produsent. Uten tillatelse fra Landbruks- og matdepartementet kan en for eksempel ha inntil 140 000 omsatte og slaktede kyllinger per år, inntil 30 000 omsatte og slaktede kalkuner per år, maksimalt 7 500 innsatte verpehøner, inntil 2 100 omsatte og slaktede slaktegriser per år, eller maksimalt 105 avlspurker. Det er egne regler for purkeringer.

For å kunne drive med ku- eller geitemelkproduksjon må en ha melkekvote. Formålet med kvoteordningen er å tilpasse melkeproduksjonen til avsetningsmulighetene i markedet. Kvoten tilligger den enkelte landbrukseiendom. Eier av landbrukseiendommen kan selge melkekvoten. Ved salg må minst 50 prosent av kvoten selges til staten til en fastsatt pris, mens resten kan selges privat. For å oppnå mer fleksibilitet i kvotesystemet ble det fra 1. mars 2009 innført en ordning med leie av melkekvoter. Hele kvoten selges eller leies ut. Fra 2009 er det innført en ordning der nyetablerere kan kjøpe kvote av staten, samt en utvidet økologisk kvote.

## Offentlig mattilsyn

Det ble etablert et felles mattilsyn for all matproduksjon 1. januar 2004. Mattilsynet har ansvar for å forvalte alle lovene som omhandler produksjon og omsetning av mat. De viktigste lovene på Mattilsynets områder er matloven, dyrevelferdsloven, dyrehelsepersonelloven, planteforedlerloven og husdyravlsloven. Til alle lovene er det utarbeidet forskrifter med mer detaljerte bestemmelser. Det aller meste av lovene og forskriftene inngår i EØS-avtalen og er felles europeisk regelverk.

## Dyrevelferd

Den første norske dyrevvernloven ble vedtatt i 1935. I 1974 ble en ny lov innført, og denne gjaldt, med senere endringer, til 2009 da dyrevelferdsloven ble iverksatt (LOV 2009–06–19 nr. 97: Lov om dyrevelferd). Formålet med loven er å fremme god dyrevelferd og respekt for dyr. Loven omfatter forhold som påvirker velferd hos eller



FOTO: © ASBJØRN VEIDAL

respekt for pattedyr, fugler, krypdyr, amfibier, fisk, tiftokreps, blekksprut og honningbier. Grunnlaget for den nye loven er en betydelig utvikling i kunnskapen om dyrs evner og behov kombinert med høye etiske mål for hvordan dyr skal behandles i samfunnet. Anerkjennelsen av at dyr har egenverdi i tillegg til å ha nytteverdi for mennesket, er en vesentlig premiss for loven.

Det er utarbeidet forskrifter om hold av de enkelte dyreslag. Et sentralt element er at det kreves løsdrift ved nybygg eller omfattende restaurering av fjøs for storfe. Det er forbud mot innsett av høner i tradisjonelle bur fra 2012.

## 2.1.3 Pris- og markedsreguleringssystemene

### Grensevern og skjermingsstøtte

Norge har i lang tid hatt et sterkt importvern for jordbruksvarer. Importvernet består i toll på varer som importeres til Norge. Tollen gjør det mulig å ha høyere priser i Norge enn på verdensmarkedet. Denne prisdifferansen omtales gjerne som skjermingsstøtte. OECD (2013) har beregnet at norsk skjermingsstøtte utgjorde om lag 9,6 mrd. kroner i 2010, 9,1 mrd. kroner i 2011 og 11,1 mrd. kroner i 2012.

Fra sommeren 2007 økte de internasjonale prisene for flere råvarer kraftig. Fra vinteren 2008 gikk prisene ned igjen, og våren 2010 var prisene for mange varer nesten nede på nivået før prisoppgangen i 2007. Sommeren 2010 begynte prisene på flere jordbruksvarer igjen å stige, og i januar 2011 gikk IMF's prisindeks for matråvarer over 2008-nivået. Siden vinteren 2011 har prisene variert en del, men IMF's totalindeks for jordbruksråvarer har vært på nivå med toppnivået i juni 2008 (NILF, 2013).

På grunn av det norske importvernet vil variasjon i internasjonale priser ikke slå fullt ut i norske priser. Variasjoner i de internasjonale prisene har derimot betydning for hvor stor skjermingsstøtten til norsk jordbruk er.

Fordi prisen på mange importerte jordbruksvarer (inklusive toll) ligger over norsk pris, har norsk matproduksjon, med noen unntak, ikke opplevd kraftig importkonkurranse. EØS-avtalens protokoll 3 om råvareprisutjevning for foredlede jordbruksvarer mellom Norge og EU (RÅK-ordningen), innebærer at foredlede jordbruksvarer i langt større grad er utsatt for importkonkurranse på det norske markedet enn tradisjonelle jordbruksvarer (avtalen er nærmere omtalt i kapittel 2.2.1). De siste par

årene har også norskprodusert ost blitt utsatt for økende konkurranse på det norske markedet som følge av økte råvareprisforskjeller og lavt tollvern. For å styrke importvernet for utvalgte varer, blant annet visse ostetyper, gikk Norge over fra kronetoll til prosenttoll på noen varer fra 1. januar 2013.

## Prissystemene

I Norge er det målpriser for melk og melkeprodukter, svinekjøtt (slaktegris), korn, epler, poteter og 10 grønnsakslag. Målprisene er, litt forenklet, de prisene som jordbruket har rett til å ta ut av markedet i gjennomsnitt for avtaleperioden ved balanserte markedsforhold og det fastsatte importvernet.

Hvis oppnådde priser overstiger målprisene med mer enn 10 prosent to uker på rad (8 % for meierivarer og 12 % for grøntsektoren), blir tollsatsene satt ned. Tollsatsene kan også settes ned dersom gjennomsnittsprisen for avtaleåret vil overstige målprisen. I praksis har Statens landbruksforvaltning, som administrerer disse tollnedsettningene, da satt den aktuelle tollsatsen ned til differansen mellom målprisen for produktet og gjeldende verdensmarkedspris. For jordbruksvarer som ikke har målpris, blir prisnivået i Norge styrt av utviklingen i prisene på verdensmarkedet, de gjeldende tollsatsene og den innenlandske markedssituasjonen.

Ifølge St.meld. nr. 19 (1999–2000) skulle målprisene tilpasses slik at prisforskjellene til EU ikke økte. Bakgrunnen for dette var å bidra til markedsbalanse og å opprettholde konkurransevilkårene for næringsmiddelindustrien. Målprisene ble redusert med 900 mill. kroner i jordbruksoppgjøret 2000, men har senere økt igjen.

For å overholde forpliktelsene i WTO-avtalen om bruk av internstøtte til jordbruket, er det de senere årene gjort en del endringer i målprissystemet. I 2007 ble målpris og markedsreguleringen tatt vekk for fjørfekjøtt, og fra 1. januar 2009 er det ikke målpris og markedsreguleringstiltak for saue-, purke- og rånekjøtt. I jordbruksoppgjøret 2009 avtalte partene å gå over fra målprissystem til en volumbasert regulering av råvaremarkedene for storfekjøtt (volummodell). I jordbruksoppgjøret i 2013 ble partene enige om å flytte markedsordningene for lam og egg over til volummodellen fra 1.7.2013. For egg kan det også gjennomføres markedsregulering uten volumbegrensning.

## Markedsregulering

Produksjon av jordbruksvarer er en biologisk prosess og er ofte preget av sesongvariasjoner. Periodevis vil tilbudet av norske jordbruksvarer kunne avvike fra etterspørselen. For å sikre forbrukerne stabile forsyninger til stabile priser gjennom hele året og bidra til at produserte jordbruksvarer ikke skal virke prispressende, kan markedsregulator gjennomføre markedsregulerende tiltak. Markedsreguleringen er hjemlet i Omsetningsloven. Finansieringen av markedsreguleringen kommer i stor grad fra omsetningsavgifter på jordbruksvarer, men noe kommer fra jordbruksavtalen. Landbruks- og matdepartementet fastsetter avgiftssatsene etter innstilling fra Omsetningsrådet som avgjør bruken av disponible midler. Statens landbruksforvaltning krever inn omsetningsavgiftene og har den forvaltningsmessige oppfølgingen overfor markedsregulatorene.



FOTO: © ANNE AASDALEN

Samvirkeorganisasjonene Nortura, Tine og Norske Felleskjøp er markedsregulator på hver sine områder (kjøtt og egg, melk og korn). I grøntsektoren er ansvaret tillagt Grøntprodusentenes Samarbeidsråd. Markedsregulator har den utøvende funksjonen i markedsreguleringen gjennom å foreslå å gjennomføre reguleringstiltak. Markedsregulator får dekt kostnadene ved de enkelte tiltakene.

Markedsreguleringen av kjøtt og melk består av avsetningstiltak, faglige tiltak og opplysningsvirksomhet. Avsetningstiltak kan blant annet være reguleringseksport, innenlands prisreduksjon, lagring og overføring fra overskudds- til underskuddsområder innenlands. Reguleringseksport kan ikke benyttes for korn. Faglige tiltak og opplysningsvirksomhet er av mer forebyggende og langsiktig karakter.

Melkesektoren er den mest regulerte delen av landbrukssektoren i Norge. I tillegg til prissystemet, markedsreguleringen og kvoteordningen som er nevnt ovenfor, er det en prisutjevningsordning for melk som blir nærmere omtalt under.

### **Reguleringer i melkesektoren: prisutjevningsordningen**

Prisutjevningsordningen for melk er et instrument for å utjevne verdien av melk til ulike anvendelser og mellom geografiske områder. Råvareverdiene for melk varierer med anvendelsen, og de forskjellige råvareprisene blir avstemt med avgifter og tilskudd mot en gjennomsnittlig pris for melk som råvare. Som en del av prisutjevningen tas det hensyn til geografisk betingede forskjeller gjennom frakttilskudd for inntransport av melk til meieri og til distribusjon av flytende produkter fra meieri til forbrukermarkeder. Meierier med stor avstand til produsenter eller lang avstand til markedet får høyest frakttilskudd.

Hovedtrekkene i den nåværende markedsreguleringen og prisutjevningsordningen ble innført i 1997, men har blitt endret flere ganger senere. Det er én målpris som gjelder både ku- og geitemelk. Målprisen tilsvarer prisen for melk som råvare.



Tine BA er pålagt å skille mellom råvarehåndtering og annen virksomhet i konsernet. For å sikre at dette skjer, har Tine opprettet Tine Råvare som en egen økonomisk og administrativ enhet i konsernet. Satser for avgifter og tilskudd i prisutjevningsordningen blir fastsatt for ett år av gangen. Det ble også innført en spesiell kapitalgodtgjørelse til meieriselskaper utenfor Tine som skal kompensere for den kapitalen produsentene ikke får med seg dersom de går over fra Tine til et annet meieriselskap.

Det har vært mye strid rundt markedsordningen for melk, og flere klagesaker og rettssaker mellom staten og uavhengige aktører. I 2007 la Landbruks- og matdepartementet fram et forslag til endring i markedsordningen for melk som ble akseptert av aktørene i prisutjevningsordningen. Endringene som ble innført, har ført til en bedring av rammevilkårene for Synnøve Finden og Q-meieriene og til større ro blant aktørene i meierivaremarkedet.



FOTO: © ASBJØRN VEIDAL

## 2.1.4 Tilskudds- og avgiftsordninger

I tillegg til importvernet får bøndene i Norge betydelig støtte over statsbudsjettet gjennom en rekke tilskuddsordninger. Støtten kan grovt sett deles i:

- Direkte støtte
  1. produksjonsuavhengig støtte (f.eks. produksjonstilskudd per dyr eller per dekar og ulike sosiale støtteordninger)
  2. produksjonsavhengig støtte (f.eks. pristilskudd på produkter)
  3. støtte til investeringstiltak
- Indirekte støtte via forskning, undervisning og rådgivning.

Den direkte støtten skal ivareta alle målene det er redegjort for i kapittel 2.1. Vi vil nedenfor gi en oversikt over de viktigste tilskuddsordningene. Ifølge Budsjett-nemnda for jordbruket (2013a) utgjorde tilskudd med inntektsvirkning i Totalkalkylen 12,3 mrd. kroner i 2011 og 12,9 mrd. kroner i 2012. For 2013 er beløpet beregnet til 13,1 mrd. kroner når virkningen av årets jordbruksavtale er inkludert.

### Produksjons- og pristilskudd

Noen tilskudd utbetales direkte til bøndene, mens pristilskudd, f.eks. grunntilskudd på kjøtt og distriktstilskudd på kjøtt og melk, blir utbetalt via omsetningsleddene. Av tilskuddsordningene er det produksjonstilskuddene og pristilskuddene sammen med investeringstiltakene, som har størst økonomisk betydning for norsk jordbruk. Ikke minst for produksjon av melk, storfekjøtt og sau- og lammekjøtt er denne støtten viktig. Også for kornproduksjon, frukt, bær og grønnsaker er støtten viktig. Gårdsbruk som bare i mindre grad bidrar til produksjon av fellesgoder og som har heller liten betydning for sysselsettingen og bosettingen i distriktene, får betydelig mindre budsjettstøtte og må i større grad basere seg på inntekter fra markedet. De er derfor svært avhengig av støtten som ligger i importvernet. Dette gjelder i første rekke produksjon av fjørfekjøtt, svinekjøtt, egg, blomster og levende planter.

I tråd med retningslinjer fra WTO og OECD har det de siste 20 årene blitt lagt vekt på å gå over fra pristilskudd til mer produksjonsnøytrale og mengdeuavhengige tilskudd basert på areal og dyretall. Dette er gjort for å redusere overproduksjon, særlig av melk og kjøtt, og for å få en mer miljøvennlig produksjon. Dessuten kan denne type tilskudd i stor grad ses på som betaling for de fellesgoder landbruket produserer i form av f.eks. kulturlandskap.

### Tilskudd til økologisk landbruk

De siste årene er det gitt økt støtte til bønder som legger om til og driver økologisk landbruk. Det gis bl.a. omleggings- og arealtilskudd til økologisk landbruk. Videre blir det hvert år satt av midler til utviklingstiltak innen økologisk landbruk over jordbruksoppgjøret. Samlet avsetning til økologisk produksjon i 2014 er på 122,6 mill. kroner. I tillegg økte avsetningen til utviklingstiltak med 1 mill. kroner til 45 mill. kroner. (Landbruks- og matdepartementet, 2013a).

Regjeringen har som mål at 15 prosent av matproduksjonen og matforbruket skal være økologisk innen 2020. Ytterligere omtale av økologisk produksjon finnes i kapittel 5.2.4.

## Investeringsstøtte og bygdeutvikling

Støtte til investeringsstiltak i landbruket finansieres først og fremst av Landbrukets utviklingsfond (LUF). LUF har en innvilgningsramme på 1,34 mrd. kroner i 2013 (Landbruks- og matdepartementet, 2013a). LUF kan gi støtte til en lang rekke tiltak. Fylkesvise bygdeutviklingsmidler er den største posten (568 mill. kroner). Andre store poster er skogbruk og bioenergi (226 mill. kroner), og spesielle miljøtiltak i jordbruket (SMIL) (220 mill. kroner).

Bedriftsrettede bygdeutviklingsmidler forvaltes av Innovasjon Norge, mens fylkesmannen forvalter bygdeutviklingsmidler til utredning og tilrettelegging. I tillegg forvalter Landbruks- og matdepartementet sentrale bygdeutviklingsmidler rettet mot bedriftsovergrepene utviklingsoppgaver av interesse for hele eller store deler av landet. Kommunene forvalter SMIL-midlene og områdemidlene samt skogmidlene over LUF.

## Miljøprogram og kommunale miljøvirkemidler

Ved jordbruksforhandlingene i 2003 ble partene enige om at det skulle innføres et nasjonalt miljøprogram fra 2004 og regionale miljøprogram i hvert enkelt fylke fra 2005. Nasjonalt miljøprogram ble opprettet for å styrke miljøarbeidet i jordbruket og for å synliggjøre jordbrukets miljøinnsats. Hovedmålene for nasjonalt miljøprogram er å sikre et åpent og variert jordbruks- og kulturlandskap, sikre at et bredt utvalg av landskapstyper, særlige verdifulle biotoper og kulturmiljøer, ivaretas og skjøttes, og å bidra til at jordbruksproduksjonen fører til minst mulig forurensning og tap av næringsstoffer. Det nasjonale programmet inneholder en virkemiddelpakke bestående av areal- og kulturlandskapstilskudd, miljøkrav knyttet til produksjonstilskudd, miljøplankrav, tilskudd knyttet til økologisk produksjon, beitetilskudd, tilskudd til bevaringsverdige storferaser og informasjons- og utviklingstiltaksmidler.

De regionale miljøprogrammene (RMP) med tilliggende tilskuddsordninger gir en målretting av miljøinnsatsen i jordbruket som ikke er mulig med nasjonale ordninger. Programmene dekker en lang rekke miljøområder. Kulturlandskap, kulturminner, biologisk mangfold, redusert plantevernmiddelbruk og reduksjon av næringsstoffutslipp og erosjon er hovedområdene i programmene. I alt er det avsatt 428 mill. kroner til regionale miljøprogram for 2013.

## Avgifter

Norske produsenter er pålagt en omsetningsavgift. Denne er forankret i Omsetningsloven og «Forskrift om omsetningsavgift på jordbruksvarer, og om overproduksjonsavgift på mjølk». Satsene bestemmer av Landbruks- og matdepartementet etter råd fra Omsetningsrådet. Markedsbalansen er viktig når satsene fastsettes.

Overproduksjonsavgift betales for melkeleveranse over kvote. For kvoteåret 2013/14 er satsen kr 3,20 per liter. I kvoteåret 2011/12 var satsen lik null.

Formålet med forskningsavgiften er å sikre økonomisk grunnlag for forskning knyttet til landbruksprodukter som nyttes til ervervsmessig bearbeiding eller framstilling av nærings- og nytelsesmidler og fôrkorn. Det skal betales avgift for ethvert norskprodusert og importert landbruksprodukt som nyttes til ervervsmessig bearbeiding eller framstilling av nærings- og nytelsesmidler. Forskningsavgiften er 0,35 prosent av råvareverdien, mens den for importerte halvfabrikata og ferdigvarer er 0,25 prosent av tollgrunnlaget.

Miljøavgift på plantevernmiddel ble innført på slutten av 1980-tallet. Bakgrunnen var å få bonden til å gå over til mindre miljøskadelige plantevernmiddel.

Matproduksjonsavgiften ble innført i forbindelse med etableringen av Mattilsynet, og erstattet den tidligere næringsmiddelavgiften. Matproduksjonsavgiften er fjernet fra og med 2012.

## Skatt

Skatt er ikke formelt et forhandlingstema i jordbruksoppgjøret, men innføring av et jordbruksfradrag i alminnelig inntekt var et viktig element i jordbruksoppgjøret i 2000. Utvidelse av jordbruksfradraget har flere ganger senere vært en brikke i forhandlingene. Inntektsfradraget betyr at målpriser og tilskudd kan holdes lavere enn de ellers måtte ha vært for å gi samme inntektsvirkning.

For inntektsåret 2013 består inntektsfradraget av en basisdel på 63 500 kroner per driftsenhet og i tillegg et fradrag på 38 prosent av jordbruksinntekt som overstiger 65 300 kroner. Maksimalt jordbruksfradrag er 166 400 kroner, og dette oppnår en ved en jordbruksinntekt på 332 100 kroner. Grunnlaget for jordbruksfradraget omfatter også produksjon av biobrensel basert på trevirke slik at deler av inntekten fra skogbruksvirksomhet kan overføres til jordbruket etter nærmere retningslinjer.

Mange land bruker ulike ordninger i skattesystemet for å støtte jordbruket. Denne typen støtte, som reguleres gjennom skattesystemet i et land, er ikke regulert av Verdens handelsorganisasjon (WTO).

## Indirekte støtte gjennom forskning, undervisning og rådgivning

Landbruks- og matdepartementet er et betydelig forskningsdepartement. De største postene er «Forskningsaktivitet, Noregs forskingsråd» og «Basisløyvingar m.m., Noregs forskingsråd». Den sistnevnte posten gjelder basisbevilgninger til forskningsinstituttene som LMD har sektoransvar for. Til sammen utgjør de to postene om lag 426 mill. kroner i 2013 (Landbruks- og matdepartementet, 2012a s. 59.) Dessuten innkreves det som nevnt ovenfor, FoU-avgift på landbruksprodukter og skogsvirke, og over jordbruksavtalen avsettes det midler til forskning. Totalt blir det årlig bevilget rundt 600 mill. kroner til mat- og landbruksforskning (Landbruks- og matdepartementet, 2011b s. 59).

## 2.1.5 Hovedavtalen for jordbruket og jordbruksforhandlingene

I Landbruks- og matdepartementets budsjett utgjør posten «Kap. 1150 Til gjennomføring av jordbruksavtalen m.m.» 14,2 mrd. kroner for 2013 (Landbruks- og matdepartementet, 2012a). Dette er 83 prosent av departementets budsjett. Dette illustrerer at jordbruksavtalen er et viktig element i landbrukspolitikken. Ingen andre land har noe tilsvarende de norske jordbruksforhandlingene.

### Hovedavtalen

Grunnlaget for jordbruksforhandlingene finner en i «Hovedavtalen for jordbruket» av 1992. Denne erstattet avtalen fra 1950. Hovedavtalen for jordbruket er inngått mellom staten på den ene siden og Norges Bondelag og Norsk Bonde- og Småbrukarlag på den andre siden.

Hovedavtalen fastsetter hvordan forhandlingene skal gjennomføres, hva som skjer dersom én eller begge jordbruksorganisasjonene bryter forhandlingene osv.

Hovedavtalen har som forutsetning at Norges Bondelag og Norsk Bonde- og Småbrukarlag skal bli enige om jordbrukets krav og forhandle som en part. Staten skal eventuelt forsøke å megle, for om mulig å skape grunnlag for en avtale der

begge organisasjonene er med. Bryter en av de to organisasjonene forhandlingene, kan staten inngå avtale med den andre. Framforhandlet avtale sendes til Stortinget for endelig godkjenning. Skulle begge jordbruksorganisasjonene bryte, har det vært vanlig at regjeringen sender sitt forslag til Stortinget.

Jordbruksforhandlingene skjer på grunnlag av materiale utarbeidet av Budsjettnemnda for jordbruket.

## Budsjettnemnda for jordbruket

Budsjettnemnda for jordbruket (BFJ) har som hovedoppgave å framskaffe og bearbeide grunnlagsmateriale for forhandlinger om jordbruksavtaler. Nemnda oppnevnes av Landbruks- og matdepartementet. Lederen av nemnda utpekes på personlig og faglig grunnlag. Ellers er det representanter for staten (Landbruks- og matdepartementet, Finansdepartementet, Miljøverndepartementet) og jordbruksorganisasjonene (Norges Bondelag, Norsk Bonde- og Småbrukarlag) og ett medlem fra Statistisk sentralbyrå. NILF er sekretariat for BFJ. BFJ skal legge fram følgende grunnlagsmateriale:

- Jordbrukets totalregnskap og budsjett som viser registrerte og normaliserte tall for inntekter, kostnader og arbeidsforbruk i jordbruket totalt. Som resultatmål nyttes vederlag til arbeid og egenkapital totalt og per årsverk.
- Referansebruksberegninger som viser inntekter og kostnader på referansebruk med ulike driftsformer, bruksstørrelser og regional plassering. Referansebrukene er basert på gjennomsnittstall fra NILFs årlige regnskapsstatistikk for gårdsbruk (driftsgranskingene). Også her nyttes vederlag til arbeid og egenkapital per årsverk som resultatmål. I 2013 er det 28 referansebruk.
- Resultatkontroll for gjennomføringen av landbrukspolitikken som viser utviklingen innenfor flere sentrale områder, bl.a. produksjon og matvareforbruk, priser, inntekter, investeringer, bruk av innsatsfaktorer, miljø, distriktspolitikk, sysselsetting, og likestilling.

## Jordbruksforhandlinger

Til å forestå jordbruksforhandlingene på statens vegne oppnevner regjeringen et forhandlingsutvalg med representanter fra flere departementer. På statens side har Landbruks- og matdepartementet ansvaret for forhandlingene. Norges Bondelag og Norsk Bonde- og Småbrukarlag møter med en felles forhandlingsdelegasjon.

Jordbruksforhandlingene starter med at jordbruksorganisasjonene legger fram et krav. Deretter legger staten fram et tilbud og de egentlige forhandlingene kan starte. Jordbruksforhandlingene føres frem til en sluttprotokoll, vanligvis før 17. mai. Inngått avtale sendes Stortinget for godkjenning. Staten kan inngå avtale med en av jordbruksorganisasjonene. Dersom begge organisasjonene bryter forhandlingene, sender regjeringen en proposisjon til Stortinget basert på statens tilbud i forhandlingene.

Stortingets behandling av proposisjonen om jordbruksavtalen avsluttes med et vedtak som gir formelt grunnlag for å iverksette søknadsprosedyrer mv. for utbetaling av tilskudd etter avtalens bestemmelser. Avtalebestemmelser om bevilgninger over statsbudsjettet følger kalenderåret. Bevilgningene innarbeides i statsbudsjettet gjennom statsbudsjettet. Målprisene gjelder perioden 1. juli–30. juni. Etter at Stortinget har vedtatt jordbruksavtalen, blir partene enige om detaljene i

avtalen, blant annet alle viktige føresegner for målprisene og tilskuddsordningene. I år ble denne avtalen inngått 26. juni, se Landbruks- og matdepartementet (2013b).

De mål og retningslinjer Stortinget trakk opp ved behandling av Stortingsmelding nr. 9 (2011–2012), har blitt lagt til grunn for jordbruksoppkjørene i 2012 og 2013. Regjeringens politisk plattform og Stortingets behandling av tidligere jordbruksavtaler vektlegges også ved utforming av krav og tilbud. Den generelle økonomiske politikken og utviklingen har også betydelig innvirkning.

Jordbruksavtalen regulerer på langt nær alt som er avgjørende for det økonomiske resultatet i jordbruket. Noen viktige unntak er prisene på storfe- og fjørfekjøtt, pelsdyrskinn, andre huder og skinn, blomster og levende planter. I jordbruksavtalen for 2013–2014 er det forutsatt at om lag 30 prosent av markedsinntektene ikke er regulert av jordbruksavtalen. Denne andelen vil øke fordi det ikke lenger er målpris på lammekjøtt og egg. Med unntak for priser på kraftfôr (som delvis er politisk styrt) er det markedet som i stor grad bestemmer prisene på innsatsfaktorer. Stortinget fastsetter skatter og avgifter gjennom årlige skattevedtak. Selv om skatte-, avgifts- og tollspørsmål har vært tema i flere jordbruksoppkjør, har ikke jordbrukets næringsorganisasjoner formell forhandlingsrett i slike spørsmål.



FOTO: © ANNE AASDALEN

## 2.1.6 Jordbruksoppgjøret i 2012<sup>2</sup>

Jordbruksoppgjøret i 2012 startet med at Jordbrukets forhandlingsutvalg la fram et krav med en ramme på 2 205 mill. kroner. Ifølge Jordbrukets forhandlingsutvalg skulle kravet legge til rette for en inntektsvekst for jordbruket på i overkant av 50 000 kroner per årsverk etter at kostnadsveksten var dekket inn og økte inntektsmuligheter i markedet utnyttet. I kravet lå det også at Jordbrukets forhandlingsutvalg ville at produktivitetsgevinsten skulle tilbakeføres næringen. Kravet var på 445 mill. kroner i økte målpriser, 1 537 mill. kroner i økt bevilgning på kap. 1150 i 2013, pluss 33 mill. kroner i disponering av ledige midler og 190 mill. kroner i økt verdi av jordbruksfradraget. Kravet tok utgangspunkt i at ambisjonene i Meld. St. 9 (2011–2012) måtte følges opp gjennom konkrete tiltak. Det pekte spesielt på fire områder: (a) økt matproduksjon på norske ressurser (b) inntekt, (c) importvern og (d) budsjettmidler.

Statens tilbud hadde en total ramme i 2013 på 900 mill. kroner, inkludert en ekstraordinær avsetning til Landbrukets utviklingsfond på 275 mill. kroner i 2013. Det ble regnet med en inntektsvirkning i 2013 på 625 mill. kroner. Rammen ville gi grunnlag for en inntektsøkning på 4,5 prosent i 2013, eller nesten 13 000 kroner per årsverk i forhold til 2012 før oppgjør. Det var også beregnet at det skulle bli inntektsvekst på alle referansebruk.

Tilbudet var finansiert med 330 mill. kroner i økte målpriser, 227 mill. kroner i økt bevilgning på kap. 1150 i 2013 (utenom den ekstraordinære avsetningen til Landbrukets utviklingsfond), pluss 33 mill. kroner i disponering av ledige midler og 35 mill. kroner i økt verdi av jordbruksfradraget. Tilbudet prioriterte storfekjøtt og grøntsektoren, hvor markedsmulighetene var gode.

Da tilbudet ble lagt fram uttrykte Jordbrukets forhandlingsutvalg betydelig skuffelse, men skulle vurdere om det var grunnlag for forhandlinger. Den 12. mai 2012 meddelte jordbrukets forhandlingsleder at et samlet forhandlingsutvalg ikke fant å kunne gå i forhandlinger på grunnlag av det fremlagte tilbudet. Statens forhandlingsleder konstaterte at det var brudd i forhandlingene. Regjeringen fremmet så et forslag til Stortinget i tråd med tilbudet.

Av målprisøkningen på 330 mill. kroner gjaldt ca. 137 mill. kroner melk (9 øre per liter). Det var også endringer i målprisene på gris (0,43 kr per kg), lam (1,80 kr per kg), egg (0,20 kr per kg), poteter (0,20 kr per kg), grønnsaker og frukt (1,4 prosent) og norsk matkorn (0,08 kr per kg). Prisen på fôrkorn økte med 0,07 kr per kg.

For bevilgninger over statsbudsjettet var det en økning i utgiftene på 241,5 mill. kroner og en økning i inntektene på 14,5 mill. kroner. Det mest av utgiftsøkningen var fondsavsetninger (120 mill. kroner) og pristilskudd (84 mill. kroner). Av pristilskuddene var det blant annet økning i distriktstilskudd på melk og kjøtt, frakttilskudd på kraftfôr og prisnedskrivning på korn.

---

<sup>2</sup> Dette avsnittet bygger på proposisjonen om jordbruksoppgjøret (Landbruks- og matdepartementet 2012b).

## 2.1.7 Jordbruksoppjøret i 2013

### Grunnlaget

Normaliserte regnskaper fra Budsjettnemnda for jordbruket (2013b) viste i 2013 en inntektsreduksjon per årsverk på 1 600 kroner (0,6 %) fra 2010 til 2011, og økning på 31 100 kroner (11,9 %) fra 2011 til 2012 og en budsjettert økning på 3 800 kroner (1,3 %) fra 2012 til 2013. Beregnet inntektseffekt av jordbruksfradraget er inkludert.

Det er anslått at arbeidsforbruk har gått ned med 4 prosent per år fra 2010 til 2013. Materialet viste også at jordbruksarealet minker, spesielt gjelder dette fulldyrka jord. Prognosen for 2013 viste et totalt jordbruksareal på knapt 9,9 mill. dekar. Det fulldyrka arealet har minket med 900 000 dekar fra 1997 til 2012, og nedgangen ser ut til å fortsette. Arealet av overflatedyrka jord som lenge økte, har vært omtrent stabilt fra og med 2007.



FOTO: © ASBJØRN VEIDAL

### Krav, tilbud og resultat

Jordbrukets forhandlingsutvalg leverte et krav på 1 970 mill. kroner. (Jordbrukets forhandlingsutvalg, 2013, s. 31). Forhandlingsutvalget la vekt på tre hovedprioriteringer: å sikre matproduksjonsevnen, et inntektsløft, og et jordbruk som i større grad er tilpasset ressursgrunnlaget. Kravet ville, ifølge forhandlingsutvalget, legge til rette for lik kronemessig utvikling som andre grupper pluss et lavinntektstillegg på 17 500 kroner per årsverk. Ifølge kravdokumentet ga kravet grunnlag for en inntektsvekst på 46 000 kroner per årsverk sammenlignet med 2011 før avtale. Oppbygging av kravet og finansiering av dette er vist i tabell 2.1.

Statens tilbud hadde en ramme på 1 020 mill. kroner.

I motsetning til i 2012, ble partene enige om ny jordbruksavtale. Avtalen har en ramme på 1,27 mrd. kroner. Tabell 2.1 viser sentrale deler av krav, tilbud og avtale i årets oppgjør. Posten «markedsinntekter utenom avtalen» gjelder volum- og prisendringer for produkter som ikke er omfattet av jordbruksavtalen. Krav og tilbud hadde like forutsetninger for denne posten og for postene driftskostnader, kapital og leasing, rentekostnader og nedgang i arbeidsforbruk. Arbeidsforbruk var forutsatt å gå ned med 4,0 prosent. Jordbruket krevde også i år at verdien av arbeids effektiviseringa skulle bli ført tilbake til næringa. Jordbruksorganisasjonene krevde lik kronemessig vekst som andre grupper, mens staten tilbød samme prosentvise vekst. Både krav og tilskudd inneholdt også et beløp for nivåheving.

Avtalen innebærer at produktivitetsvekst tilfaller staten og forbrukerne, men jordbruket får kompensasjon for økte kostnader, herunder en økning i arbeids-



kostnader som tilsvarer inntektsøkningen for andre grupper, målt i prosent. I tillegg fikk jordbruket et tillegg for å heve inntektene utover dette.

**Tabell 2.1 Oppbygging av ramme og finansiering; krav, tilbud og avtale 2013, mill. kroner<sup>1)</sup>**

	Krav	Tilbud	Avtale
<i>Oppbygging av ramme</i>			
Markedsinntekter utenom avtalen	-450	-450	-450
Driftskostnader	390	390	390
Kapitalslit og leasing	215	215	215
Normalisert rentekostnad	245	245	245
Redusert arbeidsforbruk	-470	-470	-470
Arbeidseffektivisering tilbakeført næringa	470	0	0
Prosentvis lik vekst som andre grupper		440	440
Kronemessig lik inntektsutvikling fra 2013 til 2014	830		
Nivåheving	740	650	900
<b>Sum</b>	<b>1970</b>	<b>1 020</b>	<b>1 270</b>
<i>Finansiering</i>			
Endring i målpriser fra 01.07.13	583	470	580
Endret bevilgning kap. 1150 i 2014	1 146	390	500
Overførte midler fra 2012	51	50	50
Endret verdi av jordbruksfradraget	190	110	140
<b>Sum</b>	<b>1970</b>	<b>1 020</b>	<b>1 270</b>

1) For å kunne samle krav, tilbud og avtale i en tabell, avviker oppsettet noe fra oppsettet i kildene

Kilde: Jordbrukets forhandlingsutvalg 2013, Statens forhandlingsutvalg 2013 og Landbruks- og matdepartementet 2013a

Målprisene på melk økte med 23 øre per liter. Potetprisen ble økt med 0,25 kroner per kg, og målprisene for frukt og grønnsaker økte 2,7 prosent. Målprisen på norsk matkorn økte med 0,20 øre per kg. Saue- og lammekjøtt fikk en økning på 3,50 kroner per kg, men på grunn av at sau- og lammekjøtt er overført til volummodellen, er målprisendringen en forutsetning for å beregne ramme, ikke en egentlig målpris. Det var ingen endring i målprisene for gris. Alle målprisendringer gjelder fra 1. juli 2013.

Innvilgningsrammen for Landbrukets utviklingsfond øker med 38 mill. kroner i 2014. Økningen er fordelt på mange poster.

For avsetningstiltak er det en økning på 2 mill. kroner, men tilskudd til råvareprisordningen øker med 37 mill. kroner.

Pristilskuddene økes med 293 mill. kroner. Størst økning er det for kjøtt (164,7 mill. kr). Dette gjelder i sin helhet innføring av et kvalitetstilskudd for alt storfeslakt med kvalitet O og bedre med unntak av ku. Tilskuddet er 3,70 kroner per kg. Tilskuddet til prisnedskrivning på norsk korn øker med 90,4 mill. kr.

De direkte tilskuddene økes med ca. 101 mill. kroner, men bevilgningen til velferdsordninger øker med 7,9 mill. kroner. Beitetilskuddene øker med 33,7 mill. kroner. Driftstilskudd i melkeproduksjonen og til ammekyr øker med 14,8 mill. kroner. Satsen øker med 6 000 kroner per melkebruk i Sør-Norge og 8 000 kroner per bruk i Nord-Norge. For ammekyr er det en økning på 100 kr per ku opp til og

med 40 kyr. Produksjonstilskudd husdyr øker med 85,5 mill. kroner. Det meste av dette er en økning på 146 kroner per sau og ammegeit for inntil 100 dyr over 1 år per 1.1. Areal- og kulturlandskapstilskuddet reduseres med 34,8 mill. kroner. Dette gjelder i hovedsak redusert bevilgningsbehov ved gjeldende satser. Det er en økning på 20 mill. kroner for regionale miljøprogram. Det er reduksjon i tilskudd til økologisk jordbruk (4,3 mill. kr) og i tilskudd til miljøvennlige spredemåter (14 mill. kr).

### Økonomiske virkninger av årets oppgjør

Partene var enige om at rammen for jordbruksoppgjøret gir grunnlag for en inntektsvekst på 10,5 prosent, eller om lag 31 000 kroner per årsverk i 2014, sammenlignet med 2013 før avtale, når verdien av jordbruksfradraget er inkludert. Inntektsnivået er antatt å øke med 4 prosent (om lag 11 000 kroner per årsverk) i 2013 dersom målprisøkningen tas ut fra 1. juli 2013. For de to referansebrukene med kombinasjon korn–egg og korn–poteter er det beregnet at avtalen gir negativ inntektseffekt fra 2013 før oppgjør til 2014. For de andre referansebrukene er det beregnet positiv effekt.



FOTO: © ANNE AASDALEN

## 2.2 Internasjonale rammebetingelser for norsk landbruk

Norsk landbruk og landbrukspolitikk har de senere årene blitt mer utsatt for internasjonal påvirkning og reguleringer. Internasjonale avtaler som Norge har inngått eller sluttet seg til, har vært av vesentlig betydning for denne utviklingen. Vi vil her gå nærmere inn på betydningen av EØS-avtalen og landbruksavtalen i Verdens handelsorganisasjon (WTO) for norsk landbrukspolitikk og norsk landbruk.

### 2.2.1 EØS-avtalen og norsk landbruk

Handelen mellom Norge og EU med bearbeidede landbruksvarer og en del tradisjonelle landbruksvarer er regulert gjennom EØS-avtalen, hovedsakelig artikkel 19 i avtalen og protokoll 3 til avtalen.

#### Artikkel 19

EØS-avtalens Artikkel 19 har som utgangspunkt at man på sikt ønsker en gradvis liberalisering av handelen med utvalgte landbruksvarer (melk, kjøtt, grønnsaker mv.) mellom Norge og EU. Forhandlinger om liberaliseringen skal skje innenfor rammen av partenes respektive landbrukspolitikk, og videre reduksjoner av handelshindringer skal skje på gjensidig fordelaktig basis. I prinsippet skal Norge og EU gjennomgå vilkårene for handelen med disse landbruksvarene med to års mellomrom, men har hittil bare ferdigforhandlet to konkrete avtaler. Den første avtalen ble signert og gjort gjeldende fra 2003. For både kjøtt og ost innebar det noe økt konkurranse på hjemmemarkedet, men samtidig også en bedring av norske bedrifters eksportmuligheter til EU. Også for grønnsaker, frukt, bær og grønne planter innebar avtalen etablering av gjensidige tollfrie importkvoter.

Fra 1. januar 2012 ble en ny Artikkel 19-avtale iverksatt. Den nye avtalen innebærer blant annet en økning i importkvoten for ost fra EU fra 4 500 tonn til 7 200 tonn, samt en økning i eksportkvoten av ost til EU fra 4 000 tonn til 7 200 tonn. I avtalen ligger også tollfrie kvoter eller tollfrihet inn til EU for blant annet vegetabiliske oljer, bær, snacks, hunde- og kattemat, tran og juletrær. Det ble også etablert midlertidige importkvoter fra EU på kjøtt av storfe (900 tonn), kylling (800 tonn) og gris (600 tonn), kvoter som senere vil inngå i en eventuell ny WTO-avtale.

#### Protokoll 3

Selv om norske landbruksprodukter generelt er sterkt beskyttet mot utenlandsk import gjennom høy toll, er bildet mer nyansert for en del bearbeidede landbruksprodukter. Dette gjelder de såkalte RÅK-varene, hvor handelen reguleres etter Protokoll 3 i EØS-avtalen. RÅK er en forkortelse for råvarepriskompensasjon. RÅK-ordningen skal legge til rette for frihandel med industrielt bearbeidede jordbruksvarer samtidig som en skjermer handelen med råvarer. Virkemidlene (toll, eksportstøtte og prisnedskrivning) skal utjevne forskjeller i råvarekostnadene mellom norske og importerte næringsmidler som omsettes i Norge, og gjøre norske varer innenfor ordningen konkurransedyktige på verdensmarkedet. Den såkalte RÅK-industrien produserer varer som kommer inn under RÅK-ordningen.

Den gjeldende Protokoll 3-avtalen trådte i kraft 1. januar 2002. Avtalen innebar gjensidig kutt i tollsatsene på 3 prosent i tillegg til utvidet handel innenfor store produktgrupper som blant annet syltetøy, margarin og barnemat. For enkelte

produkter (müsli, supper/buljonger) har tollsatsen inn til Norge blitt redusert med mer enn 3 prosent. Norge og EU avtalte samtidig å forhandle videre om avvikling av det ikke-landbruksrelaterte elementet i tollsatsen, dvs. industrielementet. Det er fortsatt tollbeskyttelse utover råvarepriskompensasjon for syltetøy basert på jordbær, bringebær og solbær, da det vurderes som nødvendig for å sikre produksjon av denne type syltetøy basert på norske bær. Ved innførsel til EU fikk Norge tollnedsettelse for bl.a. syltetøy, gjær, peanøtter, ketchup, sennep, supper og barnemat. For deler av den norske næringsmiddelindustrien ga tollreduksjonene noe økt konkurranse på hjemmemarkedet.

Partene kan når som helst be om nye forhandlinger innenfor avtalens rammer, og det er fra EU sin side ytret ønske om videre forhandlinger. Sverige har markert seg som en sterk pådriver for ytterligere tollreduksjoner. Norske myndigheter har tidligere sagt at de ønsker å avvente utfallet av de pågående WTO-forhandlingene før det startes nye forhandlinger etter Protokoll 3, men har nå likevel åpnet for å gå inn i samtaler om en ny forhandlingsrunde.

I 2012 ble det importert RÅK-varer for 8,3 mrd. kroner når fiskefôr ikke er tatt med (Statens landbruksforvaltning, 2013a s. 66). Storparten (89 prosent) kom fra EU-land, mest fra Sverige. RÅK-importen har vist økning fra år til år. Det ble eksportert RÅK-varer utenom fiskefôr for nesten 1,2 mrd. kroner i 2012. Dette var 1 prosent mer enn i 2011. Det var nedgang i eksporten for flere varer med unntak for øl og mineralvann der eksportverdien økte. Det ble i 2012 utbetalt 129,8 mill. kroner i prisnedskrivningstilskudd. Dette var ca. 10 mill. kr mindre enn i 2011 og 45 mill. kroner mindre enn i 2010. Utbetalt tilskudd til ordinær eksport og leveranser til spesialmarkeder var i 2012 på 25.6 mill. kroner.

## 2.2.2 WTO-avtalen og norsk landbruk

Den gjeldende WTO-avtalen for landbruk trådte i kraft 1. januar 1995 og er bindende for alle medlemsland. Avtalen innebærer forpliktelser knyttet til bl.a. markedsadgang, eksportstøtte og samlet støtte til jordbruket. Avtalen innebærer i tillegg en viss harmonisering av regelverk knyttet til plante- og dyrehelse, kvalitet og opprinnelsesmerking mv., for å hindre at slike bestemmelser urettmessig blir benyttet som handelshindring.

### Markedsadgang

Den viktigste endringen for Norge med innføringen av WTO-avtalen var at det kvantitative importvernet for jordbruksvarer ble erstattet med et tollbasert importvern. Avtalen krevde at tollsatsene skulle reduseres med 36 prosent i gjennomsnitt og minimum med 15 prosent for det enkelte produkt i løpet av 6 år fra 1995. Tollsatsene ble utregnet som differansen mellom laveste verdensmarkedspris og høyeste administrerte, interne pris i basisperioden 1986–88. Tollreduksjonen for Norge var 15 prosent for de fleste «viktige» jordbruksprodukter, mens den var langt høyere for «ubetydelige» produkter og/eller på produkter som i utgangspunktet hadde svakt tollvern. Norge valgte å gjennomføre tollreduksjonene allerede fra 1. juli 1995.

Flere analyser, blant annet Nersten et al. (2003), viste at tollsatsene også etter reduksjonen lå til dels langt over det som var nødvendig for å gi tilfredsstillende grensevern for de aller fleste norske jordbruksvarer. Det var imidlertid variasjoner, og enkelte jordbruksvarer møtte reell importkonkurranse. Hvordan matprisene fluktuerer internasjonalt påvirker norsk jordbruks konkurransevne. Dette har blitt

mer tydelig i forbindelse med prisfluktuationene i de senere årene, bl.a. for korn og meieriprodukter. Når prisene går ned internasjonalt, svekkes konkurranseevnen for norske produkter i Norge. Overgang fra kronetoll til prosenttoll på noen varer fra 2013 illustrerer reell importkonkurranse.

WTO-avtalen innebar videre at det enkelte land forpliktet seg til å sørge for at eksisterende importmuligheter ble opprettholdt. Der en hadde liten eller ingen import, måtte det opprettes minimums importkvoter på minst 5 prosent av konsumet i basisperioden 1986–88 (økende fra 3 prosent ved iverksettingen av avtalen) til lav tollsats («minimum access»-kvoter med 1/3 av ordinær tollsats). Norge har bl.a. minsteimportkvoter for smør, storfekjøtt, svinekjøtt, sauekjøtt, fjørfekjøtt og egg. Norske myndigheter har innført en auksjonsordning der potensielle importører byr på minsteimportkvotene. Stort sett har de utauksjonerte kvotene ikke blitt fullt utnyttet, men interessen for kvotene har økt, spesielt for import av storfekjøtt.

## Nasjonal jordbruksstøtte i WTO

I WTO brukes terminologien «gul», «blå» og «grønn» boks som utgangspunkt for å inndele ulike typer støtte som det knyttes ulike forpliktelser til:

- Gul boks eller det som kalles AMS (Aggregate Measurement of Support), inkluderer i utgangspunktet all produksjonsavhengig støtte, men det gjøres unntak for såkalt «blå støtte». AMS er summen av den direkte støtten over statsbudsjettet og grensevernet («skjermingsstøtten»), dvs. differansen mellom prisene på det innenlandske markedet (målprisene) og verdensmarkedet multiplisert med produserte mengder.<sup>3</sup> Det som for Norges del inngår som «gul støtte», er «skjermingsstøtten» samt annen direkte produksjonsrelatert støtte, i hovedsak grunntilskudd og frakttilskudd. Maksimal AMS for Norge er 11,449 mrd. kroner. For 2011 notifiserte Norge AMS på 9,8 mrd. kroner (WTO, 2013).
- Blå boks er produksjonsavhengig støtte med begrensninger («direct payments under production-limiting programmes»). Den «blå» støtten inngikk i beregningen av den opprinnelige AMS, som skulle være utgangspunktet for reduksjonsforpliktelsene, men som i gjennomføringsperioden kunne tas ut av AMS. For 2011 har Norge notifisert «blå» støtte på 4,5 mrd. kroner, og det inkluderte driftstilskudd i melkeproduksjon, produksjonstilskudd i husdyrproduksjon og distriktstilskudd for melk og kjøtt (WTO, 2013).
- Grønn boks er produksjonsnøytral støtte med formål å bidra til produksjon av visse kollektive goder (f.eks. utdanning, miljø, matvareberedskap, kulturlandskap m.m.) og sosiale ordninger, og er klassifisert som «lovlig» støtte og unntatt reduksjonsforpliktelser. Norge har for 2011 notifisert knapt 7,3 mrd. kroner som «grønn» støtte overfor WTO (WTO, 2013). Viktige poster er velferdsordningene, nasjonale og regionale miljøprogrammer, investeringsstøtte og støtte til forskning og utdanningsformål. I prinsippet er det ingenting i veien for at også andre (og eventuelt nye) støttetiltak kan plasseres i denne «boksen» og på denne måten kompensere for reduksjon i støtte på andre områder.

Norge har oppfylt kravet til reduksjonsforpliktelser, blant annet ved å ta noen produkter ut av målprissystemet (se kapittel 2.1). Det maksimalt tillatte støttenivået har dermed hatt direkte betydning for utformingen av norsk landbrukspolitik og vil fortsatt ha det framover. Spesielt gjelder det muligheten for å øke målprisene.

---

<sup>3</sup> Verdensmarkedsprisene er beregnet ut fra et gjennomsnitt av perioden 1986–1988.

## Tollpreferanser til utviklingsland

WTO-avtalen gir mulighet til å gi spesielle tollpreferanser<sup>4</sup> til utviklingsland og innebærer en ensidig tollreduksjon eller tollfjerning. Den norske GSP-ordningen (Generalized System of Preferences) innebærer spesielle tollpreferanser på import fra utviklingsland. De fattigste landene dekkes av en nulltollordning på import av alle varer. Øvrige utviklingsland har 10 prosent tollpreferanse på kjøtt og kjøttvarer, korn, mel og fôrstoffer, 15 prosent tollpreferanse på sensitive frukter og grønnsaker og tollfritak på ikke sensitive varer (tropisk frukt og grønnsaker mv.). Land som det inngås handelsavtaler med (gjennom EFTA eller bilateralt), tas ut av GSP-ordningen, men det er gjort unntak for handelsavtalen EFTA-SACU (se nedenfor).

Flere av landene som omfattes av GSP-ordningen er viktige landbruksnasjoner med stort potensial for eksport av landbruksvarer til Norge. Brasil er det klart viktigste landet med fem ganger så stor eksport til Norge som land nummer to, Peru. De viktigste produktene fra GSP-landene er soyabønner, kaffe og bananer. Botswana og Namibia inngår i GSP-ordningen, men det har blitt opprettet spesielle kvoteordninger for tollfri import av utbenet storfekjøtt fra disse landene. Importen har et indikativt tak på 2 700 tonn. Fra og med 2008 kan det i tillegg importeres 500 tonn storfekjøtt tollfritt fra Namibia og Botswana som følge av frihandelsavtalen med Den sørafrikanske tollunion (EFTA-SACU). Fra 1. januar 2009 ble avtalen med Botswana og Namibia utvidet til også å gjelde for Swaziland. Importkvotene har i de siste årene vært fullt utnyttet. Fra 2011 har det vært en tollfri importkvote på 400 tonn sau- og lammekjøtt fra Namibia, Botswana og Swaziland. Se Statens landbruksbank (2013b) for nærmere omtale av GSP-ordningen.

I alt 64 land har i dag tollfri markedsadgang på alle varer inn til det norske markedet. Ordningen som tidligere kun gjaldt for de minst utviklede landene (MUL-ordningen) ble i 2008 utvidet til også å gjelde lavinntektsland med en befolkning på under 75 millioner innbyggere. I praksis medførte det en økning på 14 land som dekkes av det som nå kalles *nulltollordningen*. Hvilke land som dekkes, bestemmes i henhold til den gjeldende DAC-listen.<sup>5</sup> De 48 minst utviklede landene (MUL) har siden 1995 hatt et generelt tollfritak på alle varer inn til Norge. Frem til 2008 var det derimot unntak for korn, mel og fôrstoffer. For disse varene hadde de 30 prosent tollpreferanse, i tillegg til indikative importtak på 20 000 tonn proteinfôr, 75 000 tonn fôrkorn og 100 000 tonn matkorn. For korn, mel og kraftfôr ble det fra mars 2008 innført en sikkerhetsmekanisme som innebærer at den toll- og kvotefrie importen kan stanses dersom importen fører til «vesentlig markedsforstyrrelse» eller fare for slik forstyrrelse.

Fra 1. januar 2013 ble det igjen innført endringer i GSP-systemet. Hensikten med endringene i GSP-systemet er å vri noe av den importen som foregår i dag, fra industriland til utviklingsland (Statens landbruksforvaltning, 2013b). I tillegg til at det tidligere var to grupperinger i GSP-systemet: vanlige GSP-land med lavere toll på en rekke varer, og nulltoll-land med tollfri markedsadgang for alle varer, er det nå innført en ny gruppe for lavere mellominntektsland med færre enn 75 millioner innbyggere. Denne nye gruppen har fått tollfrihet for alle industrivarer og 51 nye varelinjer med landbruksvarer i tillegg til at de får 50 prosent lavere toll på femten

---

<sup>4</sup> Å gi tollpreferanser til utviklingsland innebærer å gi lavere tollsatser ved import til Norge enn det som gjelder for tilsvarende varer fra andre land.

<sup>5</sup> DAC-listen er OECDs utviklingshjelp-komites (Development Assistance Committee) liste over bistandsberettigede utviklingsland inndelt i grupper etter utviklingsnivå.

varelinjer. De fleste av disse konsesjonene er allerede gitt til EU, og et viktig mål med endringen er å gi disse landene samme konkurransevilkår som EU. Det er i tillegg gjort noen endringer i tollpreferanser for alle GSP-land og i importkvoter. Se Statens landbruksforvaltning (2013b s. 20–21) for nærmere omtale.

I 2012 ble det importert landbruksvarer til en verdi av 43 mrd. kroner. Dette var en økning på ni prosent fra 2011. Importen var størst fra Sverige, Brasil og Danmark. I 2012 kom 66 prosent av importen (i verdi) fra EU, 20 prosent fra GSP-land, 13 prosent fra andre land og 1,3 prosent fra nulltoll-land (Statens landbruksforvaltning 2013b s. 75).

Verdien av importen fra nulltoll-land var i 2010 på 833 mill. kroner, mens importen fra ordinære GSP-land var på 8,56 mrd. kroner. Importen har vært økende fra både GSP-land og nulltoll-land. Import fra Brasil sto for 47 prosent av importen fra GSP-land. Av importen fra nulltoll-land kom 54 prosent fra Kenya, målt i verdi. Avskårne blomster var den største varegruppen (Statens landbruksforvaltning 2013b s. 79–80).

## **Eksportstøtte**

Dersom et jordbruksprodukt blir eksportert til lavere pris enn den innenlandske engrosprisen, er dette å regne som eksportstøtte ifølge WTO-avtalen. Avtalen fra 1995 krevde at subsidiert eksport skulle reduseres med 21 prosent i volum, og at eksportsubsidiene skulle reduseres med 36 prosent i verdi i løpet av 6 år. For melke-sektoren har statens oppkjøp av melkekvoter vært det viktigste tiltaket for å holde produksjonen innenfor rammen av innenlandsk etterspørsel og tillatt eksportnivå.

I 2005 ble det enighet om at i en ny WTO-avtale skal det legges opp til at all form for eksportstøtte skulle fjernes i løpet av 2013. Spesielt utsatt i forhold til en eventuell ny WTO-avtale er dermed Norges støtte til eksport av meieriprodukter (ikke minst Jarlsbergost). For å få klar en avtale må WTO-landene også bli enige om kriterier for hvordan andre former for eksportstøtte skal behandles, som for eksempel eksportkreditter, statshandelsforetak og matvarehjelp.

## **Liten fremgang i den pågående forhandlingsrunden i WTO – Doha-runden**

Spørsmål rundt landbruk og handel er blant de mest utfordrende i WTO-forhandlingene. Store framvoksende nasjoner som Kina, India, Brasil, Russland og Sør-Afrika er alle viktige produsenter av landbruksvarer, og spiller en stadig viktigere rolle internasjonalt. Russland ble i 2012 medlem av WTO.

Allerede i 1999 skulle det i henhold til WTO-avtalen fra 1994 innledes forhandlinger om ny WTO-avtale. Forhandlingsrunden startet derimot ikke før Ministerkonferansen i Doha i 2001. De om lag 140 daværende medlemslandene ble da enige om en mandattekst som dannet grunnlaget for de nye forhandlingene.<sup>6</sup> WTO-forhandlingene berører også andre sektorer der Norge har viktige interesser, for eksempel fisk.

Mange land la i tiden etter ministermøtet i Doha fram forslag til forhandlingsløsning på landbruksområdet. WTOs ministerkonferanse i Cancún, Mexico, i september 2003, endte i sammenbrudd.

Sommeren 2004 kom en fram til enighet om en rammeavtale for de videre forhandlingene. For jordbruket innebar det en forpliktelse til å gjennomføre betydelige

---

<sup>6</sup> WTO har nå (per mars 2013) 159 medlemsland  
[http://wto.org/english/thewto\\_e/thewto\\_e.htm](http://wto.org/english/thewto_e/thewto_e.htm)

reduksjoner i tollsatser på jordbruksvarer og fjerning av eksportsubsidier. Medlemslandene ble enige om betydelige reduksjoner i «gul støtte» i tillegg til en reduksjon i «blå støtte» ned til 5 prosent av produksjonsverdien. Et viktig punkt for Norge var at det ble åpnet for noe fleksibilitet for land med en svært stor del av sin handelsvridende støtte i «blå» boks, for å sikre at de ikke blir bedt om uforholdsmessig store kutt.

På ministerrådsmøtet i Hong Kong i desember 2005 ble det enighet om tre ulike bånd («bands») for reduksjon av samlet tillatt AMS og at det vil bli høyere kutt i de høyere bånd. Norge vil havne i gruppen av land (bånd) med lavest reduksjonsforpliktelse. Tilsvarende vil det bli etablert fire bånd for reduksjon av tollsatser. Ellers ble det bestemt at det skulle tas sikte på fjerning av alle former for eksportsubsidiering innen slutten av 2013.

På ministermøtet i januar 2007 ble det enighet om å ta opp igjen forhandlingene, og en revidert rammeavtale ble lagt fram i juli 2007. Deretter fortsatte forhandlingene på teknisk nivå, og en ny revidert utgave av rammeverket ble lagt fram i februar 2008. I tillegg til at eksportsubsidiene skulle elimineres innen utgangen av 2013, var viktige punkter at tollsatsene skulle reduseres (mer for bearbejdede landbruksvarer enn for råvarene) og at den interne støtten til jordbruket skulle reduseres betydelig.

Første halvår 2008 var det omfattende formelle og uformelle forhandlinger i WTO, ledet av ambassadør Crawford Falconer fra New Zealand. Falconer la fram et revidert utkast til rammeavtale. Mange av endringene siden utkastet i februar 2008 var imidlertid av mer administrativ og teknisk art, og det var fortsatt betydelig uenighet mellom medlemslandene. Daværende landbruks- og matminister Terje Riis-Johansen, avviste langt på vei Falconers utkast, spesielt det som gikk på kutt i tollsatsene.

Møtet i Genève i slutten av juli 2008 førte heller ikke til ny avtale. Sammenbruddet kom etter uenighet mellom India, Kina og USA om en sikkerhetsmekanisme for u-land i tilfelle sterkt økende import. Før sammenbruddet ble landene imidlertid enige om sentrale elementer slik som intern støtte, tollreduksjoner og sensitive produkter.

I november 2010 bestemte partene seg for å få til en avtale mot slutten av 2011. Ved møtet i påsken 2011 ble det imidlertid klart at det ikke ville være mulig å få til en avtale innen utgangen av året, og det ble vedtatt å forsøke å få til en mini-avtale, eller en «Doha light» i stedet. Det ble blant annet åpnet for å gjennomføre forhandlingsresultater på enkeltområder uten å vente på enighet om hele Doha-pakken.

Det skal være et ministermøte på Bali i desember 2013. Ingen forventer at Doha-runden kan sluttføres på det møtet, men det er likevel håp om en positiv «Bali-pakke». På landbruksområdet er det lagt fram to konkrete forslag om henholdsvis regler for administrasjon av tollkvoter og regelverk for støtte til offentlige matvarelagre og matvarehjelp i utviklingsland. Det er også forventet at det vil bli fremmet forslag knyttet til eksportstøtte på landbruksområdet, noe som må ses på bakgrunn av at ministererklæringen fra Hong Kong i 2005 omfatter en tidsfrist for avvikling i 2013. Se Utenriksdepartementet (2013) for fyldigere omtale.



## Litteratur

- Budsjettnemnda for jordbruket (2013a). Totalkalkylen for jordbruket. Avgitt juni 2013.
- Budsjettnemnda for jordbruket (2013b). Utredning nr. 1 Jordbrukets totalregnskap 2011 og 2012. Jordbrukets totalbudsjett 2013. Registrerte og normaliserte tall. Oslo.
- Innst. 234 S. Innstilling fra næringskomiteen om landbruks- og matpolitikken. Velkommen til bords. <http://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Publikasjoner/Innstillinger/Stortinget/2011-2012/inns-201112-234/>. Sett 25.09.2013.
- Jordbrukets forhandlingsutvalg (2013). Krav til ramme og fordeling ved jordbruksforhandlingene 2013. Arbeidsdokument av 28.april 2011. <http://www.bondelaget.no/getfile.php/Dokumenter/Jordbrukets%20krav%202013.pdf>. Sett 7.9.2013.
- Landbruks- og matdepartementet (2009). St.meld. nr. 39 (2008-2009). Klimautfordringene – landbruket en del av løsningen.
- Landbruks- og matdepartementet (2011a). Meld. St. 9 (2011–2012) Landbruks- og matpolitikken. Velkommen til bords.
- Landbruks- og matdepartementet (2011b). Prop. 1 S (2011–2012). Budsjettåret 2012.
- Landbruks- og matdepartementet (2012a). Prop. 1 S (2012–2013). Budsjettåret 2013.
- Landbruks- og matdepartementet (2012b). Prop. 122 S. (2011–2012). Jordbruksoppgjøret 2012 – endringer i statsbudsjettet for 2012 m.m.
- Landbruks- og matdepartementet (2013a). Prop. 164 S. (2012–2013). Jordbruksoppgjøret 2013 – endringer i statsbudsjettet for 2013 m.m.
- Landbruks- og matdepartementet (2013b). Jordbruksoppgjøret: Detaljane er avklart. <http://www.regjeringen.no/nb/dep/lmd/aktuelt/nyheter/2013/juni-13/jordbruksoppgjoret-detaljane-er-avklart.html?id=731734>. Sett 10.09.2013.
- Nersten, N.K., Bøe, E. og L.J. Rustad (2003). Doha-runden. Konsekvensanalyse av nyWTO-avtale. Harbinsons forslag til modaliteter av 12. feb. 2003. Norges Bondelag. Oslo.
- NILF (2013). Prisane på mais gjekk ned på verdsmarknaden i juli. [http://nilf.no/om\\_nilf/Nyheter/2013/prisane\\_pa\\_mais\\_gjekk\\_ned\\_pa\\_verdsmarknaden\\_i\\_juli](http://nilf.no/om_nilf/Nyheter/2013/prisane_pa_mais_gjekk_ned_pa_verdsmarknaden_i_juli). Publisert 14.08.2013. Sett 24.09.2013.
- OECD (2013). Producer and Consumer Support Estimates database. <http://stats.oecd.org/Index.aspx?QueryId=50476>. Sett 25.09.2013.
- Staten (2013). Statens tilbud 2013. [http://www.regjeringen.no/upload/LMD/Vedlegg/Jordbruksoppgjoret\\_2013\\_Statens\\_tilbud\\_070513.pdf](http://www.regjeringen.no/upload/LMD/Vedlegg/Jordbruksoppgjoret_2013_Statens_tilbud_070513.pdf). Sett 7.9.2013.
- Statens landbruksforvaltning (2013a). Markedsrapport 2012. Rapport nr.:7/2013. [https://www.slf.dep.no/no/dokumenter/publikasjoner/\\_attachment/21611?\\_ts=13d11df](https://www.slf.dep.no/no/dokumenter/publikasjoner/_attachment/21611?_ts=13d11df). Sett 24.09.2013.
- Statens landbruksforvaltning (2013b). Omverdenen til norsk landbruk og matindustri 2012. Rapport nr.:4/2013.
- Stortinget 2012. Stortinget – Møte torsdag den 12. april 2012 kl. 10. Sak nr. 2 Innstilling fra næringskomiteen om landbruks- og matpolitikken. Velkommen til bords. <http://www.stortinget.no/no/Saker-og->

publikasjoner/Publikasjoner/Referater/Stortinget/2011-2012/120412/2/. Sett 25.09.2013.

Utenriksdepartementet (2013). WTO. Veien til Bali.

[http://www.regjeringen.no/nb/dep/ud/tema/handelspolitikk/nyhetsbrev\\_tidligere/wto\\_bali.html?id=716009](http://www.regjeringen.no/nb/dep/ud/tema/handelspolitikk/nyhetsbrev_tidligere/wto_bali.html?id=716009), Sett 24.09.2013.

WTO (2012). Notification of domestic support for the calendar year 2011.

G/AG/N/NOR/69 Rev. 1 of 21 March 2013. WTO. Geneve.

[https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/FE\\_Search/FE\\_S\\_S009-DP.aspx?language=E&CatalogueIdList=118186,117872,115691,113986,113974,67205,70257,32051,22997,24289&CurrentCatalogueIdIndex=2&FullTextSearch=](https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/FE_Search/FE_S_S009-DP.aspx?language=E&CatalogueIdList=118186,117872,115691,113986,113974,67205,70257,32051,22997,24289&CurrentCatalogueIdIndex=2&FullTextSearch=). Sett 24.09.2013.

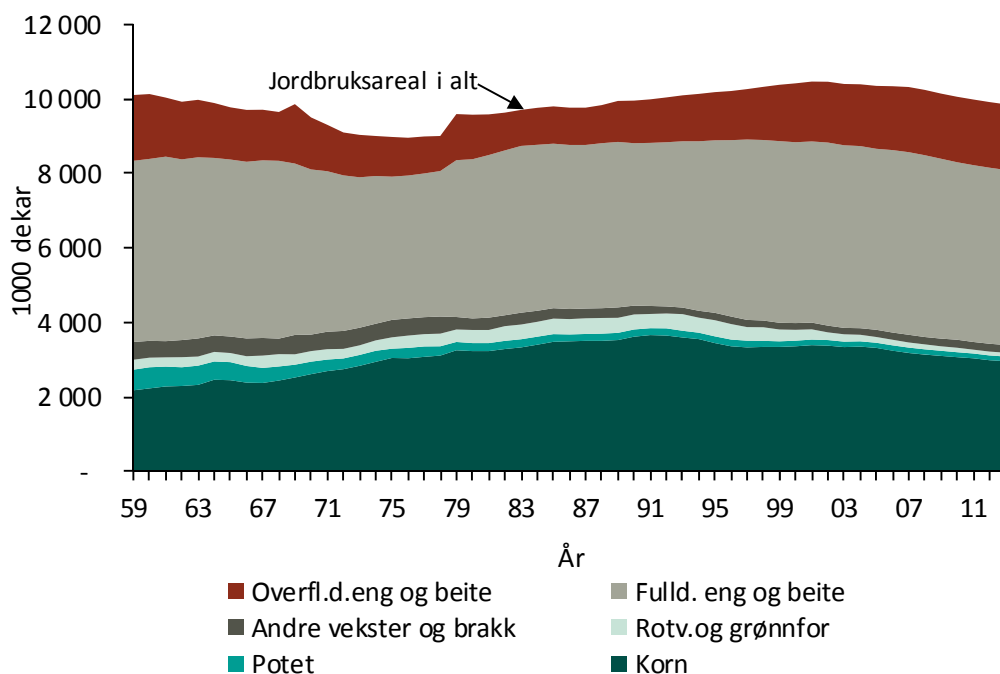
## 3 Ressurser i norsk jordbruk

Naturressursene danner grunnlaget for jordbruksdrift. Enten det er snakk om plante- eller husdyrproduksjon, er fotosyntesen grunnlaget. Areal og avlinger er stikkord i forbindelse med en presentasjon av naturressursene. Husdyrbestandene og genmaterialet er videre viktige ressurser. Humankapitalen står som en sentral innsatsfaktor i landbruket, selv om det i lang tid har vært en nedgang i sysselsettingen. Nedgangen i sysselsettingen har bl.a. med den kontinuerlige bruksnedleggelsen å gjøre. Landbruket er også en svært kapitalintensiv næring, og teknologi, maskiner og bygninger er viktige ressurser.

### 3.1 Naturressurser

#### 3.1.1 Areal

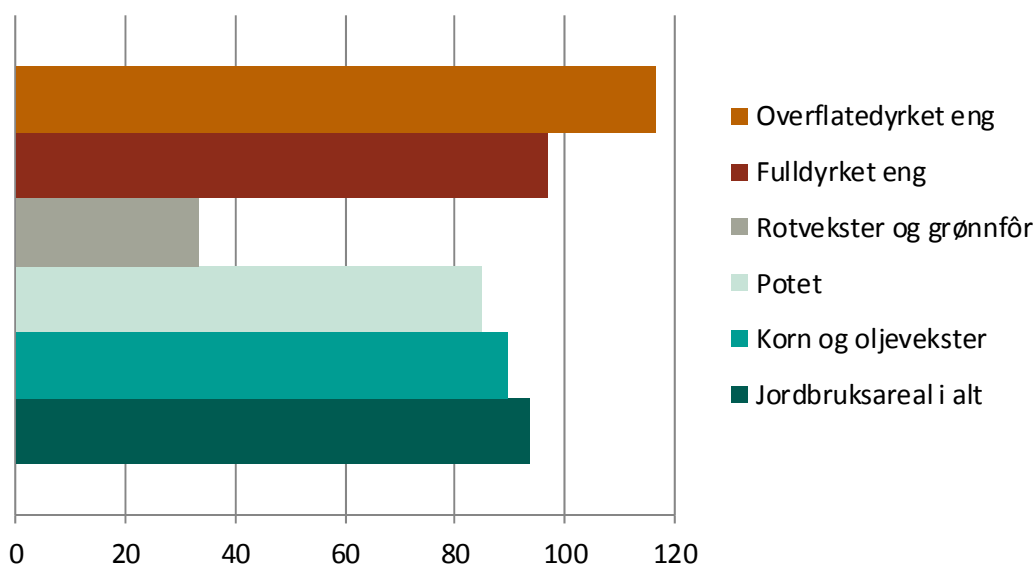
Ifølge Budsjettnemnda for jordbruket (2013) var 9,92 mill. dekar jordbruksareal i drift i 2012. Av dette var 8,16 mill. dekar fulldyrka. Figur 3.1 viser at det totale jordbruksarealet avtok fra 1960 og fram til midt på 1970-tallet. Imidlertid vokste kornarealet i dette tidsrommet, mens det særlig var arealet med eng- og beitevekster som ble redusert. Vedleggstabell 1 viser utviklingen i jordbruksareal fordelt på hovedvekster.



Figur 3.1 Jordbruksarealet fordelt på hovedvekster, 1959–2013 og sum jordbruksareal i alt

Kilde: Budsjettnemnda for jordbruket (2013)

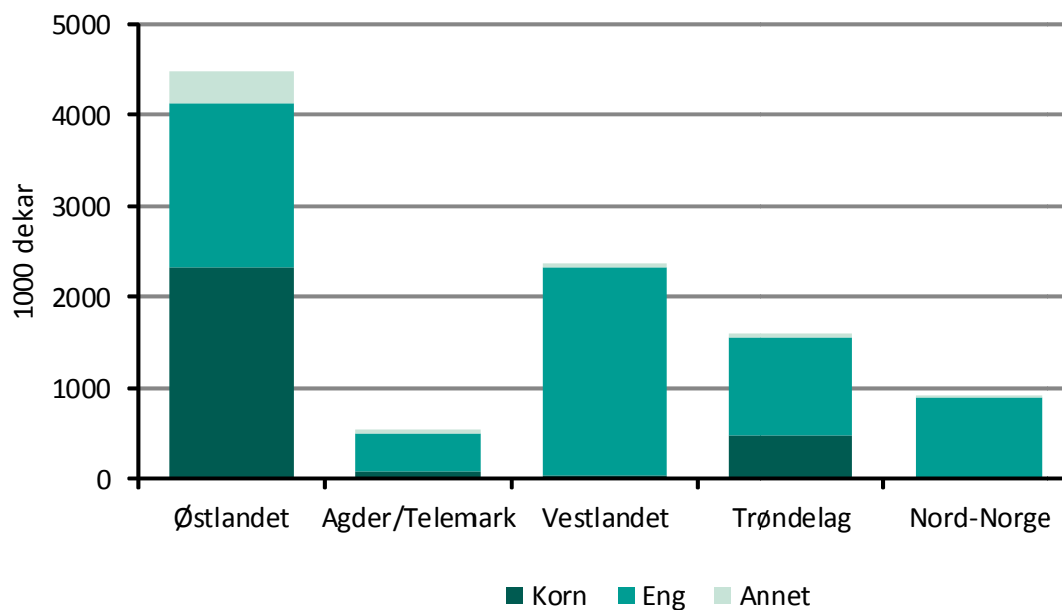
I perioden fra 1977 og fram til 2001 økte det samlede jordbruksarealet fra år til år. Det er registrert en nedgang på 5 prosent i jordbruksarealet fra 2001 til 2012. Både korn- og engarealet økte fra midten av 1970-årene. Fra tidlig på 1990-tallet gikk kornarealet noe tilbake, mens engarealet fortsatte å øke. De siste årene er det registrert tilbakegang for alle areal typer. Kornarealet er redusert med 12 prosent fra toppåret 2001 til 2012. For fulldyrket eng var arealet størst i 2002 og er redusert med 4 prosent til 2012. Overflatedyrket eng er omtrent uendret de siste årene.



Figur 3.2 Dyrkingsomfang i 2012 i prosent av 1999. 1999 = 100

Kilde: Budsjettmemnda for jordbruket (2013)

Korndyrking er dominerende i flatbygdene, både på Østlandet og i Trøndelag. Ellers er det gras og annet grovfôr som har størst betydning her i landet. Den geografiske fordelingen av vekstene har ikke bare klimatiske og topografiske årsaker. Landbrukspolitikken som har vært ført fra starten av 1950-tallet, har bidratt til å styre korndyrkingen mot flatbygdene hvor det er egnede dyrkingsforhold samtidig som det er tilgang på arbeidsplasser utenfor jordbruket. De grovfôrbaserte husdyrproduksjonene, som er både mer arbeidskrevende og mer inntektsbringende per arealenhet, er samtidig blitt kanalisert til distrikter hvor dyrkingsforholdene for korn er dårligere og mulighetene er mindre for å finne sysselsetting utenom bruket. Figur 3.3 viser arealfordelingen i ulike deler av landet.



Figur 3.3 Arealfordeling i ulike landsdeler 2012

Statistisk sentralbyrå (2013)

### 3.1.2 Avlingsnivå

Klimaet i Norge gjør at avlingene per areal-enhet er lavere enn i mange andre europeiske land. Innenfor landets grenser er det i tillegg markante klimatiske forskjeller. Det store spennet i breddegradene, de betydelige høydevariasjonene og kontrastene mellom kyst og innland, gir variasjonene i klimaet.

Generelt har avlingsnivået i Norge økt over tid. Planteforedling har frambrakt sorter som er tilpasset norske forhold og gir større avling per arealenhet. Dessuten har dyrkingstekniske framskritt og tilførsel av handelsgjødsel bidratt sterkt til avlingsøkningen.

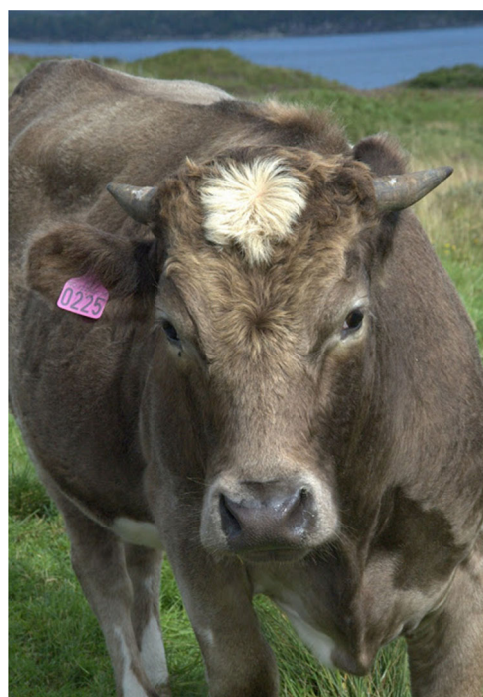


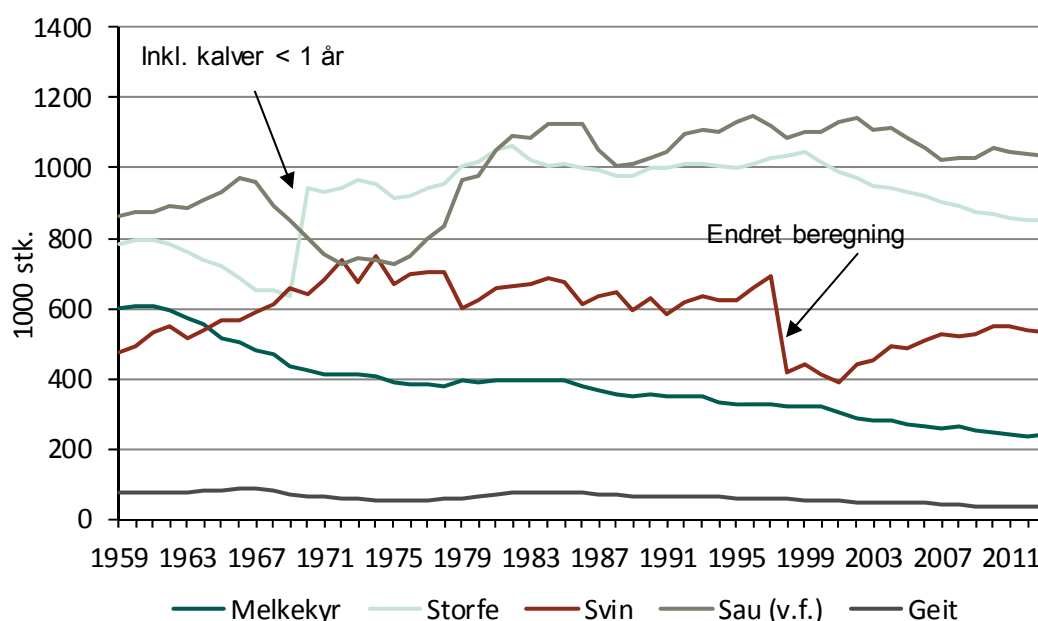
FOTO: © KJELL OLAV PETERSEN

## 3.2 Husdyr

De viktigste husdyrproduktene i norsk jordbruk er melk, kjøtt, egg og ull. I tillegg er også pelsdyrskinn og honning viktige produkter.

## 3.2.1 Husdyrbestanden

Figur 3.4 gir et inntrykk av hvordan den totale husdyrbestanden har endret seg for noen husdyrslag fra 1959 til 2013.



Figur 3.4 Antall husdyr. Utvalgte dyreslag, 1959–2013

Kilde: Budsjettnemnda for jordbruket (2013)

Melkekubestanden har gått jevnt nedover. I 1980 var det 391 000 melkekyr. I 2012 var det 237 600 melkekyr (Budsjettnemnda for jordbruket, 2013). Nedgangen har sammenheng med at melkeforbruket og den totale melkeproduksjon er redusert, samtidig som melkeytelsen per ku, med unntak for 1990-tallet, stort sett har økt. Siden 2001 har den totale melkeproduksjonen vært relativt stabil.

Etterspørselen etter melk og melkeprodukter har vært fallende over mange år. Tendensen nå er et fortsatt fallende forbruk av søt konsummelmelk, mens etterspørselen etter flere andre melkeprodukter har økt de siste årene. Melkemarkedet har vært regulert ved hjelp av leveransekvoter for produsentene siden 1983. Det er også gjennom WTO restriksjoner på reguleringseksport.

Antall kyr per melkeproduksjonsbruk har økt. Ved jordbrukstelingen i 1989 var det i gjennomsnitt 11,7 kyr per bruk. Antallet hadde økt til 23,4 i 2012 (Budsjettnemnda for jordbruket, 2013). I europeisk sammenheng har Norge små besetninger av melkeku.

Bestanden av storfe i alt holdt seg på om lag 1 mill. dyr de siste to tiårene av forrige århundre, men har gått noe ned siden årtusenskiftet pga. reduksjon i melkeproduksjonen. Det var i 2012 omtrent 850 000 storfe (Budsjettnemnda for jordbruket, 2013). De siste årene er det produsert mindre norsk storfekjøtt enn markedet har etterspurt, og underdekningen er dekket ved import.

Bestanden av svin varierer en del fra år til år. I perioder med overproduksjon eller underdekning av svinekjøtt har det blitt satt i verk ulike tiltak for å forsøke å bringe markedet i balanse.

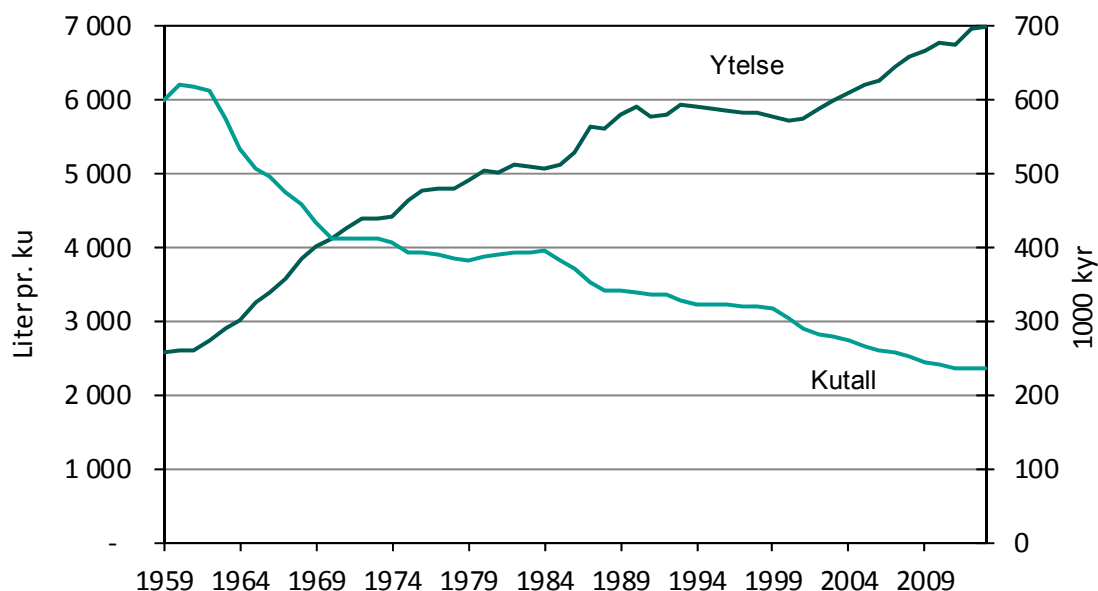
Bestanden av sau økte markant fra 1975 på grunn av gunstig lønnsomhetsutvikling etter opptrappingsvedtaket. Sauehold lar seg lettere kombinere med arbeid

utenom gården enn de fleste andre husdyrproduksjoner. Bestanden av vinterføra sau er i dag 9 prosent lavere enn i 2002. Nedgangen kan blant annet forklares med relativt dårlig lønnsomhet og at spesielt mindre enheter har lagt ned saueholdet i forbindelse med generasjonsskifte. Fra 2007 til 2010 var bestandsutviklingen svakt positiv, men de siste årene er bestanden noe redusert igjen.

Bestanden av geit har siden 1985 vist en nokså jevn nedadgående trend.

### 3.2.2 Ytelse

Melkeytelsen har stort sett økt jevnt de siste 50 årene med unntak av 1990-årene. Ytelsen per ku var neste 7 000 liter i 2012. Landbrukspolitikken og utformingen av tilskuddssystemet er viktige årsaker til at potensialet i dyrematerialet ikke alltid har vært fullt utnyttet. At ytelsen per ku igjen er klart økende, kan skyldes at noen produsenter har økt kvotene gjennom kjøp, samtidig som samdrifter finner det lønnsomt å tilpasse seg med større utnyttelse av kyrnes produksjonskapasitet. Figur 3.5 viser utviklingen i antall mjølkekyr og ytelse per ku. Også i andre husdyrproduksjoner har det vært avdråttøkning, men vi omtaler ikke dette her.



Figur 3.5 Utviklingen i kutallet og ytelsen per ku 1959–2013

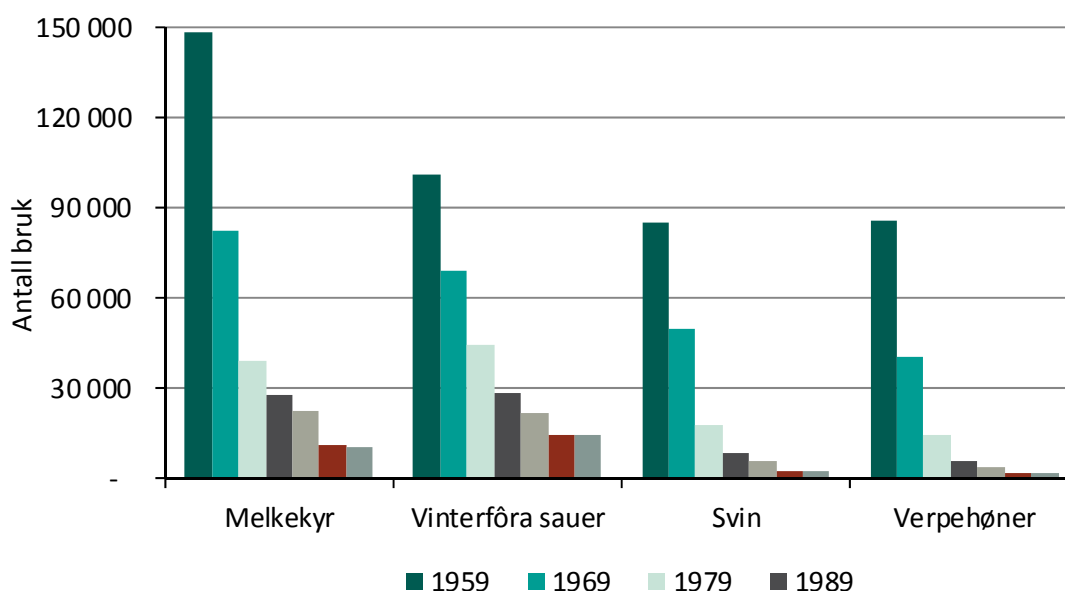
Kilde: Budsjettnemnda for jordbruket (2013)

### 3.3 Bruksstørrelse, strukturutvikling og arbeidsforbruk

Antall jordbruksbedrifter gikk ned fra 99 382 i 1989 til 70 740 i 1999, dvs. en gjennomsnittlig årlig nedgang på 2 864 bruk for perioden eller 3,3 prosent årlig. Det er en sterkere nedgang i antall bruk enn det var mellom de to forrige jordbrukstellingene. I årene etter 1999 har nedgangen fortsatt og for 2012 var det 44 700 jordbruksbedrifter. Dette gir en gjennomsnittlig årlig avgang i perioden på 3,5 prosent.

Det gjennomsnittlige jordbruksarealet på de brukene som er i drift, blir stadig større. I 1999 var det i gjennomsnitt 147 dekar jordbruksareal per bruk, mens gjennomsnittsarealet i 2012 var 222 dekar. Av dette var vel 40 prosent leiejord. Leiejord som tillegg til eget jordbruksareal, har hatt økende betydning gjennom hele etterkrigstiden.

Strukturutviklingen i jordbruket kjennetegnes også ved at antall jordbruksbedrifter med husdyr har gått kraftig ned, slik som figur 3.6 viser (se også vedleggstabell 3). Trenden er at produksjonen konsentreres om færre jordbruksbedrifter, uten at det samlede produksjonsvolumet går ned.



Figur 3.6 Antall jordbruksbedrifter med utvalgte husdyrslag, 1959–2012

Kilde: Statistisk sentralbyrå (2013a)

Både teknologisk utvikling og økonomisk tilpasning er årsaker til spesialisering og større enheter innenfor både husdyrhold og planteproduksjon. Siden 1975 har konsesjonsbestemmelser satt en øvre grense for dyretallet ved nyetableringer og utvidelser i fjørfehold og svinehold. Restriksjonene gjør at myndighetene kan holde en viss kontroll med strukturutviklingen i de kraftfòrkrevende produksjonene. Konsesjonsgrensene ble oppjustert i 1992, i 1995, i 2003 og i 2013. I melkeproduksjon vil systemet med kvoter være begrensende på størrelsen av besetningene.

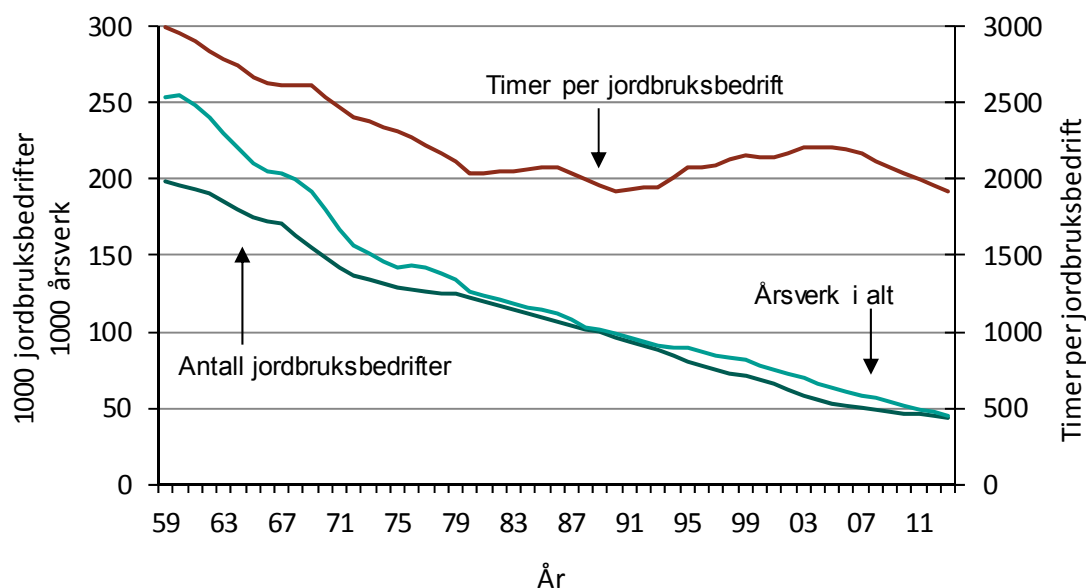
Både antall jordbruksbedrifter og arbeidsforbruket i jordbruket har hatt sammenhengende nedgang i hele etterkrigstiden. Figur 3.7 viser utviklingen etter 1959. Vedleggstabell 2 viser utviklingen i arbeidsinnsats og i antall bruk i drift fra 1960 til 2012.



I 2012 ble det utført til sammen 47 400 årsverk i norsk jordbruk. I 1999 var arbeidsinnsatsen 81 600 årsverk (Budsjettnemnda for jordbruket, 2013).

Antall eiere av landbrukseiendommer i Norge er redusert mye mindre enn antall jordbruksbedrifter. I 2010 var det 185 100 landbrukseiendommer i alt, en nedgang på ca. 5 500 siden 2006 (Statistisk sentralbyrå, 2011b). Om lag to tredeler av landbrukseiendommene er bebodd, og andelen har vært svakt fallende etter 2000 (3 prosentpoeng nedgang).

De fleste norske gårdsbruk blir drevet av familien som eier jordbruksbedriften. Det er vanlig å leie noe arbeidshjelp. Jordbruk og annet arbeid i kombinasjon har lange tradisjoner.inntekt fra andre kilder enn gårdsdrifta spiller en stadig større rolle i de norske jordbrukshusholdningene.



Figur 3.7 Antall bruk i drift, årsverk i alt og timer per bruk, 1959–2013

Kilde: Budsjettnemnda for jordbruket (2013)

### 3.4 Kapitalressurser

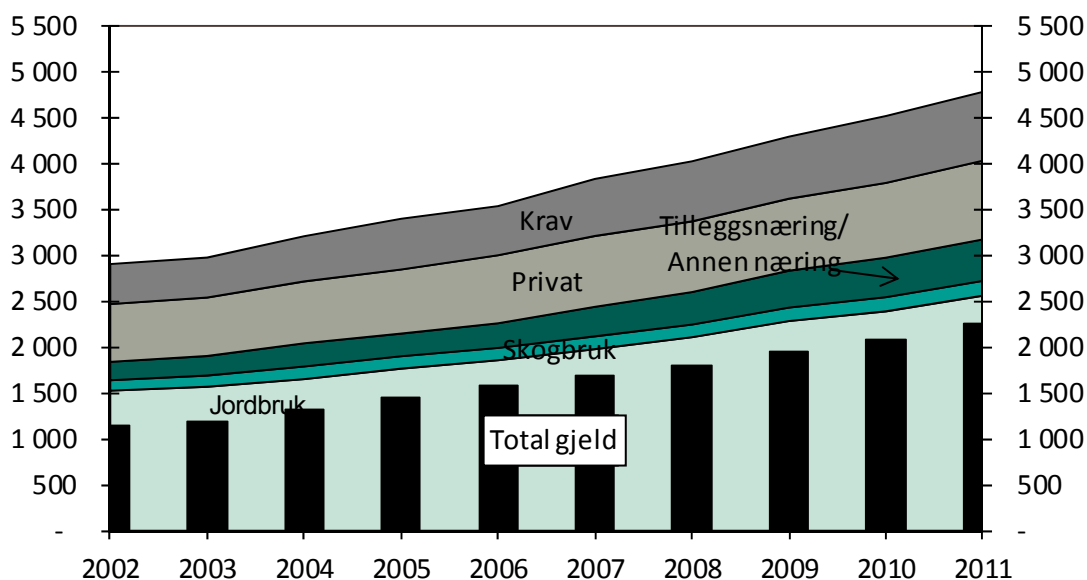
Landbruket er en kapitalintensiv næring. Jordbruket er arealkrevende, og det har kostet å dyrke opp arealene. For å kunne drive jordbruk må en ha driftsbygninger, maskiner og redskaper. Mange maskiner er spesialiserte og har kort sesong hvert år. Dette gjør at kapitalinnsatsen i jordbruket er stor i forhold til den årlige omsetningen. Mange bønder har også skog og skogbruksutstyr. Den stående skogen tilsvarer mange tiårs tilvekst og normal hogst. I tillegg til kapital knyttet til jord- og skogbruk, kommer verdien av eiendeler i andre næringer, private eiendeler (bolighus, privatbil m.m.) og finanskapital. Det er vanskelig å anslå nøyaktig hvor stor bøndernes realkapital er, målt i penger.

I Totalkalkylen for jordbruket beregnes kapital etter to prinsipper: «historisk kost» og «prisjustert saldoverdi». Totalkapitalen i jordbruket for 2012 blir da henholdsvis 102 mrd. og 134 mrd. kroner. Av dette er 50 mrd. kroner lånekapital.

Figur 3.8 viser sammensetning av alle eiendeler og total gjeld for brukene som var med i driftsgranskingene i perioden 2002–2011. Utviklingen er vist i faste 2011-kroner. På disse brukene har kapitalen i jordbruket økt over tid, og var 2,6 mill. kroner per bruk i 2011. I driftsgranskingene er «historisk kost» grunnprinsippet. Det

medfører at det er størst usikkerhet knyttet til verdien av eiendeler med lang levetid (bygninger og jord). Etter denne metoden vil disse eiendelene i praksis bli verdsett for lavt.

Regnskapsundersøkelsen viser at alle driftsformene har hatt en økning i totalkapitalen de siste ti årene, med størst nominell økning for bruk med korn- og svineproduksjon. Innsatt kapital i jordbruket vil variere med omfanget, men også med driftsformen.



Figur 3.8 Sammensetning og utvikling av eiendeler og gjeld per brukerfamilie i 1 000 kroner, 2002–2011-kr

Kilde: Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning (2013)

## Litteratur

- Budsjettnemnda for jordbruket 2013. Totalkalkylen for jordbruket. Jordbrukets totalregnskap 2011 og 2012 og budsjett 2013. Registrerte og normaliserte tall. Oslo, juni 2013.
- Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning 2013. Driftsgranskingar i jord- og skogbruk 2011.
- Statistisk sentralbyrå 2010. Jordbruksareal, etter fylke og bruken av arealet. <http://www.ssb.no/jordbruksareal/tab-2010-11-22-03.html>
- Statistisk sentralbyrå 2013a. Jordbruksbedrifter med husdyr per 1. januar, etter husdyrslag. <https://www.ssb.no/statistikkbanken/selectvarval/Define.asp?subjectcode=&ProductId=&MainTable=Husdyr&nvl=&PLanguage=0&nyTmpVar=true&CMSSubjectArea=jord-skog-jakt-og-fiskeri&KortNavnWeb=jordhus&StatVariant=&checked=true>
- Statistisk sentralbyrå 2011b. Landbrukseiendommer, 2006 og 2010. <http://www.ssb.no/emner/10/04/laeiby/>

# 4 Økonomien i jordbruket

## 4.1 Nasjonalt nivå

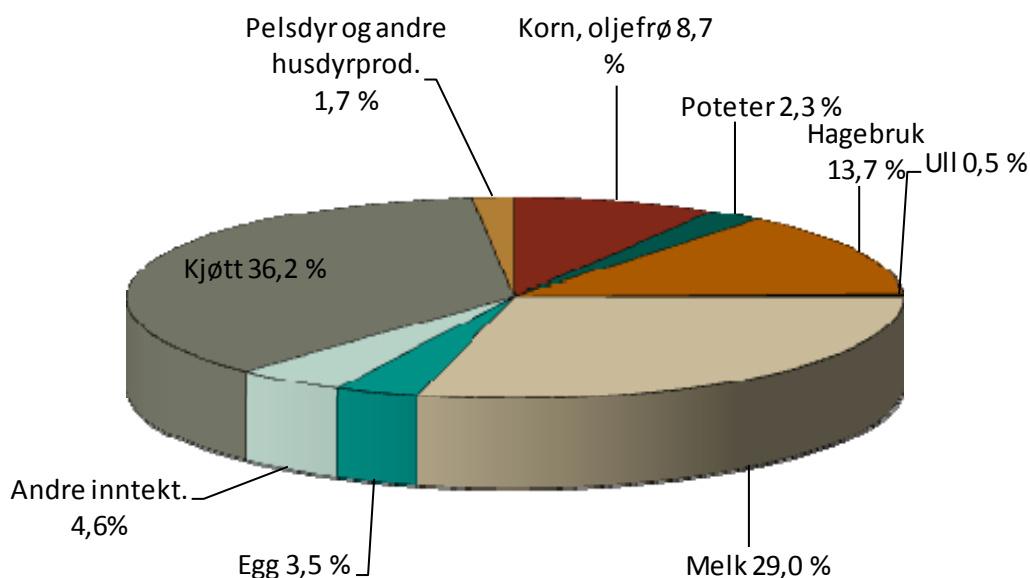
### 4.1.1 Jordbrukets samlede inntekter

Målt på produsentleddet var verdien av den samlede jordbruksproduksjonen i Norge ifølge totalkalkylen for jordbruket på 38 486 mill. kroner i 2012, inkl. alle tilskudd. Det er en økning på 2 126 mill. kroner fra 2011. Totalinntektene det enkelte år vil være påvirket av værforhold, markedsforhold og endringer i priser og tilskudd. I perioden mellom 1990 og 2007 lå de totale inntektene nominelt relativt stabilt mellom 29 og 31 mrd. kroner. Reduksjon i priser over jordbruksavtalen i flere av avtaleårene i perioden bidro til liten nominell endring før økningen fra og med 2008.

Jordbrukets samlede inntekter er et resultat av salg av produkter i markedet og tilskudd bevilget over statsbudsjettet. Dette kapitlet ser nærmere på inntektene fra salg av produksjonen og på tilskudd som ytes over statsbudsjettet.

### Produksjonsinntektene

Figur 4.1 viser hvordan de totale produksjonsinntektene på 28,0 mrd. kroner, dvs. bøndenes totale inntekter fra salg av jordbruksprodukter, eksklusive de direkte tilskuddene, fordelte seg på de ulike produksjonene i 2012. Salg av melk og kjøtt er de dominerende inntektspostene.

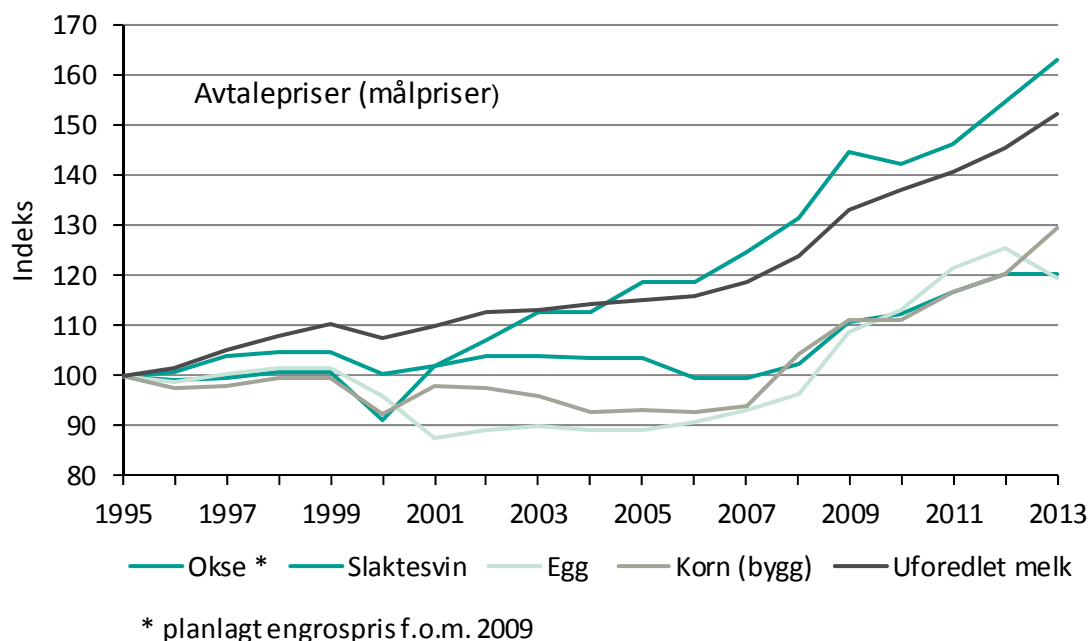


Figur 4.1 Jordbrukets produksjonsinntekter fordelt på produksjoner 2012

Kilde: Budsjettmemnda for jordbruket (2013)

Inntektene fra de enkelte produksjonene (figur 4.1) vil variere en del fra år til år, avhengig av avsetningsforhold og endringer i priser og produserte mengder. Utslag av værforhold vil vanligvis ha mest å si for planteproduksjonene.

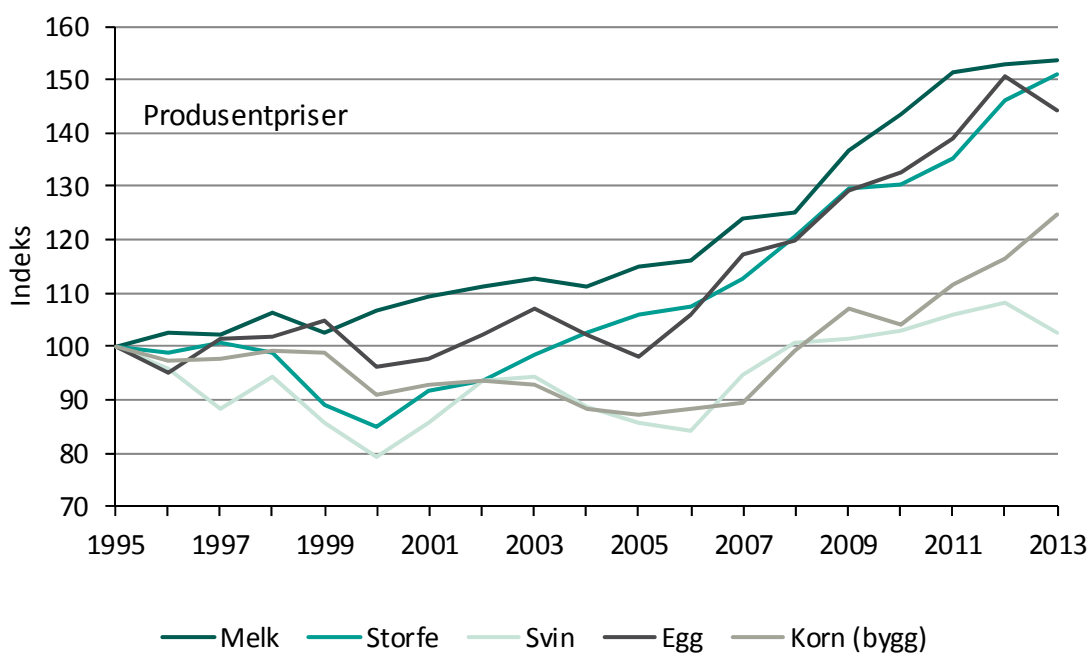
I første halvdel av 1990-tallet ble prisene over jordbruksavtalen redusert for flere produkter, men de flatet ut eller økte noe fra 1995 til 1999 (figur 4.2). Flere målpriser er økt ved jordbruksoppgjørene 2001–2013. Målpris for storfe (okse) ble avviklet 1. juli 2009. Målpris for egg og lam ble avviklet 1. juli 2013.



Figur 4.2 Utviklingen i jordbruksavtalens priser for noen jordbruksprodukter 1995–2013. Indeks 1995 = 100

Kilde: Landbruks- og matdepartementet (2013)

Målprisene vil si de prisene som er fastsatt i jordbruksoppgjørene og som det i prinsippet skal være mulig å ta ut i en situasjon med markedsbalanse. Markedssituasjonen vil imidlertid avgjøre hvilke priser som oppnås. Produsentprisene i figur 4.3 gir uttrykk for markedsprisene. Ved overproduksjon, som særlig har vært *aktuelt* for husdyrprodukter, vil de oppnådde prisene ligge en del lavere enn målprisene.



Figur 4.3 Utviklingen i produsentprisene for noen jordbruksprodukter 1995–2013. Indeks 1995 = 100

Kilde: Budsjettnemnda for jordbruket (2013)

## Tilskudd

Forholdene for jordbruksdrift, kostnader i produksjonen og de landbrukspolitiske målsettingene, gjør at en stor del av jordbrukets totale inntekter kommer via ulike tilskudd over statsbudsjettet. Inntekter via tilskudd er ikke noe Norge er alene om, selv om nivå og omfang på støtten er forskjellig fra andre land.

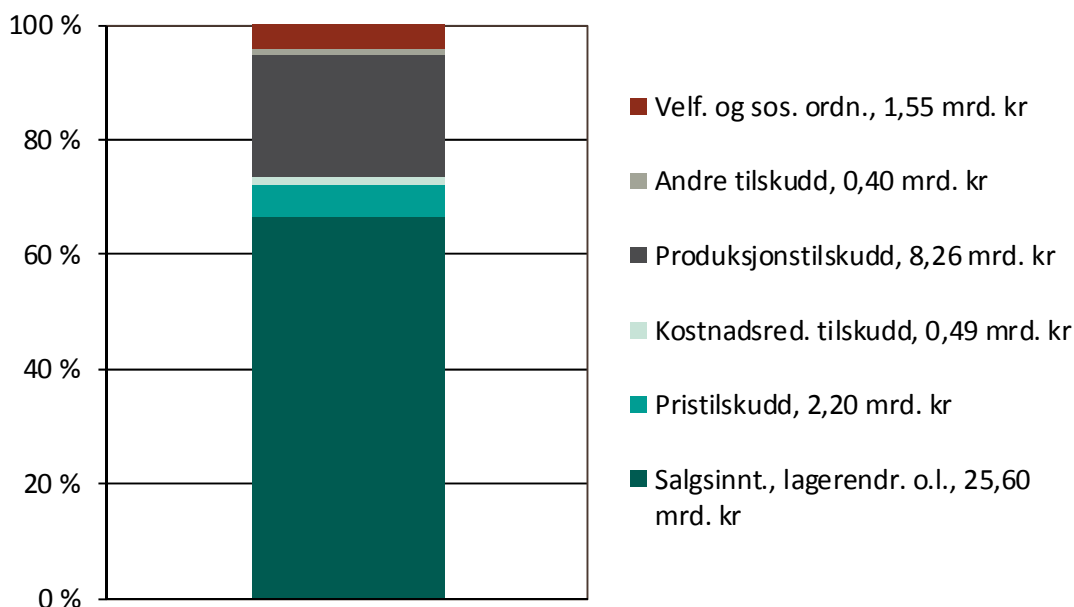
Tilskuddene er av ulik innretning avhengig av hvilke målsettinger de er ment å skulle oppfylle og kan deles inn i noen hovedgrupper: pristilskudd, kostnadsreducerende tilskudd og direkte tilskudd (produksjonstilskudd). Videre har en tilskudd knyttet til velferdsmessige og sosiale ordninger i jordbruket.

Pristilskudd er tilskudd knyttet til produsert mengde via en sats per produsert enhet. Produksjonens størrelse vil altså avgjøre hvor mye produsenten oppnår i pristilskudd. Pristilskuddene kan ha lik sats over hele landet som f.eks. grunntilskudd på melk og kjøtt, eller være geografisk differensiert som distriktstilskuddene. Den geografiske profilen på distriktstilskuddene har til hensikt å utjevne inntektene mellom jordbruksbedrifter som er lokalisert i områder med ulike produksjonsvilkår.

Kostnadsreducerende tilskudd kan være tilskudd som gis for å redusere kostnadene ved investeringer, for eksempel ved bygging av en driftsbygning.

Direkte tilskudd, eller produksjonstilskudd, er knyttet til bruken av produksjonsfaktorene. De viktigste produksjonstilskuddene er areal- og husdyrtilskuddene. Disse tilskuddene gis som en sats per areal- eller husdyrenhet, og kan være differensiert etter både geografisk område og etter jordbruksbedriftens størrelse. Her vil arealstørrelsen eller antall husdyr på hvert bruk avgjøre hvor mye som oppnås av tilskuddene. Den geografiske og strukturelle profilen på tilskuddene vil imidlertid bestemme hva som oppnås av tilskudd og dermed bidra til å utjevne inntektene mellom jordbruksbedrifter av ulik størrelse og i ulike områder av landet.

Den offentlige støtten har blitt dreid fra pristilskudd til produksjonstilskudd. Det er gjort både for å dempe produksjonspresset og for å redusere miljøbelastninger av produksjonen. Dette er også i samsvar med internasjonale krav om reduksjoner i landbruksstøtten. Figur 4.4 viser sammensetningen av jordbrukets totale inntekter fordelt på salgsinntekter og de ulike hovedgruppene av tilskudd. Pristilskuddene er skilt ut som egen gruppe, og salgsinntektene i figuren er derfor mindre enn produksjoninntektene omtalt under avsnittet «Produksjoninntektene», der pristilskuddene er innregnet.



Figur 4.4 Jordbrukets totalinntekt på 38,5 mrd. kr i 2012, fordelt på salgsinntekter o.l. og hovedgrupper av tilskudd

Kilde: Budsjettnemnda for jordbruket (2013)

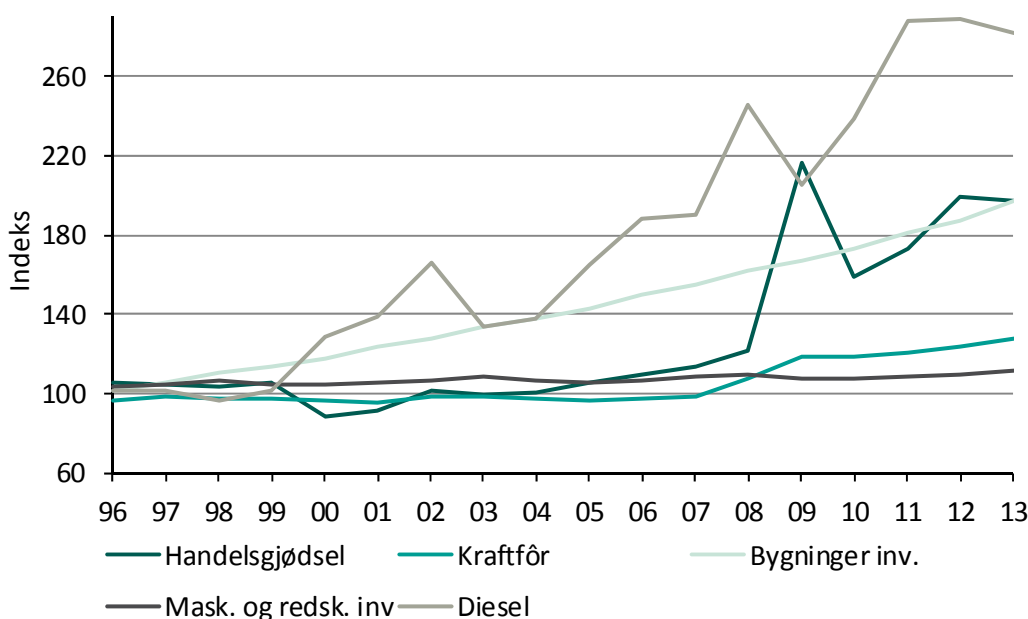
Virkemiddelpolitikken i landbruket fører ikke bare med seg offentlige utgifter, men også inntekter. Importerte fôrstoffer som nyttes i produksjonen av kraftfôr, ilegges toll for å bringe prisen opp på norsk prisnivå. Denne tollinntekten kan en si «finansierer» deler av pristilskuddet til norsk kornproduksjon. Statens nettoutgifter til offentlig støtte til landbruket, er derfor noe mindre enn det som framgår av figur 4.4.

## 4.1.2 Jordbrukets samlede kostnader

Jordbrukets totale kostnader påvirkes av det generelle kostnadsnivået i samfunnet, de vilkår samfunnet setter for jordbruket, og de naturgitte forholdene for jordbruksdrift.

Kraftfôrprisen, gjennom kornprisene, er den viktigste kostnaden som kan påvirkes direkte gjennom jordbruksavtalen og som kan gi umiddelbar effekt på kostnadene i husdyrproduksjonene. Andre kostnader, knyttet til f.eks. struktur, kan reguleres via rammebetingelsene for jordbruksdrift. Reduserte priser på jordbruksprodukter er eksempel på endrede rammebetingelser som på sikt kan slå ut i strukturkostnadene i ulike produksjoner. Økte konsesjonsgrenser i kraftfôrbaserte husdyrproduksjoner og omsettbare melkekvoter er andre eksempler på endrede rammebetingelser som over tid kan føre til endringer i strukturkostnader.

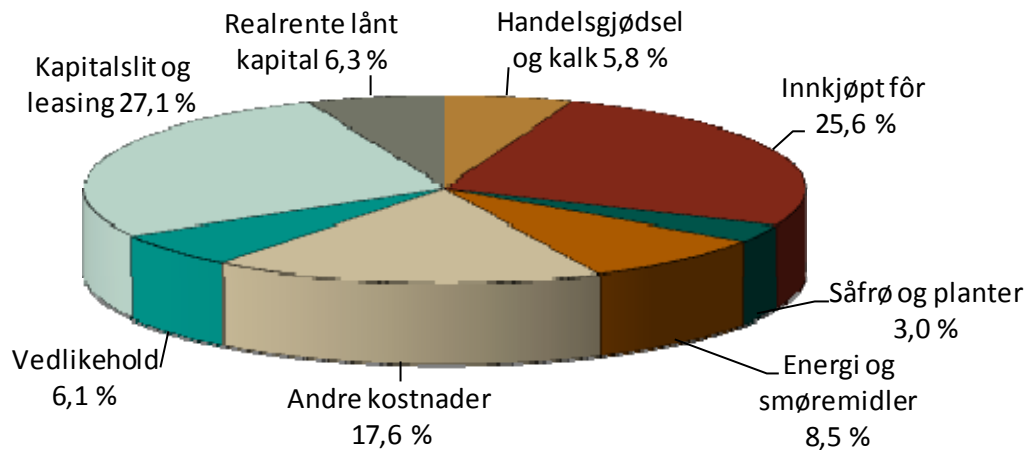
Figur 4.5 viser prisutviklingen for en del viktige kostnadstyper for perioden 1995–2013. Figuren viser at prisen på kraftfôr holdt seg stabil fram til 2007, mens det var en markert økning i 2008 og 2009. Prisen på handelsgjødsel og diesel var omtrent uendret fram til 2000. Prisen på handelsgjødsel avtok i 2000 fordi miljøavgiftene på nitrogen og fosfor ble fjernet. Handelsgjødselprisene har økt igjen etter dette. Økningen var spesielt sterk for gjødselåret 2008/2009, falt i 2010, men har senere steget igjen. Dieselpriisen steg markert fra 2004 til 2008. Deretter falt oljeprisen internasjonalt under den globale finanskrisen 2008/2009, men har deretter økt igjen. Prisen på bygninger har økt jevnt i hele perioden. Prisen på maskiner og redskaper holdt seg forholdsvis stabil fram til 2003 og viste økning til og med 2008, deretter en liten nedgang til 2010 for så å øke de siste årene.



Figur 4.5 Prisutviklingen på noen driftsmidler i jordbruket 1993–2013, 1995 = 100

Kilde: Budsjettnemnda for jordbruket (2013)

I figur 4.6 er jordbrukets samlede kostnader, slik de er beregnet i total kalkylen, fordelt på de ulike kostnadspostene. Jordbrukets totale kostnader for 2012 er beregnet til 26,9 mrd. kroner. Det er 1,4 mrd. kroner mer enn i 2011. Kapitalslit (avskrivningene på bygninger, maskiner og redskaper osv.), innkjøpt fôr og «andre kostnader» er de største postene. «Andre kostnader» er en samlepost for mange større og mindre kostnadsposter som f.eks. ensileringsmidler, emballasje, frakt, veterinær og forsikring.



Figur 4.6 Kostnadene i jordbruket fordelt på kostnadsarter 2012

Kilde: Budsjettnemnda for jordbruket (2013)

### 4.1.3 Økonomisk resultat på totalnivå

For resultatene på totalnivå, dvs. for norsk jordbruk samlet, legger en til grunn beregningene i Totalkalkylen for jordbruket. I Totalkalkylen utarbeides det to regnskapsserier; registrert og normalisert regnskap. Registrert regnskap vil si det faktiske resultatet som er oppnådd i vedkommende år. I den normaliserte serien blir noen av de årlige svingningene som skyldes værforhold og andre variable faktorer, jevnet ut. Normaliseringen har størst betydning for planteproduksjonene ettersom nivåvariasjonene fra år til år er størst i disse produksjonene.

I tabell 4.1 er resultatet etter de to regnskapsseriene i Totalkalkylen gjengitt for årene 2006–2012. Resultatmålet som er brukt, er vederlag til arbeid og egenkapital i millioner kroner og i kroner per årsverk, dvs. godtgjøringen til alt arbeid og egenkapital etter at alle øvrige kostnader inkludert renter på lånt kapital, er dekket.

Utviklingen i vederlaget til arbeid og egenkapital per årsverk fra normalisert regnskap blir lagt til grunn for vurderingen av inntektsutviklingen i jordbruket i jordbruksforhandlingene. Inntektsutviklingen i jordbruket sammenholdes ofte med inntektsutviklingen for noen sammenligningsgrupper, bl.a. industriarbeidere. I perioden 2006–2012 økte årsverksinntekten i jordbruket med 71,7 prosent ifølge tabell 4.1, mens årsverksinntekten for timelønte i industrien økte med 28,0 prosent. Tar en hensyn til virkningen av jordbruksfradraget som ble innført i 2000 og deretter gradvis er trappet opp, har jordbruket hatt en økning på 78,3 prosent i perioden.

Inntektene for jordbrukere og industriarbeidere i tabell 4.1 er ikke uten videre sammenliknbare, men tabellen gir likevel uttrykk for forskjeller både i inntektsnivå og inntektsutvikling per årsverk mellom de to gruppene.

De til dels store sprangene i jordbruksinntekten mellom år også for den normaliserte serien, skyldes særlig variasjoner i markedssituasjonen for husdyrprodukter og i kostnadene fra år til år. Regnskapsseriene viser at resultatet i millioner kroner ble redusert en del i perioden 2004–2006, men har økt de siste årene. Reduksjonen hadde delvis sammenheng med at inntektsbortfall fra og med 2000 delvis har blitt



kompensert med et skattemessig inntektsfradrag. Virkningen av inntektsfradraget er innarbeidet i én serie i tabell 4.1. En annen forklaring til nedgangen var prissvikt på grunn av overproduksjon. Vederlaget i jordbruket har økt igjen de siste årene. Dette skyldes bedret markedssituasjon (2007–2010), økte priser og tilskudd fra jordbruksoppkjørene og lavt rentenivå. Resultatet per årsverk viser en mindre nedgang/stærkere økning enn på totalnivå. Det skyldes at det blir stadig færre årsverk å fordele totalresultatet på. Inntektene per sysselsatt i jordbruket øker i perioden sett under ett på grunn av effektiviseringer i produksjonen. Inntektsutviklingen er vist i figur 4.7 der også budsjettanslaget for 2013 etter årets jordbruksoppgjør er vist.

**Tabell 4.1 Vederlag til arbeid og egenkapital ifølge Totalkalkylens registrerte og normaliserte regnskap 2006–2012. Mill kr og kr/årsverk<sup>1</sup>, lønn per årsverk for industriarbeidere**

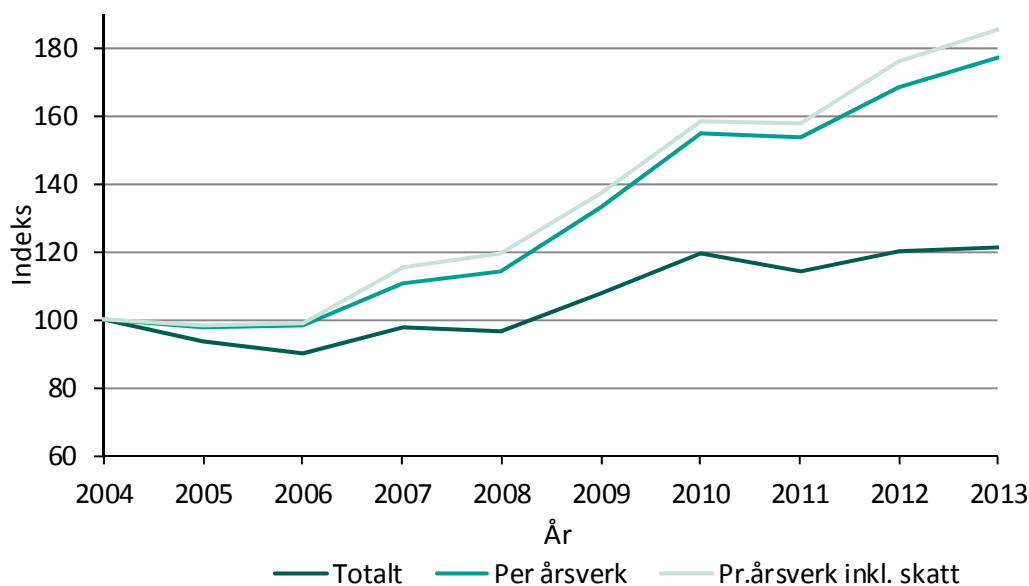
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
<b>Registrert regnskap</b>							
mill kr	9 368	9 513	10 795	10 604	11 820	10 894	11 580
endr. %	-2,2	1,5	13,5	-1,8	11,5	-7,8	6,3
kr per årsverk	153 600	162 300	192 400	197 500	230 000	220 500	244 300
endr. %	1,8	5,7	18,5	2,6	16,5	-4,1	10,8
<b>Normalisert regnskap</b>							
mill kr	9 145	9 893	9 780	10 910	12 149	11 599	12 200
endr. %	-3,6	8,2	-1,1	11,6	11,4	-4,5	5,2
kr per årsverk	149 900	168 800	174 300	203 200	236 400	234 800	257 400
endr. %	0,4	12,6	3,3	16,5	16,3	-0,7	9,6
kr per årsverk inkl. effekt av jordbr.fradrag	163 500	191 200	197 200	226 800	262 100	260 500	291 600
endr. %	0,7	16,9	3,1	15,0	15,6	-0,6	11,9
<b>Industriarbeidere<sup>2</sup></b>							
årslønn	317 300	334 800	354 400	367 400	378 600	391 800	406 300
endr. %	3,6	5,5	5,7	3,9	3,6	4,4	4,1

1) Eksklusive virkning av skattemessig inntektsfradrag fra og med 2000

2) Timelønte industriarbeidere i NHO-bedrifter

3) Prosentene omfatter bare heltidsarbeidere og samsvarer ikke helt med årslønnsutviklingen som omfatter alle industriarbeidere

Kilde: Budsjettnemnda for jordbruket (2013) og NOU 2013:7



Figur 4.7 Utviklingen i vederlag til arbeid og egenkapital i mill. kroner og per årsverk ifølge Totalkalkylens normaliserte regnskap 2004–2013, 2004 = 100

Kilde: Budsjettnemnda for jordbruket (2013)

#### 4.1.4 Jordbruk og næringsmiddelindustri i regionaløkonomisk sammenheng

I dette avsnittet omtales jordbrukets og næringsmiddelindustriens betydning i de enkelte fylkene for 2010 (SSB 2013a). Her presenteres fylkesfordelt data for 2010, samt en kort gjennomgang av jordbrukets og næringsmiddelindustriens betydning på nasjonalt plan. Med jordbruk menes også jakt og viltstell, m.m. annet er nevnt.

Bruttoprodukt og antall sysselsatte, er her benytt som indikator på hva jordbruk og næringsmiddelindustri betyr i de enkelte fylkene, se tabell 4.2.

For landet som helhet var bruttoproduktet i jord- og skogbruket på 15,8 mrd. kroner i 2010, hvorav jordbruket sto for 10,9 mrd. (69,1 prosent). Til sammenligning var bruttoproduktet i næringsmiddelindustrien på 33. mrd. kroner. For landet som helhet var sysselsettingen i jord- og skogbruket på 54 600 i 2010, hvorav jordbruket sto for 48 500 (88,7 prosent). Til sammenligning var sysselsettingen i nærings- og nytelsesmiddelindustrien på 52 200.

Det foreløpige kvartalsvise nasjonalregnskapet (SSB, 2013b) viser imidlertid et samlet bruttoprodukt for jord- og skogbruk i 2011 og 2012 på hhv. 14,4 mrd. kr. og 15,3 mrd. kr. Til sammenligning viser tilsvarende tall for næringsmiddelindustrien at bruttoproduktet var 34,0 mrd. kroner i 2011 og 37,1 mrd. kroner i 2012.

Når det gjelder antall sysselsatte i det kvartalsvise nasjonalregnskapet (gjennomsnitt av de fire kvartalene, foreløpige tall) viser disse hhv. 52 900 sysselsatte i 2011 og 50 900 sysselsatte i 2012 for jord- og skogbruk (SSB, 2013c), mens tilsvarende tall for nærings- og nytelsesmiddelindustrien i 2011 og 2012 var hhv. 51 200 og 52 700 sysselsatte.

De fylkesvise dataene fra 2010 viser bl.a. at Rogaland er det største jordbruksfylket, både målt i bruttoprodukt (1 485 mill. kr.) og i sysselsetting (6 235 sysselsatte). Målt som andel av totalt bruttoprodukt og sysselsetting i fylket, er det imidlertid i Nord-

Trøndelag der jordbruket betyr mest, der jordbruket står for 3,5 prosent av fylkets totale bruttoprodukt og 6,8 prosent av fylkets totale sysselsetting.

Ser man på nærings- og nytelsesmiddelindustrien var det Hordaland som hadde størst bruttoprodukt i 2010 på 3 839 mill. kr. Fylket som sysselsatte flest innen nærings- og nytelsesmiddelindustrien i 2010 var Rogaland med 5 500 sysselsatte. Målt som andel av totalt bruttoprodukt og andel av total sysselsetting i fylket, er det imidlertid i Sogn og Fjordane der jordbruket betyr mest, der nærings- og nytelsesmiddelindustrien står for 3,5 prosent av fylkets totale bruttoprodukt og 3,6 prosent av fylkets totale sysselsetting.

**Tabell 4.2 Brutttoprodukt (BP) og sysselsatte personer i jordbruk og næringsmiddelindustri. Fylker, 2010**

	Jordbruk				Nærings- og nytelsesmiddelindustri			
	BP		Sysselsetting		BP		Sysselsetting	
	Mill. kr	% <sup>1)</sup>	Per-soner	% <sup>1)</sup>	Mill. kr	% <sup>1)</sup>	Per-soner	% <sup>1)</sup>
Østfold	597	0,85	2 287	1,92	2 101	2,99	4 100	3,44
Akershus	504	0,28	2 313	0,91	2 573	1,41	3 500	1,37
Oslo	0	0,00	321	0,07	3 016	0,80	4 900	1,07
Hedmark	887	1,79	3 908	4,48	1 406	2,83	2 700	3,10
Oppland	1 139	2,32	4 692	5,41	901	1,84	1 600	1,85
Buskerud	434	0,54	2 010	1,60	955	1,18	1 400	1,11
Vestfold	424	0,67	1 711	1,65	1 501	2,37	3 000	2,89
Telemark	225	0,45	1 236	1,62	277	0,55	600	0,79
Aust-Agder	129	0,44	663	1,38	164	0,56	600	1,25
Vest-Agder	200	0,33	1 217	1,41	648	1,06	1 200	1,39
Rogaland	1 485	0,79	6 235	2,58	3 544	1,89	5 500	2,27
Hordaland	512	0,29	2 882	1,11	3 839	2,16	5 200	2,00
Sogn og Fjordane	639	1,77	2 839	5,15	1 268	3,51	2 000	3,63
Møre og Romsdal	766	0,84	2 998	2,36	3 070	3,37	3 700	2,91
Sør-Trøndelag	790	0,79	3 814	2,53	3 309	3,32	4 100	2,72
Nord-Trøndelag	1 057	3,10	4 101	6,76	917	2,69	1 500	2,47
Nordland	739	1,01	3 027	2,64	2 011	2,75	3 200	2,79
Troms	321	0,67	1 398	1,74	1 006	2,11	2 100	2,61
Finnmark	92	0,41	805	2,12	548	2,46	1 300	3,43
Landet	10 940	0,61	48 457	1,88	33 054	1,85	52 200	2,03

1) I prosent av totalt for fylket

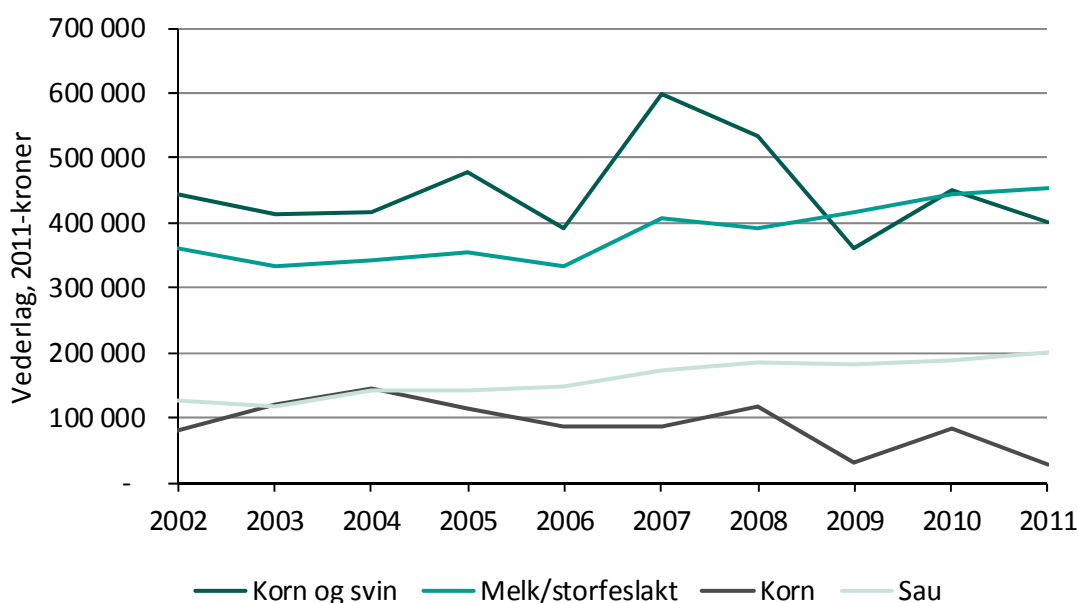
Betydningen av en næring for aktivitet i andre næringer, omtales ofte som ringvirkninger og måles gjerne ved såkalte multiplikatorer. Eldre analyser indikerer at inntekts- og sysselsettingsmultiplikatorene er i størrelsesorden 1,5 for jordbruk og skogbruk (se for eksempel Fagerås, 1984). Det vil grovt sagt si at en arbeidsplass i jordbruket genererer 0,5 arbeidsplasser i andre næringer, og en krone i økt bruttoprodukt i en næring øker bruttoproduktet i andre næringer med 0,5 kroner. Størrelsen på multiplikatorene vil være avhengig av hvor store områder en ser på. En har i dag relativt usikre tall for ringvirkninger, og selve ringvirkningsbegrepet er noe tvilsomt, bl.a. når det er relativt full sysselsetting.

## 4.2 Økonomisk resultat på ulike typer av bruk

Jordbruket består av mange enkeltbruk spredt over hele landet med ulik størrelse og produksjonsform. Totalkalkylen for jordbruket viser samlet økonomiske resultatet for jordbruket i Norge, mens Driftsgranskingene som NILF utfører, viser hvordan økonomien er for ulike typer av bruk. Driftsgranskingen omfatter regnskap fra i underkant av 900 bruk fra hele landet der en vesentlig del av familiens totalinntekt kommer fra bruket. Materialet grupperes etter landsdel, bruksstørrelse og driftsform.

Vederlag til arbeid og egenkapital framkommer når en tar inntektene i jordbruket og trekker fra alle kostnadene med unntak av lønn til leid hjelp. I kostnadene her ligger også jordbrukets andel av familiens gjeldsrenter. Vederlaget til arbeid og egenkapital er godtgjøring for alt arbeid og brukerfamiliens egenkapital innsatt i produksjonen.

Figur 4.8 viser vederlag til arbeid og egenkapital per bruk for utvalgte driftsformer siste tiårsperiode. De fleste årene er vederlaget høyest for bruk med kombinasjon av korn- og svineproduksjon. Store utslag skyldes både avlingsmessige og markedsmessige forhold. Melk- og storfekjøttproduksjon er mindre påvirket av avlingsvariasjoner, og prisvariasjonen er relativt liten.



Figur 4.8 Vederlag til arbeid og egenkapital per jordbruksbedrift for noen typer av bruk 2002–2011. Faste 2011-kroner

Kilde: Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning (2013)

Resultatet i ensidig kornproduksjon er svært påvirket av avlingene det enkelte året, men prisene spiller også en rolle. Produksjon av sauekjøtt påvirkes bl.a. av beiteforholdene og av kjøttprisene. De forskjellige produksjonene har svært ulik gjennomsnittlig arbeidsinnsats. Av de fire viste produksjonene, er det melk og storfeslakt som har størst arbeidsforbruk med ca. 1,9 årsverk á 1 845 timer. Kombinasjonen korn og svin har 1,7 årsverk, sauehold ca. 1,2 årsverk og ensidig kornproduksjon knapt 0,4 årsverk. Produksjonsomfanget per bruk i disse driftsformene har økt i perioden.

For alle bruk sett under ett økte de samlede kostnadene med 7 prosent målt i nominelle kroner fra 2010 til 2011. Produksjonsinntektene økte med 5 prosent. Sammenlikner en prisene eksklusiv tilskudd i 2011 med prisene i 2010, ser en at prisene på kjøtt, ull og egg økte mer enn for kumelk og planteprodukter unntatt poteter. Det ble ikke registrert nedgang på noen priser fra 2010 til 2011.

Avlingene for bygg, havre og hvete var henholdsvis 363, 363 og 394 kg per dekar i 2011. Dette er nedgang i avling for alle kornslag fra året før. Alle kornslagene hadde avlinger under gjennomsnittet for perioden 2008–2010. For bygg og havre er forskjellen 13 %, mens hvete ligger 11 % under treårgjennomsnittet.

Tabell 4.3 viser noen tall for gjennomsnittlig bruksstørrelse og oppnådd resultat for de fire brukstypene i 2011. Av tabellen går det fram at kombinasjonen korn og svin er den driftsformen som ga best avkastning dette året, og det er ikke uvanlig selv om melk og storfeslakt lå høyere i 2009. Sauehold har i mange år hatt dårligst lønnsomhet av driftsformene, men i 2009 og 2011 hadde kornproduksjon et lavere overskudd enn sau.

Driftsoverskuddet skal gi betaling for brukerfamiliens arbeidsinnsats og avkastning på all kapital som er satt inn i produksjonen. Det går fram av tabell 4.3 at det er forskjeller både i arbeids- og kapitalinnsatsen mellom de fire driftsformene. Familiens arbeidsfortjeneste viser hva som er igjen til arbeidsbetaling når kapitalen har fått en rimelig forrentning (3,0 % i 2011).

**Tabell 4.3 Noen gjennomsnittstall for driftsgranskingsbruk med forskjellige driftsformer. 2011**

	Melk og storfe- slakt	Sau	Korn	Korn og svin
Areal, dekar	335	234	358	374
Eiendeler i jordbruk, 1 000 kr	2 755	105	1 621	4 504
Produksjonsinntekter, 1 000 kr	1 475	611	462	2 622
Variable kostnader, 1 000 kr	475	149	124	1 346
Faste kostnader, 1 000 kr	609	303	292	867
Driftsoverskudd, 1 000 kr	391	159	46	409
Rentekrav, 3,0 %, 1 000 kr	81	33	48	134
Fam. arbeidsinnsats, årsverk á 1 845 t.	1,48	0,99	0,38	1,30
Fam. arbeidsfortj. per årsverk, 1 000 kr	195	120	–5	205
Vederlag til arb. og EK per årsverk, 1 000 kr	234	163	60	241

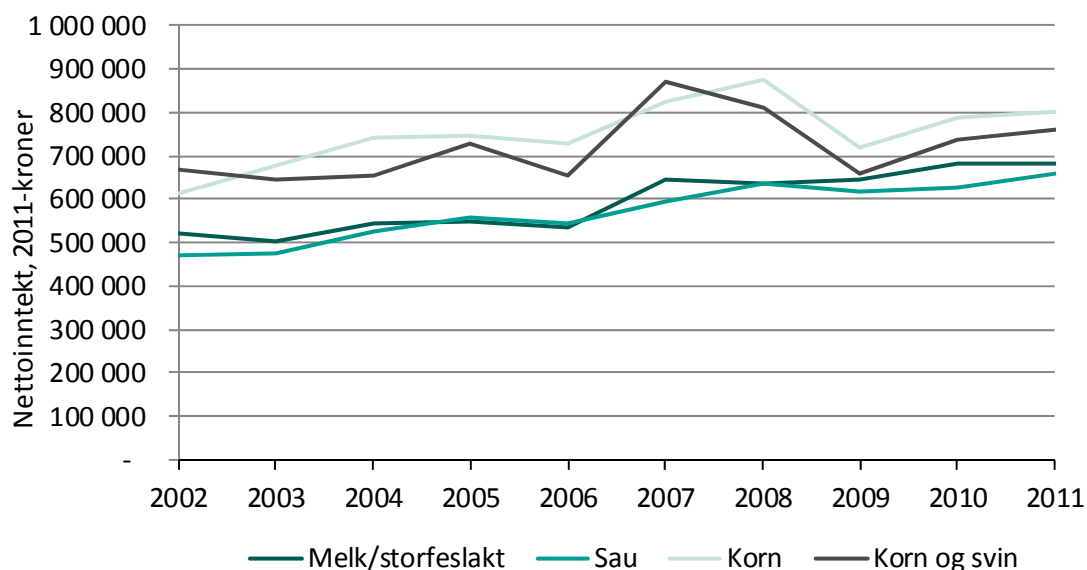
Kilde: Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning (2013)

Undersøkelsen gir også informasjon om brukerfamilienes samlede inntekt, ikke bare fra jordbruket. Nettoinntekt omfatter driftsoverskudd fra jordbruk, skogbruk, andre næringer, samt lønns- og renteinntekter. Renteutgifter og kår er trukket fra.

Betydelige inntekter fra annet enn jordbruk er mer vanlig på bruk med saue- eller kornproduksjon enn på bruk med melkeproduksjon og på bruk med kornproduksjon i kombinasjon med svinehold. Det har sammenheng med at arbeidsomfanget i jordbruket er mindre på bruk med sauehold og i kornproduksjon. Nettoinntektene for

brukerfamiliene på bruk med ulik driftsform viser derfor et annet bilde enn hva driftsoverskuddet fra jordbruket alene skulle tilsi, se figur 4.9

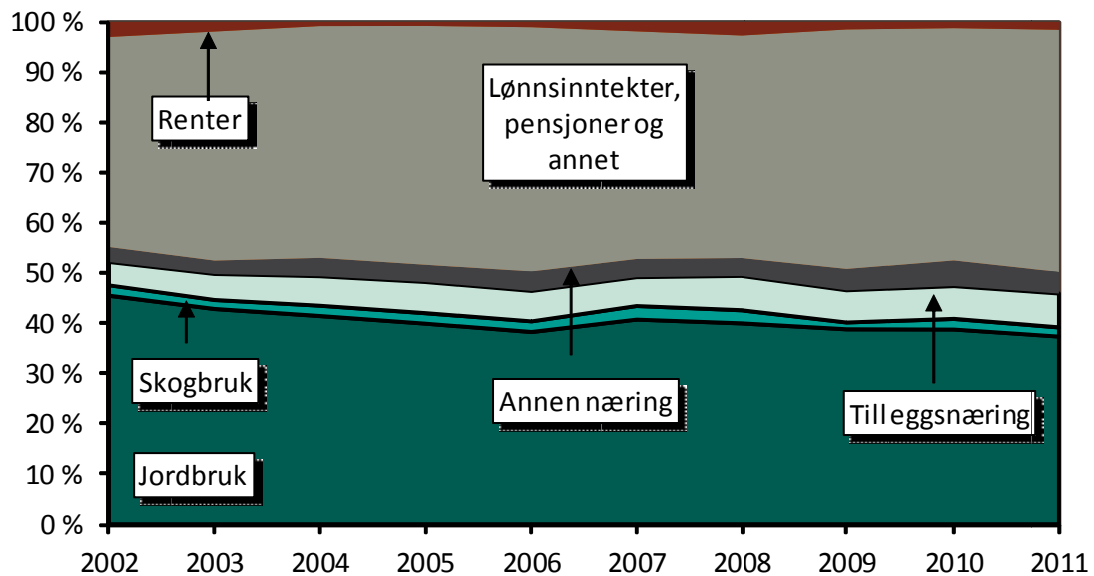
For 2011 var nettoinntekten på bruk med melkeproduksjon og sauekjøttproduksjon henholdsvis kr 683 000 og kr 659 500. På bruk med kornproduksjon var nettoinntekten høyere, kr 800 800, mens bruk med kornproduksjon i kombinasjon med svinehold hadde nettoinntekt på kr 762 100. Nettoinntekten varierer noe fra år til år, men varierer mindre enn jordbruksinntektene. Det var en noe høyere andel av nettoinntekten som kom fra jordbruket i først halvdel av tiårsperioden. Denne tilpasningen skjer relativt langsomt, og årlig variasjon i driftsoverskuddet vil derfor også gi utslag i nettoinntekten. På samme måte som for driftsoverskuddet, vil den årlige variasjon i nettoinntekten være størst på bruk med planteproduksjon for salg.



Figur 4.9 Nettoinntekt per bruk for ulike driftsformer, 2002–2011, faste 2011-kr

Kilde: Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning (2013)

Figur 4.10 viser sammensetningen av brukerfamiliens samlede inntekter i perioden 2002–2011. Jordbrukets andel av brukerfamiliens samlede inntekter utgjorde i 2011 37 prosent. 47 prosent av brukerfamiliens samlede inntekter hadde tilknytning til totalressursene på bruket. Det betyr at 9 prosent av alle inntektene kom fra skogbruk, tilleggsnæring og fra verdien av familiens arbeid på nyanlegg tilknyttet bruket.



Figur 4.10 Prosentvis sammensetning av brukerfamiliens samlede inntekter 2002–2011

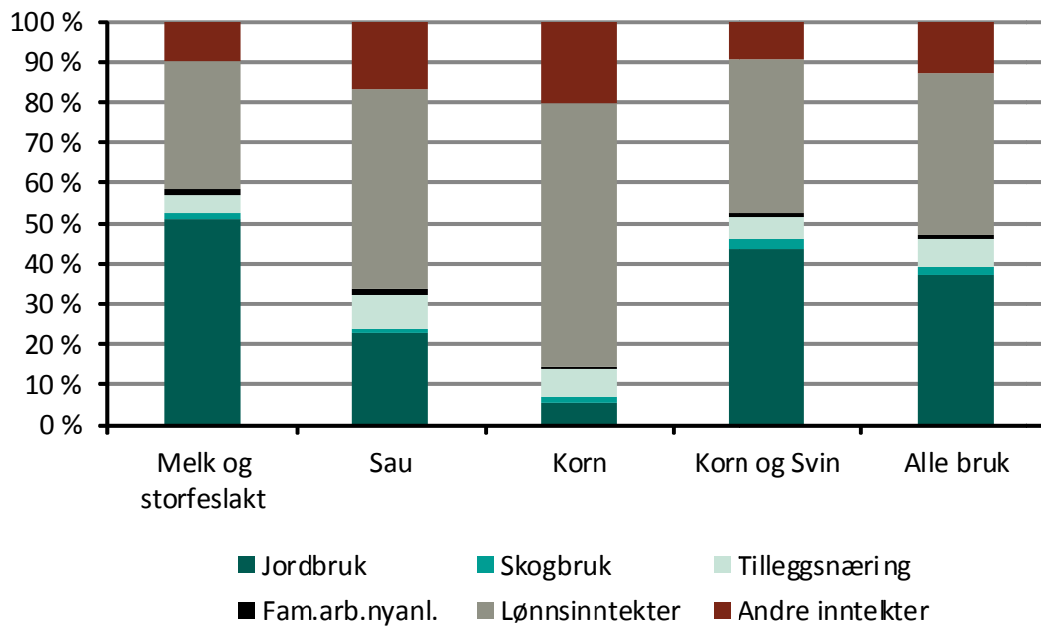
Kilde: Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning (2013)

Figur 4.11 viser det samme for 2011, fordelt på ulike produksjoner. Sammensetningen av brukerfamiliens samlede inntekter er vist for de fire driftsformene og som gjennomsnitt for alle bruk. Figuren viser tydelig forskjell mellom driftsformene. Driftsformene korn og sau henter henholdsvis 5 og 23 prosent av de samlede inntektene fra jordbruket. Andelen av inntekter tilknyttet brukets totalressurser er 33 prosent for sau og 14 prosent for korn.



FOTO: © HABTAMU ALEM TEREFE

I saueholdet og kornproduksjonen er lønnsinntekter brukerfamiliens viktigste inntektskilde. For melkeproduksjon og kombinert kornproduksjon og svinehold er jordbruksandelen av de samlede inntektene henholdsvis 51 og 44 prosent. Disse driftsformene henter henholdsvis 59 og 53 prosent av inntektene fra brukets totalressurser.



Figur 4.11 Sammensetning av brukerfamiliens samlede inntekter. 2011

Kilde: Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning (2013)

Regional inntektsutjevning mellom bønder har lenge vært et mål i landbrukspolitikken. I tabell 4.4 er resultater fra melkeproduksjonsbruk med mellom 18 og 28 årskyr i 6 områder sammenlignet. Gjennomsnittlig antall årskyr for disse gruppene ligger i intervallet 21,3 til 23,0. Vestlandet var i 2011 den landsdelen som hadde dårligst lønnsomhet målt i lønnsvevne per time, mens Østlandets flatbygder lå høyest. Både disse og andre beregninger tyder likevel på at de landbrukspolitiske virkemidlene bidrar til å jevne ut de regionale forskjellene i lønnsomheten i melkeproduksjon.



FOTO: © KJELL OLAV PETERSEN



Tabell 4.4 Nøkkeltall for melkeproduksjonsbruk med 18–28 årskyr i ulike områder.  
2011

Område	Antall bruk	Antall årskyr	Areal dekar	Driftsover-skudd per bruk, 1000 kr	Lønns-evne kr/time
Østlandets flatbygder	12	22,3	372	390	138,69
" andre bygder	12	23,0	379	435	131,61
Vestlandet	24	22,1	274	356	106,76
Trøndelags flatbygder	10	22,6	294	494	116,75
" andre bygder	24	21,8	299	376	107,32
Nord-Norge	25	21,3	406	399	120,65

Kilde: Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning (2013)

## Litteratur

- Budsjettnemnda for jordbruket. 2013. *Totalkalkylen for jordbruket. Jordbrukets totalregnskap 2011 og 2012 og budsjett 2013. Registrerte og normaliserte tall.* Oslo, juni 2013.
- Fagerås, E. 1984. Ringvirkninger. I: NOU 1984:21B *Vedlegg til utredning om statlig næringsstøtte i distriktene (bygdeutvalget)*. Universitetsforlaget. Oslo, Bergen, Trondheim.
- Landbruks- og matdepartementet. 2013. *Prop. 164 S Jordbruksoppgjøret 2013 – endringer i statsbudsjettet for 2013 m.m.*
- Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning. 2013. *Driftsgranskingar i jord- og skogbruk 2011.*
- NOU. 2013:7. *Grunnlaget for inntektsoppgjørene 2013.*
- Statistisk sentralbyrå. 2013a. Tallene i avsnittet er beregnet av NILF på basis av følgende kilder a) fil mottatt fra SSB 10.06.2013 fra Edita.Zahirovic, samt «tabell 09390: fylkesfordelt nasjonalregnskap, etter næring (F)» og «tabell 09391: Hovedtall fylkesfordelt nasjonalregnskap (F)» lastet ned fra hjemmesiden til SSB 11.06.2013.
- Statistisk sentralbyrå. 2013b. «Tabell: 09171: Produksjon og inntekt, etter næring. Ujustert og sesongjustert». Nedlastet 11.06.2013.
- Statistisk sentralbyrå. 2013c. «Tabell: 09175: Lønn, sysselsetting og produktivitet, etter næring. Ujustert og sesongjustert». Nedlastet 11.06.2013



# 5 Produksjon, bearbeiding og forbruk av jordbruksvarer

---

Produksjonen av jordbruksvarer har vært rettet mot å dekke det innenlandske forbruket av de varer det er naturlig å produsere i Norge. Av klimatiske årsaker, men også arealmessige, er det imidlertid begrenset hvor stor del av forbruket som kan produseres i Norge.

Dette kapitlet omtaler førstehåndsomsetning av norskproduserte varer, hvor landbrukssamvirket er en sentral aktør. Videre belyser kapitlet næringsmiddelindustrien, strukturen i dagligvarehandelen og prisutviklingen på matvarer. Vi har også med en kort beskrivelse av andre markedskanaler og en oversikt over produksjon av økologiske varer.

## 5.1 Verdikjeden for matvarer i Norge

Både omsetningsformene og omfanget av bearbeiding av jordbruksvarer, kan variere mye. Den enkleste omsetningsformen er direkte salg fra produsent til forbruker av et ubearbeidet produkt for umiddelbart konsum, f.eks. jordbær solgt fra veikanten. De aller fleste jordbruksprodukter går likevel gjennom ett eller flere ledd før de selges i butikk, enten ved at produktet pasteuriseres, parteres, fryses, bearbeides videre etc., eller ved at det inngår som ett av flere råstoff i framstilling av et produkt. I takt med den økonomiske og samfunnsmessige utviklingen har matindustrien overtatt stadig mer av den bearbeidingen av matvarer som tidligere foregikk i husholdningene. Samtidig har omsetningen gjennom varehandelen fått økt betydning. I dette kapitlet er det sett på deler av denne virksomheten, avgrenset til salget fra bonden (førstehåndsomsetningen), bearbeidingen av matvarer, dvs. matindustrien, og varehandelen.

### 5.1.1 Førstehåndsomsetningen

Salg fra bonde til neste ledd i verdikjeden (førstehåndsomsetning) har i prinsippet tre kanaler:

1. Salg gjennom samvirkeselskapene
2. Salg til andre frittstående bedrifter som detaljister, grossister, slakterier og videreforedlingsbedrifter
3. Direkte salg til forbruker, ved selvplukk, gårdssalg, dørsalg osv.

Betydningen av de ulike omsetningssystemene er avhengig av type produkt. For husdyrprodukter betyr omsetning gjennom samvirket mest, med frittstående bedrifter som nest viktigste omsetningsvei. For hagebruksprodukter og poteter er frittstående bedrifter det som er viktigst. Mesteparten av kornet selges via samvirket. Salg direkte til forbruker betyr totalt sett lite, men er likevel av betydning for visse

frukt, bær og grønnsaksslag, samt for poteter og egg. Totalt sett er det samvirket som har størst andel av førstehåndsomsetningen av landbruksvarer i Norge.

**Tabell 5.1 Markedsandeler for landbrukssamvirket. Råvarer, prosent, 1989, 2010 og 2011**

Samvirke	1989	2010	2011
Melk	100	95	95
Kjøtt	80	68	67
Egg	69	71	72
Fjørfekjøtt	85	75 <sup>3)</sup> / 71 <sup>4)</sup>	73 <sup>3)</sup> /68 <sup>4)</sup>
Honning	57	62	62
Korn <sup>1</sup>	..	54	..
Poteter	29 <sup>2</sup>	28	26
Grøntprodukter	24 <sup>2</sup>	61	59

1) Statlig kjøpeplikt inntil 1.7.2001

2) 1990/91

3) Kylling

4) Kalkun

Kilde: Landbrukssamvirket (2013)

## 5.1.2 Videreforedling

Matindustrien er en stor avtaker av landbruksprodukter og mye av viderefordelingen skjer her. Industrien har derfor også stor betydning for verdiskaping og sysselsetting. Matindustrien er betydelig i norsk økonomi med sine nær 48 600 sysselsatte, over 2 000 bedrifter og med en bruttoverdi på over 170 mrd. kr i 2012. Ser man kun på jordbruksbasert matindustri dvs. matindustri eksklusiv fiske-, drikke- og tobakksvarer, utgjør sysselsettingen ca. 15 prosent av de sysselsatte i industrien totalt. I tabell 5.2 presenteres en sammenligning av nøkkeltall (antall bedrifter, antall sysselsatte og brutto produksjonsverdi) for matindustrien og for industrien totalt for utvalgte år fra 1990 og frem til 2012.



FOTO: © TINE MEDIEBANK

**Tabell 5.2 Hovedtall for norsk matindustri<sup>1)</sup>**

År	Virksomhet	Antall Bedrifter	Antall Sysselsatte	Brutto prod. verdi, mill. kr
1990	Matindustri	1 918	49 348	75 083
	Industrien totalt	11 390	276 939	304 655
2007	Matindustri	2 065	48 557	143 593
	Industrien totalt	16 113	251 200	740 734
2010	Matindustri	1 958	47 082	155 152
	Industrien totalt	13 138	230 085	698 791
2011	Matindustri	2 001	47 319	163 294
	Industrien totalt	15 144	228 456	748 987
2012*	Matindustri	2 011	48 589	171 567
	Industrien totalt	14 671	230 292	769 862

1) Endringer f.o.m. 2007 på grunn av omlegging fra SN 2002 til SN 2007 \* foreløpige tall

Kilde: Rålm (2013)

**Tabell 5.3 Matindustri, fordeling etter sektor, 2011**

Sektor	Antall sysselsatte	Brutto prod. verdi, mill. kr
Kjøtt og kjøttvarer	10 981	35 175
Fisk og fiskevarer	9 187	39 001
Meierivarer og iskrem	6 498	19 390
Konserves/potet	1 448	4 527
Andre matvarer	14 887	48 593
Drikkevarer	4 318	16 608

Kilde: Rålm (2013)

Matindustrien er mindre følsom for generelle konjunktursvingninger enn øvrig industri. Det så man spesielt i 2009 da industrien generelt hadde en lavkonjunkturperiode mens matindustrien hadde vekst i bruttoprodukt. For en mer utfyllende beskrivelse av norsk matindustri henvises for øvrig til rapportserien *Mat og industri* (Rålm, 2013).

### 5.1.3 Engros- og dagligvarehandelen

Mesteparten av de bearbejdede matvarene distribueres og omsettes gjennom varehandelen. I tabell 5.4 presenteres nøkkeltall for antall bedrifter, antall sysselsatte og omsetning for engros- og butikkhandelen med mat- og drikkevarer. Disse tallene er hentet fra Statistisk sentralbyrå.

**Tabell 5.4 Antall bedrifter, sysselsatte og omsetning innen engros- og butikkhandelen med mat- og drikkevarer**

	Virksomhet <sup>1, 2</sup>	Antall bedrifter	Antall sysselsatte	Omsetning, mrd. kr
1996	Engroshandel	1 870	16 667	110 986
	Butikkhandel	10 372	62 223	85 204
1998	Engroshandel	1 737	17 311	132 986
	Butikkhandel	9 561	65 999	93 239
2000	Engroshandel	1 694	15 664	138 410
	Butikkhandel	9 119	69 593	101 751
2002	Engroshandel	1 718	15 149	150 954
	Butikkhandel	8 925	71 189	113 333
2004	Engroshandel	1 783	15 609	157 413
	Butikkhandel	8 516	73 555	123 190
2006	Engroshandel	1 710	15 075	186 021
	Butikkhandel	8 181	73 079	131 780
2008	Engroshandel	1 742	16 835	218 306
	Butikkhandel	8 984	79 553	157 960
2009	Engroshandel	1 752	17 139	232 049
	Butikkhandel	8 873	80 011	166 920
2010	Engroshandel	1 721	16 426	221 584
	Butikkhandel	8 551	80 292	171 987
2011	Engroshandel	1 819	16 571	235 025
	Butikkhandel	8 413	79 272	178 924
% Endring	Engroshandel	-2,7 %	-0,6 %	111,8 %
1996–2011	Butikkhandel	-18,9 %	27,4 %	110,0 %

1) Engroshandel er summen av undergruppene 46.31–46.39 i varehandelsstatistikken til SSB

2) Butikkhandel er summen av undergruppene 47.11–47.29 i varehandelsstatistikken til SSB

Kilde: Statistisk sentralbyrå (2013)

Antall *bedrifter* innen både engroshandel og butikkhandel har gått ned i perioden 1996 til 2011. Samlet sett har det vært en økning i *sysselsettingen* i varehandelen av mat- og drikkevarer på 21,5 prosent. Økningen i butikkhandel var 27,4 prosent, mens det var en reduksjon i sysselsettingen i engroshandelen med 0,6 prosent. I perioden har det vært en *omsetningsøkning* på 110 prosent i butikkhandel og ca. 112 prosent i engroshandel.

I løpet av 90-tallet skjedde det store endringer innen omsetningen av matvarer i Norge. I 1990 hadde fire konsern hånd om ca. 46 prosent av omsetningen innen detaljhandelen med dagligvarer. I 1999 var dette tallet økt til 99 prosent. De fire store kjedene er Coop Norge (tidligere Forbrukersamvirket), ICA Norge AS, REMA 1000 Norge AS og NorgesGruppen ASA. Gruppene/konsernene har i løpet av denne tiden utvidet sine funksjoner fra kjeder på detaljstnivå, dvs. butikkfunksjonen, til å omfatte også grossistfunksjonene, dvs. mottak og distribusjon av varer fra produsentene ut til butikk. De store grupperingene økte sine markedsandeler på 1990- og 2000 tallet. For bonden som skal selge sine produkter innebærer denne utviklingen at bonden i større grad enn tidligere er avhengig av å få kontrakter med en av de

store for å få avsetning av sine produkter. I tabell 2.2 vises utviklingen av dagligvarehandelens omsetning, samt de ulike kjedenes markedsandeler utvalgte år.

**Tabell 5.5** Utvikling i total omsetning (i mill. kroner, eks. mva.) og kjedenes årlige andel av omsetningen i utvalgte år

År	Total omsetning	ICA Norge	Norgesgruppen	REMA 1000	Coop Norge	Øvrige <sup>1)</sup>
2001	86 949	24,5 %	34,1 %	16,2 %	24,5 %	0,7 %
2008	126 420	16,4 %	39,7 %	18,7 %	24,1 %	1,1 %
2009	134 232	15,7 %	40,0 %	20,3 %	24,0 %	0,0 %
2010	138 500	14,8 %	36,9 %	20,9 %	23,7 %	3,7 %
2011	143 700	14,1 %	37,4 %	21,3 %	23,4 %	3,8 %
2012	148 100	12,3 %	38,5 %	22,2 %	23,3 %	3,7 %

1) I 2010 avsluttet Bunnpris sitt samarbeid med Norgesgruppen. Øvrige består dermed av Bunnpris sin markedsandel fom 2010

Kilde: Nielsen Norge (2013)

Konsernene har sine respektive detaljistgrupper med ulike butikkonsepter. Disse kan man gruppere som *lavpris*, som består av et konsept hvor vareutvalget er begrenset og fokus er på pris. Videre har man *supermarkeder*, en butikktype med større vareutvalg, ofte også større utvalg i ferske kjøtt- og fiskevarer, ferskvaredisk for ost osv. En tredje gruppe er *hypermarkeder*, som i tillegg til supermarkeder har andre husholdnings- og fritidsrelaterte varer i tillegg. Det siste konseptet er *nærbutikk*, som er mindre enn lavprisbutikkene. Ser man på de fire konseptene fra 2005 til 2012, har lavpriskonseptet hatt en relativt sterk vekst, som har gått på bekostning av de øvrige konseptene.

**Tabell 5.6** Butikktypers omsetningsandel etter størrelse (i prosent)

År	Lavpris	Supermarked	Hypermarked	Nærbutikk
2005	46,9 %	29,2 %	10,0 %	13,9 %
2010	53,7 %	26,6 %	9,9 %	10,9 %
2011	54,9 %	25,6 %	9,3 %	10,3 %
2012	57,4 %	25,4 %	8,1 %	9,3 %

Kilde: Nielsen Norge (2013)

### 5.1.4 Alternative markedskanaler

Omsetning utenom det som distribueres i butikkenes kjedekonsepter utgjør i volum en relativt liten del av norsk matvareforbruk. I tillegg til det som omsettes til storhusholdningsmarkedet som f.eks. restauranter, kantiner hoteller m.m. (ikke omtalt her) finnes det likevel alternative kanaler som er viktige for tilbudet til forbrukerne og for produsentene. Eksempler på slike kanaler er innvandrerbutikker, spesial-

forretninger, markeder, gårdsbutikker, selvplukk etc. Disse omsetningskanalene bidrar til å gi norske forbrukere et mer mangfoldig mattilbud, både mht. kvalitet, pris og handleopplevelse. Produsenter kan på sin side få solgt produkter som har et lite volum og dermed ikke er interessant for de store aktørene. Ved å ta hele eller deler av distribusjons- og salgsjobben selv, kan produsentene også oppnå en større inntjening på produktene sine. Alternative kanaler kan også være viktig i en produkt- og bedriftsutviklingsfase, og en del produkter som i en startfase selges direkte fra produsent, blir etter hvert å finne i butikkhyllene.

Satsingen på økt matmangfold og økt verdiskaping, blant annet gjennom verdiskapingsprogrammet for mat, har stimulert småskalaprodusenter og skapt både muligheter og behov for nye markedskanaler. Flere aktører er med på å organisere alternative markedskanaler (Jervell og Borgen, 2004). Landbruksdepartementets arbeid med konkurransestrategier for norsk mat var utløsende for etableringen av Norsk gårdsmat i 1998. De store samvirkebedriftene har sett på ulike organisasjonsmodeller for arbeidet med småskala- og nisjeprodukter både internt og gjennom å støtte initiativ som for eksempel Bondens marked. Også dagligvarebedriftene har utforsket modeller for å ta inn og omsette lokale produkter i butikkene (Jervell 2003). Andre kanaler er etablert gjennom lokale initiativ, med eller uten medvirkning fra lokale myndigheter og næringsorganisasjoner.



FOTO: © SOFIE KJERNLI-WIJNEN



## 5.2 Produksjon, forbruk og omsetning av noen jordbruksvarer

I dette kapittelet er utviklingen i forbruk og produksjon gjengitt for en del viktige varer i norsk jordbruk. Forbruket er beregnet på engrosnivå. Faktisk forbruk vil ligge lavere på grunn av svinn i omsetningskjeden og hos forbruker. Tallmaterialet er også presentert i vedleggstabellene 6–10.

### 5.2.1 Melk og melkeprodukter

Totalforbruket av melk har vært relativt stabilt fra tidlig på 2000-tallet etter en relativt kraftig nedgang fra midten av 1980-tallet. Forbruksutviklingen har imidlertid vært ulik produktgruppene imellom. Nedgangen har særlig kommet på konsummelk og smør mens yoghurt og ost har økt jevnt. Forbruket av konsummelk var på 777 mill. liter i 1980 og på 476 mill. liter i 2012, en nedgang på nær 40 prosent. Innen konsummelkgruppen har det også skjedd betydelige dreininger. Helmelk er kraftig redusert mens lettmelk (inkl. ekstra lett) raskt ble den dominerende drikkemelken. Skummetmelk holder sin posisjon. Yoghurt – som er skilt fra konsummelk fra 1998 i figur 5.1, utgjør en økende andel av forbruket. Smørforbruket gikk kraftig ned på 80-tallet, men har deretter vært relativt stabilt for så å øke de siste par tre årene. Forbruket av ost som i 1980 var på 50,9 mill. kg, var økt til 88,1 mill. kg i 2012, en økning på 73 prosent. Økt konkurranse fra andre produkter, særlig på pris, fokus på kosthold og helse og endrede spisevaner, forklarer mye av nedgangen for konsummelk og smør. Siden fortjenesten er høyest ved salg av konsummelk, har en slik forbruksutvikling negative økonomiske konsekvenser for melkeprodusentene.

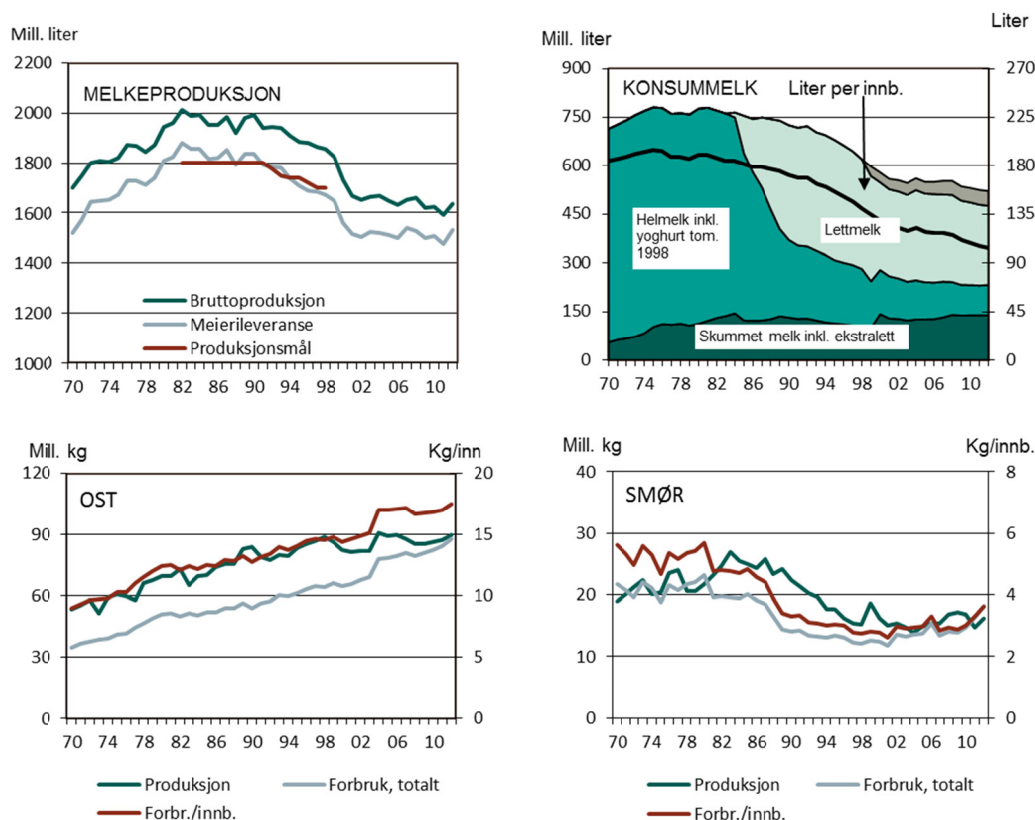
Melkeproduksjonen er redusert – i første rekke som følge av forbruksutviklingen, men også på grunn av reduserte eksportmuligheter som følge av WTO-avtalen. Meierileveransen varierer nå rundt 1 500 mill. liter mens den fram til 1990-tallet var på over 1 800 mill. liter. I 1982 hadde en den høyeste registrerte meierileveransen med 1 880 mill. liter, se også figur 5.1. I juni-prognosen regner Prognoseutvalget for melk med en meierileveranse i 2013 på 1 529 mill. liter.

Melkeproduksjonen ble tidligere redusert ved blant annet inndragning av melkekvoter, dvs. statlig oppkjøp. Etter at situasjonen i melkesektoren ble lettere, har praktisk talt alle solgte kvoter blitt omsatt fra 2002. I 2012 var den statlige og private omsetningen på henholdsvis 22,6 og 12,1 mill. liter.

Den dominerende stillingen til TINE BA karakteriserer omsetningen av meierivarer. Det gjelder særlig førstehåndsomsetning og i noe mindre grad videreføring. Andre produsenter av foredlede meierivarer er blant annet Synnøve Finden Meierier AS og Kavli. Disse har osteproduksjon basert på råstoff kjøpt av TINE BA. Når det gjelder melk til produksjon av faste produkter, har samvirket leveringsplikt til andre produsenter. Det skal muliggjøre konkurranse i meierisektoren. Q-meieriene, som omfatter de to enhetene Gausdalmeieriet og Jæren Gårdsmeieri, produserer konsummelk og yoghurt basert på melk fra egne produsenter. De hadde en leveranse av kumelk i 2012 på 77,3 mill. liter mot 1 453,9 mill. liter for TINE.

TINE BA var i 2012 eid av 14 200 melkeprodusenter (aktive). Fra 2002 ble TINE-meieriene organisert som ett konsern, med fem regionale datterselskaper. Produsentene eier nå morselskapet TINE BA mens de regionale meieriselskapene, TINE Meieriene, er de produserende enhetene. Meieriproduktene fra TINE BA produseres og selges under merkenavnet TINE. Etableringen av merkevarenavn er

en del av konkurransestrategien og skal samtidig øke forbrukernes tilhørighet til merkevaren (produsenten).



Figur 5.1 Produksjon og forbruk av melk og melkeprodukter, 1970–2012

Kilder: Helsedirektoratet (2013) og Budsjettnemnda for jordbruket (2013)

## Strukturutvikling

Strukturen innen meieriindustrien har vært preget av redusert melkeproduksjon og reduksjon i antall melkeprodusenter samtidig som det er et kostnads- og effektiviseringspress.

Tabell 5.7 viser antall bedrifter med produksjon av meierivarer. Tallene før/etter 1997 er ikke direkte sammenliknbare pga. avgrensning i statistikken. Bedriftstallene omfatter også småskalaprodusenter hvor anleggene kan avvike mye fra de mer «volumpregede» og disse står bak mye av økningen i antall anlegg siste tiårsperiode. Antall anlegg innen meierisamvirket var 107 i 1993 mens det var 36 anlegg i 2012.

Tabell 5.7 Antall bedrifter med produksjon av meierivarer <sup>1)</sup>

1993	1995	1997	1999	2001	2003	2005	2007	2009	2011
117	105	91	92	79	83	86	104	104	106

1) Avgrenset til bedrifter med mer enn 0,5 årsverk t.o.m. 1997. Ny gruppering, ikke sammenliknbar statistikk f.o.m. 2007

Kilde: Statistisk sentralbyrå (2013b)

## 5.2.2 Kjøtt og egg

Totalforbruket av kjøtt har økt mer eller mindre uavbrutt de tre siste ti-årene, med 2012 som et foreløpig historisk toppunkt. Forbruket var da på 346 500 tonn, over 80 prosent høyere enn tidlig på 1980-tallet. Økningen blir noe lavere per person når det tas hensyn til befolkningsvekst. Forbrukstallene gjelder kjøtt fra husdyr, dvs. storfe og kalv, sau/lam, svin og



FOTO: © SOFIE KJERNLI-WIJNEN

fjørfe eksklusiv grensehandel. Produksjonen i 2012 var på 326 000 tonn. Noe lavere produksjon enn forbruk, vesentligst storfekjøtt, dekkes av import. Basert på prognosene fra Nortura per mars 2013 har Budsjettnemnda for jordbruket anslått en produksjon i 2013 på 336 000 tonn og et forbruk på 356 000 tonn. Grunnlaget for den norskproduserte delen av kjøttforbruket er totalforbruket fratrukket importkvoter med tollettelser.

Produksjon og forbruk vil avvike noe mellom år, slik at en kan få større eller mindre over-/underdekning av norsk vare. På grunn underdekning av norskprodusert kjøtt, spesielt storfe, har det vært nettoimport. Importen består av kvoteimport og annen ordinær import for å dekke markedet. Kvoteimport gjelder import av visse kvanta med redusert toll som Norge er forpliktet til gjennom internasjonale avtaler (WTO), samt kvoteimport uten toll fra land som inngår i SACU (land i Den sørafrikanske tollunion). Import fra SACU-land er noe som Norge ensidig har åpnet adgang for. Nettoimporten av kjøtt i 2013 er av Budsjettnemnda anslått til litt over 20 000 tonn. Av dette er 1 390 tonn «WTO-kvoter» og 5 451 tonn SACU-import. Dersom norsk produksjon og import til sammen overstiger forbruket av kjøtt i Norge, vil dette i noen grad kunne kompenseres med eksport.

Av kjøttslagene er det fjørfe som over tid har hatt den relativt sett sterkeste forbruks- og produksjonsøkningen med en åttedobling fra tidlig på 80-tallet, hvorav den kraftigste økningen har skjedd de siste 10–15 årene. Forbruk og produksjon av svinekjøtt har også økt betydelig i samme tidsrom.

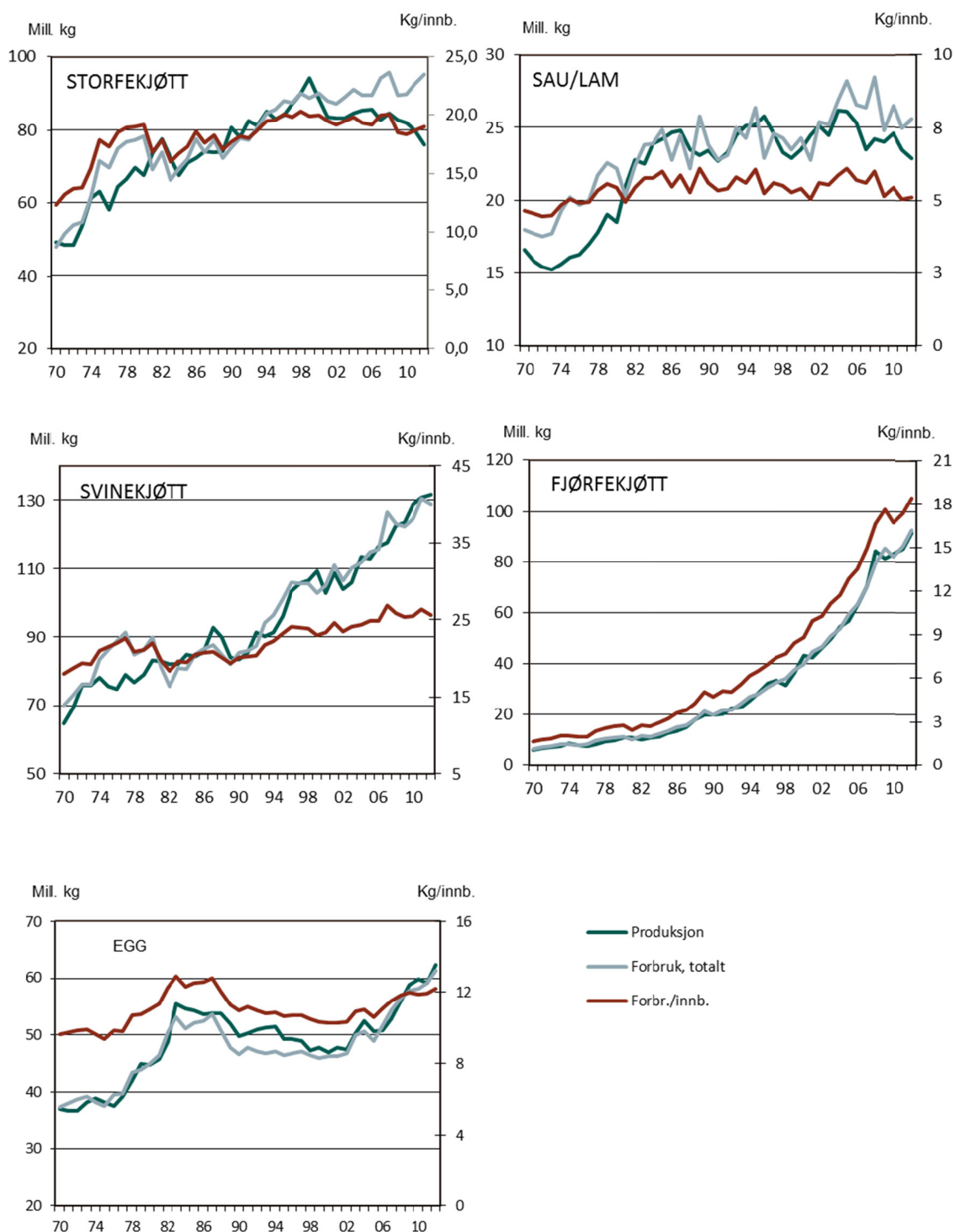
Økningen i kjøttforbruket henger sammen med prisutviklingen på kjøtt og sterk inntektsvekst i befolkningen generelt. Til tross for forbruksøkningen er forbruket lavere i Norge enn i de andre nordiske landene.

Når det gjelder egg viser produksjon og forbruk en økning de siste årene etter en periode med små endringer.

### Foredling, omsetning og strukturutvikling i kjøttsektoren

Foredling og omsetning av kjøtt er karakterisert ved samvirkets sterke stilling innen førsteleddsomsetningen, slaktingen. Andelen innen slaktingen er på nær 70 prosent mens den er lavere innen foredlingen.

Fra 2006 er Nortura BA (tidl. Norsk Kjøtt BA) konsernet innen kjøttssamvirket. Nortura er en sammenslåing av selskapene innen kjøtt- og eggssamvirkene, Norsk Kjøtt BA og PRIOR ANS. Kjøtt- og fjørfebransjens Landsforbund (KLF) organiserer en stor del av de frittstående aktørene.



Figur 5.2 Produksjon og forbruk av kjøtt og egg, 1970–2012

Kilder: Helsedirektoratet (2013) og Budsjettnemnda for jordbruket (2013)

Gilde Norge BA, med varemerket Gilde, er kjøttssamvirkets markedsaktør, mens Gildebedriftene driver slakterivirksomhet og foredling av kjøttvarer.

I 2012 hadde Nortura BA 18 200 kjøtt- og eggprodusenter som var aktive eiere med rettigheter. Nortura BA arbeider for å sikre medlemmenes og Gildebedriftenes interesser i markedet. Nortura har ansvaret for å gjennomføre markedsregulering av kjøtt i Norge og hadde 5 467 årsverk i 2012.

Kjøtt- og fjørfebransjens Landsforbund (KLF) organiserer frittstående bedrifter innen kjøtt- og fjørfebransjen og hadde i 2013 141 medlemmer fordelt på 149 anlegg med ca. 4 100 årsverk. Bedriftene omfatter slakterier, eggpakkerier, eggproduktfabrikker, kjøttindustri, importbedrifter småskalabedrifter og kjøttforretninger. Hovedvekten av KLFs medlemsbedrifter er imidlertid innen den bearbeidende kjøttindustrien. De største private aktørene i førstehåndsomsetningen, slakting, er Fatland Skjeggerød gruppen, Furuseth AS, Prima Slakt AS og Midt-Norge Slakteri AS. Større private bedrifter innen den bearbeidende industrien er SPIS Grilstad AS, Fatland Skjeggerød gruppen, Nordfjord Kjøtt AS, Stabburet AS (Orkla), Finsbråten AS/Krone Kjøttprodukter AS og Leiv Vidar AS.

På samme måte som i meierisektoren, kommer nedgangen i antall produsenter og det generelle kostnads- og effektiviseringspresset også til uttrykk i industridelen, som tabell 5.8 gir uttrykk for. Det er dermed enhetene innen den bearbeidende industrien inkl. småskalaprodusenter med spesial sortiment, som har bidratt til å opprettholde eller øke det totale antall bedrifter. Tabell 5.9, som viser antall bedrifter med slakting og produksjon av kjøtt i SSBs industristatistikk, gjenspeiler dette. Mange av bedriftene har et begrenset produksjonsvolum.

**Tabell 5.8 Antall slakterier innen samvirket og private aktører**

	Nortura	Private
1985	48	
1990	34	50 <sup>1</sup>
2000	28	29
2005	20	21
2008	18	20 <sup>2</sup>
2010	15	22 <sup>3</sup>
2012	14	24 <sup>3</sup>

1) 1989

2) 2009

3) Inkluderer også fjørfeslakterier

Kilde: Kjøtt- og fjørfebransjens landsforbund (2013) Budsjettnemnda for jordbruket (2013)

**Tabell 5.9 Antall bedrifter med bearbeiding og konservering av kjøtt <sup>1)</sup>**

1993	1995	1997	1999	2001	2003	2005	2007	2009	2011
96	100	105	134	123	132	137	172	173	181

1) Avgrenset til bedrifter > 0,5 årsverk t.o.m. 1997. Ny gruppering, ikke sammenliknbar statistikk f.o.m. 2007

Kilde: Statistisk sentralbyrå (2013b)

## Foredling, omsetning og strukturutvikling i egg- og fjørfekjøttsektoren

Egg- og fjørfekjøttssamvirket i Norge er fra 2006 organisert i Nortura sammen med kjøttssamvirket. PRIOR Norge AS, med varemerket PRIOR, er markedsaktør overfor dagligvaremarkedet.

Nortura har markedsreguleringsansvar for egg. Den overordnede målsettingen for organisasjonen er å omsette medlemmenes egg- og fjørfeprodukter så effektivt som mulig, til beste for både produsent og forbruker.

Kjøtt- og fjørfebransjens Landsforbund organiserer en stor del av de frittstående eggpakkeriene.

Figur 5.2 viser at forbruket av fjørfekjøtt har økt betydelig over mange år. Produktutvikling med flere produkter som er enkle å tilberede, gunstig prisutvikling og fokus på fjørfekjøtt som ernæringsmessig gunstig, er sannsynligvis de viktigste årsakene til det økte salget.

Tall for strukturutviklingen i sektoren i form av antall eggpakkerier innen Nortura (eggsamvirket) og Fjørfebransjens Landsforbund, er gitt i tabell 5.10. Nortura har ca. 2/3 av eggvolumet.

Tabell 5.10 Antall eggpakkerier i samvirket og private aktører

	1990	1995	2000	2005	2010	2012
Nortura	18	13	8	5	5	3
Private	1)	1)	7	6	1)	6

1) Ikke tall for 1990, 1995 og 2010.

Kilde: Kjøtt- og fjørfebransjens landsforbund (2013) og Budsjettnemnda for jordbruket (2013)

## 5.2.3 Planteprodukter

Figur 5.3 viser utviklingen i produksjon og forbruk av de viktigste planteproduksjonene i Norge; korn, poteter, grønnsaker, frukt og bær.

### Korn, melvarer og kraftfôr

Det meste av norskprodusert korn nyttes til dyrefôr som kraftfôr. Av en normalårsproduksjon på ca. 1,1 mill. tonn, vil omtrent 80 prosent gå til kraftfôr.

Den norskproduserte andelen av matkornforbruket har økt betydelig fra 1970 og fram til i dag, men både mengde og kvalitet kan variere betydelig mellom år på grunn av værforhold. For 2012 er andelen beregnet til 26 prosent mens den var 52 prosent året før.

Fra 1928 til 1. januar 1995 var den norske matmel- og mølleindustrien skjermet gjennom Statens kornforretning (Statkorn) enerett på import av korn og matmel. Ordningen skulle sikre forsyning av mel over hele landet. Møllevirksomheten for matmel var spesiell ved at alt korn som ble malt, var eid av staten gjennom Statkorn. Statkorn kjøpte inn matkornet og eide de ferdige produktene til de var solgt til bakerier, industri og varehandel.

Det ble endret i 1995 ved at importmonopolet for korn ble opphevet og det ble dermed åpnet for konkurranse innen omsetning av korn i Norge. Statkorn ble delt i et statlig aksjeselskap, Statkorn AS, som tok seg av den forretningsmessige delen av virksomheten, og en forvaltningsdel, Statens Kornforretning (nå Statens landbruks-

forvaltning), som tok hånd om forvaltningsoppgavene inklusive kjøpeplikten for norsk korn.

Fra 1. juli 2001 ble det innført en ny markedsordning for korn, der statens kjøpeplikt for korn ble avviklet og erstattet med et målprissystem, i likhet med de fleste andre jordbruksprodukter. Norske Felleskjøp ble tillagt ansvaret som markedsregulator.

Per i dag er de store sammenslutningene ved kjøp av korn Felleskjøpet Agri, Norgesfôrkjeden (inkl. Strand Unikorn) og Fiskå Mølle. Norgesfôrkjeden organiserer de aller fleste bygdemøllene utenom Felleskjøpene og Fiskå Mølle. I tillegg kommer noen mindre enkeltstående kornkjøpere. Kornet distribueres videre til henholdsvis kraftfôr- og matmelproduksjon. De fleste av anleggene som kjøper korn har også egen kraftfôrproduksjon. Anlegg med overskudd av korn selger desuten korn til anlegg i områder med underskudd. Salg og markedsføring av kraftfôr skjer gjennom Felleskjøpet Agri, Strand Unikorn AS for Norgesfôr og Fiskå Mølle.

Det er nå fire hovedanlegg (møller) som produserer og distribuerer matmel til det innenlandske markedet. I tillegg er det en rekke mindre møller for spesialsortimenter osv. De fire hovedanleggene er organisert i to selskaper; Norgesmøllene AS og Lantmännen Cerealia.

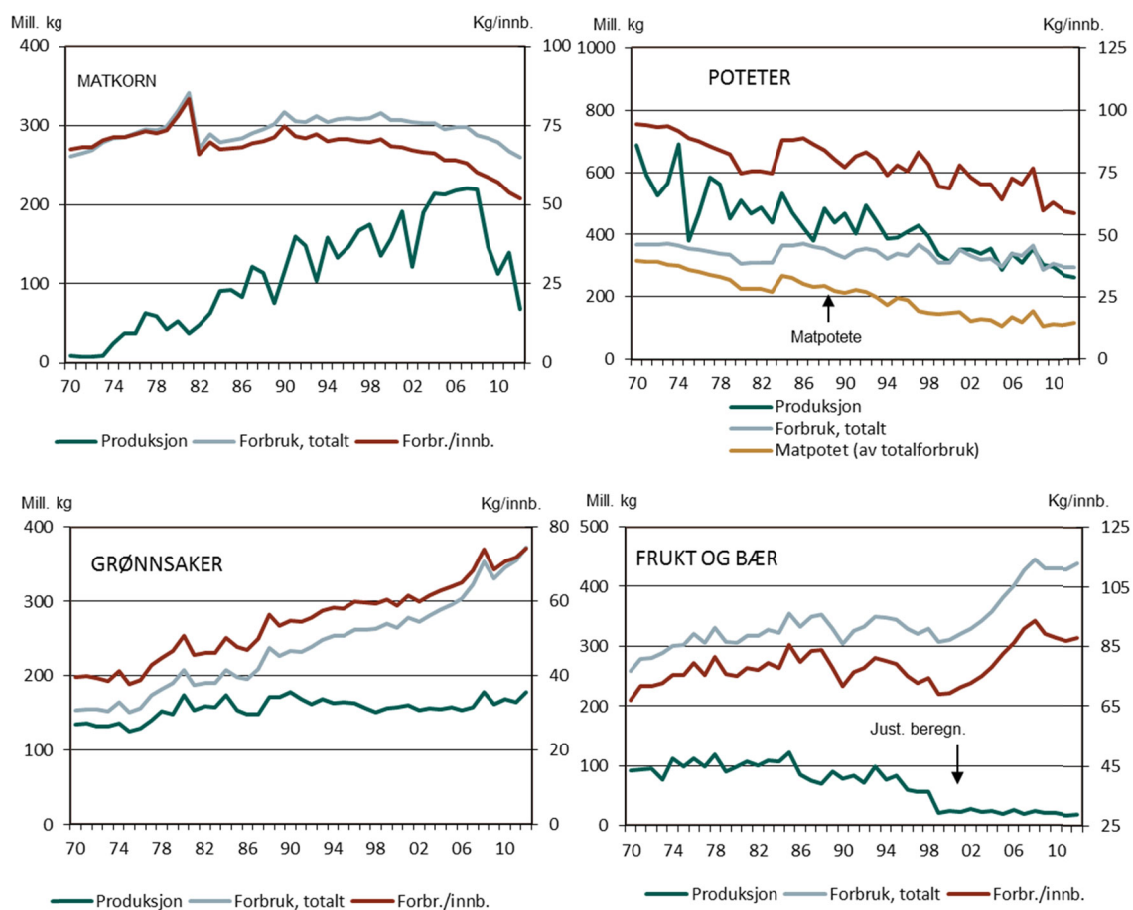
## Poteter og hagebruksprodukter

I figur 5.3 er utviklingen i nettoproduksjonen, totalforbruket og andelen matpotet til direkte konsum gjengitt.

Det totale potetforbruket har gått ned. Dette skyldes særlig en nedgang i matpoteter til direkte konsum, men mye av dette er erstattet av økt konsum av bearbejdede potetprodukter. En betydelig del av matpotetforbruket består av importerte poteter, men mengden varierer en del fra år til år avhengig av norsk produksjon. I 2012 var importen av matpoteter beregnet til 44 mill. kg, eller 39 prosent av forbruket. I 2009 var tilsvarende tall 21 prosent.



FOTO: © ANDERS R. NORDLUND



Figur 5.3 Produksjon og forbruk av matkorn, poteter og hagebruksprodukter, 1970–2012

Kilder: Helsedirektoratet (2013) og Budsjettnemnda for jordbruket (2013)

Forbruket av grønnsaker, frukt og bær har økt over tid mens produksjonen har vært omtrent uendret for grønnsaker de siste årene. Den lave andelen av norskprodusert frukt skyldes at klimaet er sterkt begrensende for hva en kan produsere her i landet av de slagene som etterspørres. Fram til 1999 er produksjon i villahager med i figur 5.3, men er utelatt deretter pga. usikre oppgaver. Dette slår særlig ut for frukt og bær og gir et fall i grafene i figuren.

Markedet for frukt og grønt har skilt seg fra annen omsetning av landbruksvarer i Norge ved at samvirket har hatt en mindre markedsandel. Gartnerhallen var samvirkeorganisasjonen innen grøntsektoren, dvs. for poteter, grønnsaker, frukt, bær og blomster. Gartnerhallen hadde tidligere en rolle som grossist, men er nå i første rekke en produsentorganisasjon. Gartnerhallen representerer mer enn 70 prosent av de norske frukt-, grønt- og potetprodusentene og 50–60 prosent av produksjonen.

Salgsvirksomheten, grossistrollen, ble overtatt av BAMA i 1998. Gartnerhallen har nå samarbeidsavtale med Norgesgruppen ASA og leveringsavtaler med BAMA-Gruppen AS og Findus Norge AS. Avtalen med BAMA omfatter alle BAMAs kunder, inkl. REMA 1000. Varene fra produsenter tilsluttet Gartnerhallen går direkte til BAMA mens oppgjøret går gjennom Gartnerhallen. Det samme gjelder leveranser til Findus.

Andre store produsentorganisasjoner er NF-grønt som leverer til ICA, og Nordgrønt som leverer til Coop.



## 5.2.4 Økologisk produksjon og omsetning

I 2009 la Landbruks- og matdepartementet fram en handlingsplan for å nå målet om 15 prosent økologisk produksjon og forbruk i 2020. Dette målet innebærer at 15 prosent av det norske jordbruksarealet og 15 prosent av husdyrholdet skal være økologisk. (Landbruks- og matdepartementet, 2009). I Meld. St 9 (2011–2012) fastholdes målet om at 15 prosent av matproduksjonen og matforbruket skal være økologisk i 2020 (Landbruks- og matdepartementet, 2011).

Handlingsplanen skisserer tre hovedstrategier med i alt sju delstrategier for å nå målet om 15 prosent økologiskproduksjon og forbruk:

1. *Legge grunnlag for at størst mulig andel av forbruket av økologiske matvarer kan fylles med norsk produksjon.*
  - a. *Sikre et økonomisk utkomme for bønder med økologisk produksjon minst på linje med øvrig landbruksdrift.*
  - b. *Styrke veiledning og kompetanseutvikling innen økologisk primærproduksjon og spre kunnskap om økologisk produksjon i landbruket generelt.*
  - c. *Støtt opp under regional utvikling av økt økologisk forbruk og produksjon.*
  - d. *Legge vekt på kompetanse om sertifisering i videreutviklingen av kontroll ordningen. Føre en aktiv regelverkspolitikk som gir optimal forutsigbarhet i regelverksutviklingen.*
  - e. *Styrke satsningen på produktutvikling innen økologisk foredling og samordne dette med annen småskala foredling.*
2. *Bidra til markedsutvikling og økt forbruk av økologiske matvarer i privat og offentlig sektor.*
  - a. *Bidra til markedsutvikling og økt forbruk av økologiske matvarer i privat sektor.*
  - b. *Bidra til økt forbruk av økologiske matvarer i offentlig sektor.*
3. *Bidra til at arbeidet med å utvikle økologisk matproduksjon og -forbruk forankres i flere sektorer enn landbrukssektoren.*

I jordbruksavtalen for 2013 ble det bevilget 110 mill. kr i direktetilskudd til økologisk drift. Dette er 4 millioner kroner mindre enn året før. I tillegg ble det over jordbruksoppgjøret bevilget 38 mill. kr til utviklingstiltak innen økologisk landbruk for 2014. Dette er en reduksjon på 6 millioner kroner. Midlene skal gå til satsing på foregangsfylker, til veilednings- og informasjonsarbeid og til økologisk produksjon generelt. Økologisk jordbruk skal ha en spydspissfunksjon innen landbrukets arbeid med miljø og dyrevelferd. Derfor er det viktig at kompetansen innenfor økologisk drift i landbruket styrkes. Det skal brukes mer ressurser på informasjon og veiledning overfor produsentene.

## Produksjon av økologiske produkter

Tabell 5.11 gir noen hovedtall for økologisk produksjon fra 2007 og fram til 2012. Av tabellen ser vi at antall driftsenheter som driver økologisk har blitt redusert i alle år etter 2009. Andelen økologisk areal var i 2012 på 5,1 prosent av totalt dyrket areal. Karensarealet var i 2012 på 50 639 daa.

Tabell 5.11 Hovedtall for økologisk produksjon i Norge 2007–2012

	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Antall driftsenheter	2 611	2 702	2 851	2 814	2 725	2 577
Økologisk drevet areal, dekar	400 749	402 633	439 556	469 849	501 646	501 955
Areal i karens, dekar	87 380	118 451	127 574	101 016	60 904	50 639
Økologisk drevet areal, % av totalareal	3,9	3,9	4,3	4,7	5,0	5,1

Kilde: Statens landbruksforvaltning (2008–2013b)

Økologisk drevet areal med eng og beite (tabell 5.12) utgjør i 2012 vel seks prosent av totalt eng- og beiteareal. Areal med økologisk grønnsaksproduksjon på friland utgjør nå 3,6 prosent av totalt grønnsaksareal mot 4,2 prosent i 2008.

Tabell 5.12 Økologisk drevet arealer, fordelt på kulturer, 2012

	Totalt areal 2012	Økologisk drevet areal 2012	
	Daa	Daa	Prosent
Eng og beite	6 575 4	410 360	6,2
Korn (inkl. krossing) og engfrø/ andre frø	3 053 3	81 622	2,7
Poteter	126 6	1 163	0,9
Grønnsaker på friland (inkl. urter)	61 9	2 237	3,6
Frukt og bær	43 8	2 447	5,6

Kilde: Statens landbruksforvaltning (2013a og 2013b)

Andelen økologiske husdyr av totalt antall husdyr er fortsatt (tabell 5.13). Ammekyr er den største økologiske husdyrproduksjonen med fem prosent av totalen. Antall økologiske melkekyr har økt noe fra 2011 til 2012. Andelen svin i økologisk produksjon er svært liten.

**Tabell 5.13 Antall husdyr i økologiske drift i 2011 og 2012 og antall økologiske husdyr prosent av totalt antall husdyr i 2012**

	Antall dyr i økologisk drift		Antall dyr totalt 2012	Prosent dyr i økologisk drift av totalen 2012
	2011	2012		
Melkekyr	8 817	9 097	233 164	3,9
Ammekyr	3 560	3 624	73 319	4,9
Øvrige storfe	16 064	16 790	555 113	3,0
Sauer/lam	48 534	47 332	1 040 701	4,5
Avlspurker	236	278	95 142	0,3
Slaktegris	1 207	1 279	464 594	0,3
Verpehøns over 20 uker	136 395	151 095	3 975 843	3,8

Kilde: Statens landbruksforvaltning (2013a og 2013b)

Tabell 5.14 viser mengden økologisk produsert korn til mat og fôr. Det som benyttes på gården eller selges direkte, er ikke med i disse tallene. Totalproduksjonen av økologisk korn er derfor noe større enn det som er registrert her.

Andelen økologisk korn av totalt produsert korn har økt fra 0,7 prosent i 2005/06-sesongen til 1,0 prosent i 2010/11. Det er underskudd av norskprodusert korn i forhold til behovet. Dette er noe av årsaken til at prisen på økologisk kraftfôr har økt mer enn prisen for konvensjonell kraftfôr. Import av økologisk korn har i 2012 vært vanskelig tilgjengelig og importeres i små kvanta atskilt fra øvrig import, med en betydelig merkostnad sammenlignet med konvensjonelt dyrket korn.

SLF har ikke tall for total produksjon av spelt, men ifølge opplysninger fra Felleskjøpet Agri, som er en stor aktør i kornmarkedet, mottok de i 2009/10-sesongen 145 tonn mat- og fôrspelt. Total norsk produksjon av spelt anslås å være om lag 200 tonn og all spelt som leveres Felleskjøpet Agri er økologisk dyrket. Etterspørselen etter spelt er økende og behovet dekkes derfor i stor grad gjennom import (Statens landbruksforvaltning 2008).

**Tabell 5.14 Økologisk dyrket korn til mat og fôr, 2007–2013, 1000 kg**

	06/07	07/08	08/09	09/10	10/11	11/12	12/13
Hvete	1 209	1 561	1 879	1 075	1 643	1 419	931
Rug	170	260	450	118	118	148	36
Bygg	4 182	3 208	4 233	4 024	4 103	4 087	4 125
Havre	3 236	3 960	4 601	4 707	5 884	4 677	4 649
Totalt	9 225	9 473	11 687	10 203	12 526	10 843	10 095
Andel av total produksjon, i prosent	0,8	0,8	0,9	1,0	1,1	1,1	1,1

Kilde: Statens landbruksforvaltning (2008–2013b)

## Salget av økologiske produkter

Etter flere år med økning i det økologiske matvaremarkedet gikk omsetningen målt i volum ned i 2009 og 2010 sammenlignet med årene før. Men på grunn av at prisene har steget, økte verdien av den økologiske omsetningen også i 2009 mens den gikk noe ned igjen i 2010. Deretter økte omsetningsverdien av økologiske matvarer noe fra 2010 til 2011, mens vi fikk en betydelig økning i salget av økologiske dagligvarer fra 2011 til 2012. All omsetning av økologiske varer var i 2012 på nesten 1,2 milliarder kroner. Meieriprodukter er den varegruppen som har størst omsetning, med 260 millioner kroner i 2012.

Tabell 5.15 viser hvor stor andel av innveid økologisk produksjon som når forbruker som økologisk. Andelen melk anvendt som økologisk er fortsatt lav og ligger på om lag 38 prosent.

De siste årene har stort sett salget av økologiske egg økt fra et år til det neste. Men produksjonen av økologiske egg har blitt redusert de to siste årene. Det samme er tilfelle for økologisk kjøtt. Tallene inneholder ikke kjøtt som produsenten tar tilbake fra slakteriet. Det betyr at den reelle andelen som selges som økologisk, er noe høyere enn tabellen indikerer.

**Tabell 5.15 Andel av økologisk produksjon som selges som økologisk vare, 2008–2012. I 1000 liter, tonn og prosent**

	2008	2009	2010	2011	2012
<b>Melk, tall fra TINE</b>					
Innveid mengde økologisk					
prod. melk	32 562	38 885	46 542	50 523	53 927
Anvendt som økologisk	21 217	18 416	17 534	18 173	20 492
Andel anvendt som økologisk	65,2	47,4	37,7	36,0	38,0
<b>Egg</b>					
Innveid mengde økologisk					
prod. egg	1 493	2 440	2 414	2 249	2 047
Solgt mengde	1 092	1 271	1 281	1 205	1 471
Andel solgt som økologisk	73,1	52,1	53,1	53,6	71,9
<b>Kjøtt</b>					
Tilført mengde økologisk					
prod. slakt	1 633	2 152	2 087	2 031	1 985
Solgt mengde <sup>1)</sup>	710	656	726	639	440
Andel solgt som økologisk <sup>1)</sup>	49,0	33,6	40,6	37,4	27,4

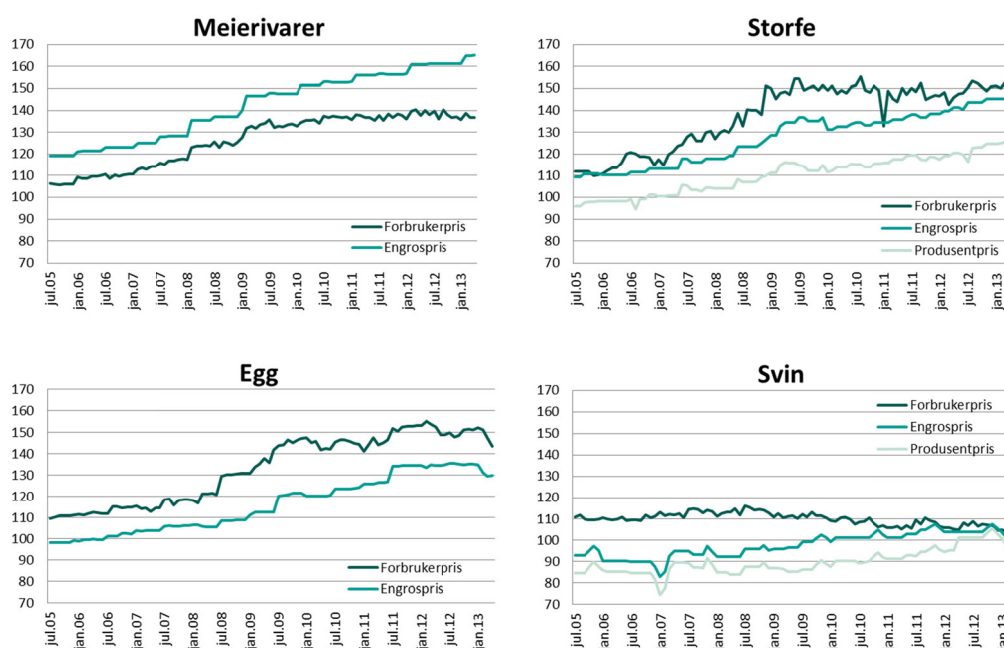
1) Mengder og andel økologisk kjøtt registrert hos de største aktørene Nortura AS, Fatland AS og Grøstadgris

Kilde: Statens landbruksforvaltning (2008–2013b)

## 5.3 Prisutvikling på matvarer

NILF utarbeider månedlige prisserier som publiseres på nettsiden til NILF (NILF, 2013). Dette er priser på et utvalg av matvarer på produsent-, engros- og forbrukernivå. Disse varene representerer et «grovt bilde» av hvordan prispåslagene i de ulike delene av verdikjeden utvikler seg over tid. Metoden og nærmere beskrivelse av prisene fremgår i NILF-rapporten «*Matpriser 1980–2000, Utvikling i forbruker-, engros- og produsentpriser*» (Løyland og Gudem 2000). Prisseriene er kun registreringer og gir ikke svar på årsakene til eventuelle forskjeller i utvikling, jf. «marginsspørsmålet». I figur 5.4 er seriene gjengitt for meierivarer, storfekjøtt, svinekjøtt og egg for perioden juli 2005 tom april 2013.

Fra juli 2005 til og med april 2013 har forbrukerprisen for meierivarer økt med 29 prosent, mens engrosprisen har økt med 39 prosent. På egg, har forbrukerprisen økt med 31 prosent og engrosprisen har økt med 32 prosent. Forbrukerprisen på storfekjøtt «rene kjøttstykker/biffer» har i samme periode økt med 37 prosent, mens engrosprisen og produsentprisen har økt med hhv. 34 prosent og 33 prosent. Forbrukerprisen på svinekjøtt har fra juli 2005 til april 2013 gått ned med 5 prosent, mens engrosprisen og produsentprisen har økt med hhv. 9 prosent og 15 prosent. Utvikling av produsentprisen på svin og storfe er beregnet uten trekk for omsetningsavgift.



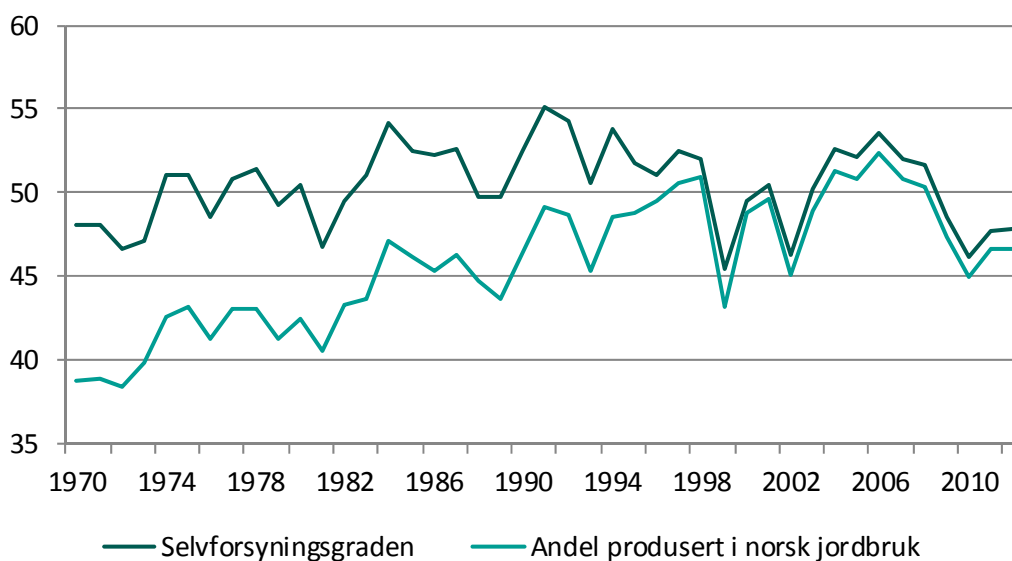
Figur 5.4 Prisutvikling for noen matvarer på produsent-, engros- og forbrukernivå. Indeks 1998=100

Etter initiativ fra Landbruks- og matdepartementet undersøkte NILF i notatet Marginer i kjøttsektoren – Utvikling i priser fra bonde til butikk (Bergset et al. 2005) utviklingen i bruttomarginen i de ulike ledd i verdikjeden for kjøtt, fra bonde til foredlingsledd (dvs. slakting, skjæring, videreforedling) og videre til handelsleddet og ut til forbruker. Fra 2000 til 2004 hadde pris til bonde i prosent av netto forbrukerpris for alt kjøtt, gått ned fra 33,7 til 29,4 prosent, slaktemarginen hadde økt fra 4,3 til 6 prosent, skjæremargin fra 11,3 til 15,3 prosent, foredlingsmargin fra 27,9 til 31,3 prosent, mens marginen i handelen var gått ned fra 17,7 til 14,3 prosent. Pris til forbruker var i samme tidsrom økt med 8 prosent.

## 5.4 Norskprodusert andel, import og eksport

### 5.4.1 Norskprodusert andel av matvareforbruket

Totalforbruket av matvarer omfatter summen av matvarer som produseres i Norge og importerte matvarer. Årsaken til at det importeres mat skyldes en rekke forhold, der klimamessige årsaker er en av hovedårsakene til at det bl.a. importeres sukker, ris etc. Som mål på den norskproduserte andelen av matvareforbruket nyttes ofte begrepet selvforsyningsgrad, dvs. forbruket av norskproduserte matvarer i prosent av totalt forbruk. Selvforsyningsgraden inkluderer dermed forbruket av all innenlandsk produsert mat, uavhengig av hvor innsatsfaktorer kommer fra (for eksempel tar man ikke hensyn til hvorvidt kraftfôr er norskprodusert eller importert). Selvforsyningsgraden tar heller ikke hensyn til eksport av mat (eksport av fisk er betydelig). Man bør også merke seg at ved en krisesituasjon, vil man kunne vri forbruket over til å spise mer fisk, noe som vil kunne øke selvforsyningen av mat betydelig. Selvforsyningsgraden beregnet som produsert energi, er illustrert i figur 5.5. Figuren viser også andelen av mat (målt i energi) som er produsert i norsk jordbruk (dvs. total norsk produksjon av mat eks. fisk). Selvforsyningsgraden varierer en del fra år til år. I perioden 1970 til 2012 har selvforsyningsgraden ligget på mellom 45 og 55 prosent.

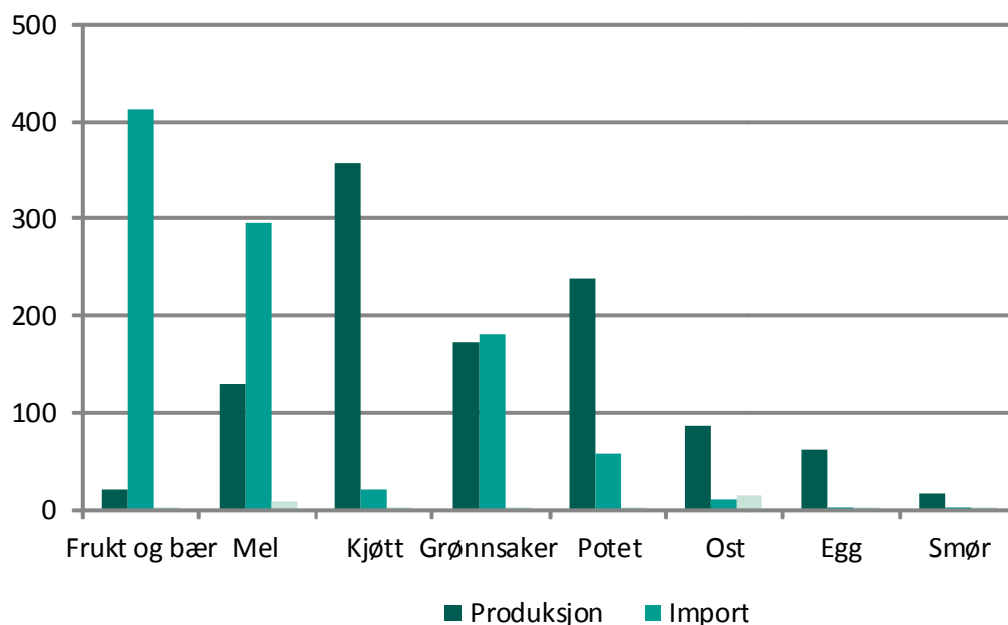


Figur 5.5 Selvforsyningsgrad og andel av denne produsert i norsk jordbruk, målt på energibasis, 1970–2012 i prosent

Kilde: Helsedirektoratet (2013)

## 5.4.2 Import og eksport

Figur 5.6 viser foreløpige tall for 2012 mht. forholdet mellom produksjon, import og eksport (i millioner kg) for typiske norske landbruksprodukter. For alle produkter er eksporten liten. Dette illustrerer at norsk produksjon er innrettet mot det innenlandske markedet. Importen er størst for de varene som det av klimatiske og arealmessige årsaker produseres mindre av enn forbruket innenlands, i første rekke omfatter dette frukt og bær.



Figur 5.6 Produksjon, import og eksport av utvalgte landbruksvarer i mill. kg i 2012

Kilde: Helsedirektoratet (2013)

Det norske landbruket produserer både mat, fôr og øvrige landbruksbaserte produkter. Dette forbrukes/konsumeres i Norge eller så blir det eksportert. Resten av konsumet/forbruket, importeres. I tabell 5.16 er den verdimessige betydning for et utvalg av importerte og eksporterte landbruksprodukter, drikkevarer og fisk anslått.



FOTO: © TINE MEDIEBANK

Tabell 5.16 Import og eksport av jordbruksbaserte næringsmidler til og fra Norge  
2011. Mill. kr

	Import	Eksport
Kjøtt og kjøttvarer	1 146	470
Meierivarer	797	605
Korn- og bakervarer	4 081	237
Dyrefôr	1 208	329
Frisk frukt og grønt	5 728	46
Øvrige næringsmidler <sup>1</sup>	14 768	2 723
Drikkevarer	4 312	498
Fisk	4 787	27 242
Sum	36 827	32 151

1 Omfatter oljer (også fiskeoljer), poteter, konserverte grønnsaker, sukker, kakao, kaffe, te, og diverse ferdigmat.

Kilde: NILF, 2012 (Mat og industri 2012, arbeidsfil)

Den anslåtte eksportverdien av landbruksvarer (inkl. fisk og drikkevarer) i tabell 5.16 er aggregert til 32,2 mrd. kroner i 2011, mens importverdien er på 36,8 mrd. kroner<sup>7</sup>. Fisk er den «gruppen» med mat/næringsmiddel med størst eksportverdi i 2011, med nærmere 85 prosent av den totale eksportverdien. Meierivarer er den største enkeltgruppen av de mer



FOTO: © TINE MEDIEBANK

«rene» landbruksvarene. Ser man bort fra fisk, drikkevarer og gruppen for øvrige næringsmidler, er importverdien på gruppen «frisk frukt og grønnsaker» størst, etterfulgt av gruppen «korn- og bakervarer».

<sup>7</sup> Grupperingen av matvarer er tilnærmet den samme som NILF anvender i rapporten «Mat og industri». I tillegg har vi her beregnet verdien av «frisk frukt og grønt» ut fra en forutsetning der samtlige varenummer i tolltariffens kapittel 07 og 08, som ikke inngår i gruppen «øvrige næringsmidler», defineres som frisk frukt og grønt. Tabellen er dermed ikke utfyllende mtp. den totale importen av landbruksvarer, og fordelingen mellom de ulike gruppene (f.eks. dyrefôr VS. korn og bakervarer) vil avvike fra andre typer inndelinger som f.eks. SITC, Prodcorn, HS, CN etc.



## Litteratur

- Bergset, N.Ø., J. Kjuus, M. Svennerud og I. Pettersen, 2005. Marginer i kjøttsektoren – Utvikling i priser fra bonde til butikk. Notat Nr. 2005–10. Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning. Oslo.
- Budsjettnemnda for jordbruket, 2013. Utredning nr. 1. *Jordbrukets totalregnskap 2011, 2012. Jordbrukets totalbudsjett 2013. Registrerte og normaliserte tall.* Oslo, 15. april 2013.
- Helsedirektoratet, 2013. «Utviklingen i norsk kosthold – Matforsyningsstatistikk og forbruksundersøkelser». Rapport 2012. Sosial- og helsedirektoratet, Oslo
- Jervell, A. M. 2003. *Markedskanaler for nisjemat. Økonomiske og organisatoriske utfordringer.* Landbruksøkonomisk forum, 1/2003, 53–62.
- Jervell, A. M., S. O. Borgen. 2004. *New Marketing Channels for Food Quality Products in Norway.* Food Economics 1 (2), 110–118.
- Kjøtt- og fjørfebransjens landsforbund (2013). Oppgaver fra Randi Spidsberg i e-post per 6.9.2013.
- Landbruks- og matdepartementet, 2009. *Handlingsplan for å nå målet om 15 prosent økologisk produksjon og forbruk i 2020. Økonomisk, Agronomisk – økologisk!*  
[http://www.regjeringen.no/upload/LMD/Vedlegg/Brosjyrer\\_veiledere\\_rapporter/Handlingsplan\\_økologisk\\_200109.pdf](http://www.regjeringen.no/upload/LMD/Vedlegg/Brosjyrer_veiledere_rapporter/Handlingsplan_økologisk_200109.pdf)
- Landbruks- og matdepartementet, 2011. Meld. St. 9 (2011–2012). *Landbruks- og matpolitikken. Velkommen til bords.*
- Landbrukssamvirket, 2013. *Landbrukssamvirkets markedsandeler 2011.* Fil mottatt på mail fra Helene Farestveit 05.09.2013.
- Løyland, J. og R. Gudem, 2000. Matpriser 1980–2000. *Utvikling i forbruker-, engros- og produsentpriser.* NILF-Rapport nr. 2000–3 Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning.
- Nielsen Norge, 2013. *Dagligvarer rapporten 2013.* Foreløpig versjon 20.03.2013.
- NILF, 2012. Arbeidsfil til «Mat og industri 2012 – Status og utvikling i norsk nærings- og nytelsesmiddelindustri». Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning (NILF). Oslo.
- NILF, 2013. *Månedlig utvikling i matpriser på forbruker-, engros- og produsentnivå fra 1998.* <http://www.nilf.no/Matpriser/Bm/Matpriser.shtml>
- Rålm, 2013. *Mat og industri.* Basert på arbeidsfiler til foreløpig ikke publiserte tall som vil bli publisert i mat og industri 2013.
- Statens landbruksforvaltning, 2007. *Produksjon og omsetning av økologiske landbruksprodukter. Rapport for 2006.*
- Statens landbruksforvaltning, 2008. *Produksjon og omsetning av økologiske landbruksprodukter. Rapport for 2007.*
- Statens landbruksforvaltning, 2009. *Produksjon og omsetning av økologiske landbruksvarer – Rapport for 2008.* Rapport-nr.: 6/2009.
- Statens landbruksforvaltning, 2010. *Produksjon og omsetning av økologiske landbruksvarer – Rapport for 2009.* Rapport-nr.: 7/2010.
- Statens landbruksforvaltning, 2011. *Produksjon og omsetning av økologiske landbruksvarer – Rapport for 2010* Rapport-nr.: 1/2011.
- Statens landbruksforvaltning, 2012. *Produksjon og omsetning av økologiske landbruksvarer – Rapport for 2011.* Rapport-nr.: 13/2012.
- Statens landbruksforvaltning, 2013a. *PT-912 ANTALL dekar OG SØKERE MED DE ULIKE VEKSTGRUPPENE 31.7. 2012.*” [slf.dep.no](http://slf.dep.no)

Statens landbruksforvaltning, 2013b. *Produksjon og omsetning av økologiske landbruksvarer – Rapport for 2012*. Rapport nr.: 12/2012.

Statistisk sentralbyrå 2013. *Tabell: 07916: Varehandel. Hovedtall, etter næringsundergruppe (SN2007). Bedrifter*. Nedlastet 05.09.2013, 4 sifferet næringskoder

Statistisk sentralbyrå, 2013b. Industristatistikk.

# 6 Skogbruket i Norge

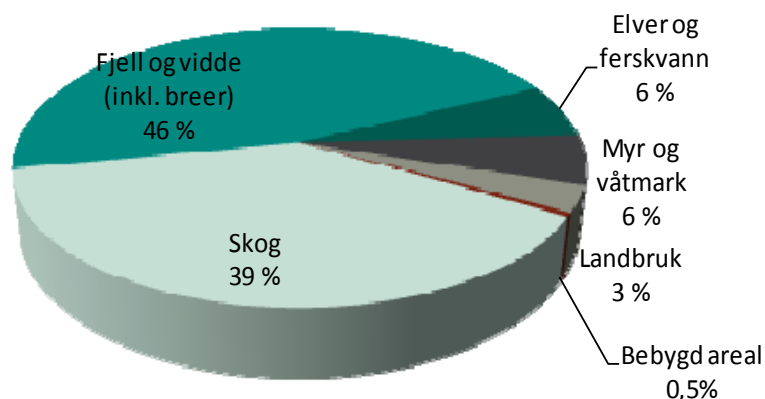
Dette kapittelet gir en oversikt over tilstand og utviklingstrekk i skogbruket i Norge. Kapittelet er delt i fire hvor første del beskriver ressursgrunnlag, andre del skogbrukspolitiske emner, tredje del økonomi, eierstruktur og organisasjonsforhold og fjerde del skogbruket og den treforbrukende industrien i en regionaløkonomisk sammenheng.

## 6.1 Ressurser i skogbruket

### 6.1.1 Naturressurser

I alt 138 mill. dekar, eller ca. 43 prosent av landarealet i Norge, er skogkledd. Det skogkleddede arealet omfatter skog både under og over barskoggrensen. Av de 138 mill. dekar er noe over 83 mill. dekar produktivt skogareal. Det produktive skogarealet er dermed over åtte ganger så stort som det jordbruksarealet som er i drift. Produktiv skog er skog som produserer mer enn 0,1 m<sup>3</sup> per dekar per år. Skogarealet omfatter ikke skogareal som er vernet eller båndlagt til annet formål enn skogbruk. De siste tallene fra Landsskogtakseringen omfatter nå også skogen i Finnmark (Statistisk sentralbyrå 2013a).

De første landsdekkende skogregistreringene startet i 1919 og ble avsluttet i 1925. Disse registreringene viste at den stående kubikkmassen og den årlige tilveksten var henholdsvis 312 og 10,7 mill. m<sup>3</sup> under bark. Den siste landsskogtakseringen (2008–2012) viser en stående kubikkmasse på 894 mill. m<sup>3</sup>. Dette er 129 mill. m<sup>3</sup> mer enn for fem år siden. Av den stående kubikkmassen, står 801 mill. m<sup>3</sup> på det produktive skogarealet. Årlig tilvekst i den produktive skogen var 23,4 mill. m<sup>3</sup> i 2012. De siste ti årene har den totale årlige tilveksten vært tilnærmet konstant (Statistisk sentralbyrå 2013a).



Figur 6.1 Arealstatistikk for Norge

Kilde: Statens kartverk 2013



FOTO: © EVA ØVREN

I Landbruksundersøkinga 2008 vurderte skogeierne at 73 prosent av det produktive skogarealet var økonomisk drivverdig<sup>8</sup>. prosentsetsatsen øker med økende skogstørrelse og varierer naturlig nok mellom fylkene. I Sogn og Fjordane ble 49 prosent av arealet anslått som drivverdig mens prosentandelen var 89 i Hedmark (Statistisk sentralbyrå 2009a).

Selv om den årlige tilveksten i de norske skoger er ca. 24 mill. m<sup>3</sup>, ble det i 2010 bare avvirket ca. 8,5 mill. m<sup>3</sup> for salg til industrien. Selv om en legger til ca. 2 mill. m<sup>3</sup> ved til forbruk i husholdningene, ligger avvirket kvantum likevel langt under den årlige tilveksten. Potensialet for å øke avvirkningskvantumet ligger langt under denne differensen mellom tilvekst og avvirket kvantum på 14 mill. m<sup>3</sup>. For å komme fram til et langsiktig avvirkningspotensiale, må tilveksttallet korrigeres for bl.a. tilvekst på ungskog, vindfall, råteangrep, virke som er pålagt diverse avvirkningsrestriksjoner pga. miljøhensyn, virke i ikke-drivverdige områder osv. Det kan være vanskelig å fastsette disse korrigeringsene eksakt, men de vil antagelig tilsvare nesten halvparten av den årlige tilveksten. Hobbestad (2002) kom fram til at det ikke er realistisk å regne med at det framtidige årlige avvirkningskvantumet kan økes mer enn tre til fire mill. m<sup>3</sup> ut over dagens kvantum.

Dagens skogtilstand er en følge av den langsiktige skogbehandlingen og de historiske markedsforholdene. En stor del av avvirkningen har hittil foregått i gran-skog på bedre boniteter. De nærmeste 30 til 40 årene vil furu og bjørk derfor utgjøre en større andel av hogstkvantumet. Ifølge Hobbestad (2002) er det et gjennomgående trekk ved de norske skogene at mye av gammelskogen finnes på svakere

---

<sup>8</sup> Drivverdige areal er definert som areal hvor tømmerets nettoverdi er positiv når dagens eksisterende veinett benyttes.

boniteter som er relativt vanskelig tilgjengelige. Dette vil gi utslag i det framtidige økonomiske resultat for den enkelte skogeier.

Tabell 5.16 viser fordelingen av samlet stående kubikkmasse og tilvekst på de ulike treslagene. 43 prosent av den stående kubikkmassen i norske skoger i 2012 var gran, 31 prosent furu og 26 prosent lauvtrær mot henholdsvis 53, 28 og 19 prosent i 1933.

**Tabell 6.1 Stående volum og tilvekst under bark i mill. m<sup>3</sup>. Gjelder produktivt skogareal. Hele landet 1933 og 2012**

	Stående volum		Årlig tilvekst	
	1933	2012	1933	2012
Lauvtrær	62	228	2,1	5,19
Furu	90	278	2,5	5,4
Gran	171	388	5,8	12,9
I alt	323	894	10,5	23,4

1) Tallene for 2012 omfatter også arealer over barskoggrensen samt skogen i Finnmark.

Kilde: Statistisk sentralbyrå (2013a)

Skogens helsetilstand i Norge har vært fulgt gjennom Overvåkingsprogram for skogskader (OPS) siden 1984. OPS er et samarbeid mellom Skog og landskap og Norsk institutt for luftforskning (NILU). Formålet med OPS er å vise skadeomfanget på skog og utviklingstendensene over tid. Det legges særlig vekt på å belyse i hvilken grad langtransporterte luftforurensninger fører til skogskader i Norge. Omfanget av misfarging av blader/nåler og kroneutglisning er kriterier for trærnes helsetilstand. Fram til 1997 var helsetilstanden for både gran og furu nedadgående med redusert kronetetthet og flere misfargete trær. Fra 1997 og fram til 2004 bedret tilstanden seg, mens målingene i perioden 2004 til 2007 viste en tydelig nedgang i kronetettheten for furu og gran mens det ble en vesentlig bedring i årene 2008–2010 (Andreassen m.fl. 2010). Både hos gran, furu og bjørk ble det på ny registrert en nedgang i kronetettheten i 2011 etter tre positive år. Det ble også registrert økt misfarging hos alle tre treslagene (Timmermann, V. m. fl. 2012).

## 6.1.2 Skogen som klimaregulator

Ved siden av å være råstoffleverandør, har skogen en betydelig verdi som klimaregulator i og med at skogbiomassen er av stor betydning for CO<sub>2</sub>-innholdet i atmosfæren. Gjennom fotosyntesen tar skogen i Norge årlig opp 27–36 mill. tonn CO<sub>2</sub>. Dette tilsvarer halvparten av Norges totale utslipp av klimagasser. .

Etter den harde uthoggingen av de norske skogene under den første verdenskrigen, innså en behovet for å bygge opp skogressursene igjen ved hjelp av ulike politiske virkemidler slik som tilskuddsordninger, privat og offentlig rådgivningstjenester og muligheter for ulike fondsavsetninger. Virkningen av disse virkemidlene sammen med at gapet mellom årlig tilvekst og avvirket kvantum stadig har blitt større, har ført til at tømmervolumet i norske skoger har økt fra 300 mill. m<sup>3</sup> i 1919 til rundt 800 mill. m<sup>3</sup> i dag. Økningen i karbonlageret i skogen har i samme periode vært 900 mill. tonn CO<sub>2</sub> (Miljøverndepartementet 2012a).



FOTO: © KJELL OLAV PETERSEN

CO<sub>2</sub> som tas opp gjennom fotosyntesen lagres i trevirke og treprodukter som karbon. I de vanlige norske treslagene utgjør karbon om lag 50 prosent av tørrvekten. Økt bruk av trematerialer og treprodukter vil derfor bidra til lagring av karbon i trevirkets levetid. I tillegg er framstilling av treprodukter lite energikrevende sammenlignet med alternative produkter og gir lite prosessutslipp. Avfallsproduktene kan benyttes som bioenergi og erstatte fossile energikilder.

I klimagassregnskapet går hogst av skog inn i regnskapet som utslipp det året hogsten foregår og tømmeret tas ut av skogen. Det blir ikke tatt hensyn til at store deler av tømmeret går til produksjon av bygningsmaterialer eller andre produkter som bidrar til fortsatt karbonbinding. Måten det regnes på innebærer også at for eksempel utslipp ved brenning av biobrensel blir tatt inn i regnskapet for skogen før det blir brensel (Landbruks- og matdepartementet 2009).

### 6.1.3 Realkapitalen

I skogpolitikken blir de langsiktige investeringene prioritert, og det stilles krav til at disse investeringene ikke bare skal være lønnsomme, men også miljøvennlige.

Grøfting av myr er kanskje det tiltak i skogbruket som isolert sett har møtt størst motstand fra miljøhold. Mesteparten av det arealet som har blitt grøftet de senere årene, er vannsyk skogsmark. I 1988 ble det grøftet 48 000 dekar. Grøftearealet har sunket hvert år etterpå og var på 2 200 dekar i 2006. Dette er det siste året det ble utført grøfting av noe omfang. Vannsyk skogsmark utgjorde i 2006 omtrent hele det grøftede arealet. Tradisjonelt har Nord-Trøndelag vært det fylket hvor det største arealet har blitt tørrlagt ved grøfting. Mens statstilskuddet dekket godt over halvparten av grøftekostnadene i 1980-årene, avtok tilskuddsandelen i årene etterpå og var ca. 35 prosent i 2006. Fra og med 2007 har det ikke blitt gitt tilskudd til skogsgrøfting. I alt ble det utført skogkulturtiltak for 284 mill. kroner i 2012 mot 239 mill. kroner i 2011. Investeringene i skogplanting og ungskogpleie utgjorde henholdsvis 131 mill. og 108 mill. kroner i 2012. I alt ble det gitt 63 mill. kroner i offentlige tilskudd til skogkultur dette året. Ved inngangen av 1990-årene var det årlige plante-

arealet ca. 300 000 dekar. I årene etterpå har plantearealet stadig gått ned slik at bare 118 000 dekar ble tilplantet i 2010. I 2011 økte plantearealet til 132 000 dekar og i 2012 var plantearealet 147 000 dekar. Særlig i Hedmark og Oppland har skogplantingen tatt seg opp igjen de to siste årene. Det ble satt ut ca. 26 mill. skogplanter i 2012. Totalt ble det utført ungskogpleie på 297 000 dekar i 2012. Det er en oppgang på 26 000 dekar fra 2011 (Statistisk sentralbyrå 2013b).

Den lave aktiviteten når det gjelder tilplanting etter avvirkning, begynte å bli meget alvorlig. Etter skogbruksloven med tilhørende forskrift, skal skogeieren gjennomføre nødvendige tiltak for å sikre tilfredsstillende forynging etter hogst. Kommunene har nå skjerpet kontrollen hos den enkelte skogeier med at slike tiltak blir gjennomført.

I hele etterkrigstiden fram til 1968 var det en meget stor aktivitet i bygging av skogsveier. I 1968 ble det bygget nesten 1 600 km med skogsveier. I årene etterpå har veibyggingen gått sterkt ned slik at det i 2012 bare ble bygd 92 km med helårsbilveier og sommerbilveier i skogen. Dette var en liten økning på 14 km fra året før (Statistisk sentralbyrå 2013c). I gjennomsnitt var anleggskostnadene per meter bilvei 390 kroner i 2012. De totale anleggskostnadene for veibyggingen i skogbruket inkludert traktorveier og vinterbilveier, var i 2012 173 mill. kroner. Offentlige tilskudd dekket 56 mill. kroner av de totale byggekostnadene.

Den samlede skogsbilveilengden var ved utgangen av 2012 48 200 km ifølge Statistisk sentralbyrå (2013c). Til sammenligning er det offentlige bilveinettet 94 000 kilometer inkludert gatenettet i byene. Ca. 20 000 kilometer offentlig vei går gjennom produktive skogarealer og gir dermed adgang til skogområdene. Målt i forhold til produktivt skogareal, har Norge den laveste tettheten av skogsbilveier i Norden.

Det er særlig i kystskogområdene (fra Rogaland til og med Troms) at det er størst behov for bygging av nye skogsveier. Veitettheten i dette området varierer fra 0,1 til 0,4 kilometer skogsvei per kvadratkilometer produktiv skog. I skogfylkene på Østlandet, i Agderfylkene og i skogområdene i Trøndelagsfylkene, varierer veitettheten fra 0,6 til 1,1 kilometer per kvadratkilometer produktiv skog.

Veibygging i skogen er et av de områder hvor det kan være størst uoverensstemmelse mellom skognæringen og friluft- og verneinteressene. Siden 1988 har Direktoratet for naturforvaltning brukt INON-systemet (Inngrepsfri natur i Norge) til å kartfeste inngrepsfri natur. INON måler avstand i luftlinje fra tyngre tekniske inngrep i naturen (blant annet veier) og bruker målingene til å karakterisere geografiske soner i forhold til i hvilken grad naturområdene er påvirket av tekniske inngrep. I områder som ligger mer enn 5 kilometer fra eksisterende tekniske anlegg, er det vanskelig å få godkjent anlegg av skogsveier. I disse områdene blir det blant annet ikke gitt tilskudd til bygging av veier (Statens landbruksforvaltning og Direktoratet for naturforvaltning 2010).

## 6.1.4 Viltet

Det jaktbare viltet utgjør en stor økonomisk ressurs i skogbruket og for utmarksområdene. Antall felte hjortevilt har økt sterkt siden midten av forrige århundre, men har gått noe ned igjen de to siste årene. Hedmark er det største elgfylket, og i 2012/2013-sesongen ble det skutt noe mer enn 7 100 elger i dette fylket, men dette er omtrent 500 færre elger enn det som ble skutt året før (Statistisk sentralbyrå 2013d).

Tabell 6.2 gir en oversikt over antall tillatt felte og felte hjortedyr i jaktårene 2011/2012 og 2012/2013.

Tabell 6.2 Tillatt felt og felt hjortevilt 2011/2012 og 2012/2013

	2011/2012		2012/2013	
	Tillatt felt	Felt	Tillatt felt	Felt
Elg	44 369	36 435	44 891	34 611
Hjort	55 999	36 829	55 666	35 078
Villrein	13 850	5 451	16 660	5 450

Kilde: Statistisk sentralbyrå (2013d) (2013e) (2012a)

For femte år på rad ble det i jakt sesongen 2012/2013 felt flere hjorter enn elger. Flest hjorter ble det slik som tidligere år, felt i Sogn og Fjordane. Antall felte hjorter på landsbasis har gått ned de siste to jakt sesongene etter en jevn vekst siden jaktåret 1989/1990 (Statistisk sentralbyrå 2013e).

Samlet stipulert slaktevekt for hjortedyra som ble felt i jakt sesongen 2012/2013, kan settes til 4 710 tonn for elg, 2 180 tonn for hjort og 225 tonn for rein. Med en antatt førstehåndspris per kg på 75 kroner, utgjør dette en samlet førstehåndsverdi for kjøttet på ca. 533 mill. kroner. I tillegg kommer verdien av rekreasjonsopplevelsen, troféverdien, inntektene fra innløsning, guiding, salg av jaktkort og verdien av videreomsetningen m.m. samt verdien av felte rådyr og annet småvilt.

I løpet av de siste 30 årene er den norske elgstammen blitt seksdoblet og er nå på 120 000–130 000 dyr. Selv om elgjakta gir grunneier og andre store inntekter, fører den store elgstammen til store skader på skogen mange steder. Det er særlig furuforyngelsen som kan bli skadet av elgbeitingen. Hjorten kan også påføre skogen betydelige skader. Dette gjelder særlig yngre granskog hvor hjorten foretar gnaging av bark og beiting av skudd og greiner. Hjorten gjør imidlertid mindre skader i furuforyngelser enn det elgen gjør. I brunsttiden gjør hjorten skade på trærne gjennom feing av geviret. I tillegg til skader på skogen, gjør hjorten også skader på innmark mange steder. Hjorteviltet kan også forårsake trafikkskader både i både vei- og jernbanetrafikken.

Det er ulike meninger om hvorvidt man bør redusere stammen av hjortevilt for å unngå en del av skogskadene, eller om verditapet på skogen oppveies av jaktinntektene. Et forhold som kompliserer saken, er at det i mange tilfeller ikke er de samme eierne som blir utsatt for skogskadene som de som høster jaktutbyttet.

I 1991 startet Norsk institutt for naturforvaltning (NINA) et overvåkingsprogram for hjortevilt. Programmet skulle egentlig avsluttes i 2012, men har blitt utvidet med

#### Rådyr- og småviltjakt 2013/2013

26 690	rådyr
13 930	harer
1 880	bevere
23 710	rødrev
12 830	stokkender
13 710	grågjess
119 900	ryper
5 830	storfugl
14 930	orrugl

#### Rovvilt, totalavgang 2011/2012

92	gauper (73 under kvotejakt)
157	jerver (59 under lisensjakt)
13	bjørner (2 under lisensjakt)
8	ulver (6 under lisensjakt)
48	ørner
16	hønehauk

Kilde Statistisk sentralbyrå (2013i)



fem nye år. Overvåkingsprogrammet viser at det har vært en systematisk nedgang i bestandskondisjonen for hjort i de store hjorteområdene helt siden starten av overvåkingsprogrammet i 1991. Nedgangen henger helt klart sammen med den sterke økningen av hjortebestanden i samme periode. NINA mener at det er nødvendig å redusere bestanden i de områder hvor det er hardest konkurranse om matfattet.

Elgens bestandskondisjon er lavere i de fleste sørnorske bestandene sammenlignet med bestandene fra Trøndelag og nordover. På samme måte som for hjorten, er det en klar sammenheng mellom bestandstetthet og bestandskondisjon (Norsk institutt for naturforvaltning 2012).

I jaktåret 2012/2013 var det en kraftig nedgang på henholdsvis 40 og 50 prosent i antall skutte storfugl og orrfugl i forhold til forrige jaktår. Antall felte ryper gikk også kraftig ned med 48 prosent slik at det kun ble skutt 120 000 ryper siste jaktår. Dette er det laveste fellingstallet som noen gang er registrert for ryper og situasjonen for rypebestanden er kritisk i mange områder (Statistisk sentralbyrå 2013f).

I jakt sesongen 2012/2013 deltok i alt 61 220 jegere i elgjakta, 43 710 i hjortejakta, 9 450 i villreinjakta og 80 780 i småviltjakta. 191 280 løste jegeravgift denne jakt sesongen. Jakt er fortsatt en mannsdominert fritidssyssele og med at bare knappe 7 prosent av jegerne siste sesong var kvinner, men kvinneandelen har gått noe opp hvert år (Statistisk sentralbyrå 2013g og 2013h).

## 6.1.5 Skogpolitikk

I stortingsmeldingen om skogbruket (Landbruksdepartementet 1998) ble det trukket opp retningslinjene for en helhetlig politikk for skogbruket og skogindustrien. Det ble lagt vekt på å samordne produksjon og foredling av trevirke på lang sikt for å sikre industrien jevn tilgang på norskprodusert virke. Det ble påpekt at for å øke verdiskapingen i videreforedling av trevirke, må kostnadene reduseres og virket må utnyttes bedre. Ved å øke produktspekteret og foredlingsgraden og samtidig gi gode utviklingsmuligheter for små og mellomstore bedrifter for lokal foredling, vil det kunne være mulig å skape nye muligheter, ikke minst i distriktene.

I samme stortingsmelding ble det også påpekt at skogen er en nasjonal ressurs som må forvaltes med omtanke. Ved siden av å ha stor nasjonaløkonomisk og distriktsmessig betydning, har skogen avgjørende betydning for å bevare det biologiske mangfoldet i naturen. Skogområdene har dessuten stor betydning for rekreasjon og friluftsliv med de positive virkninger det har for befolkningens helse og trivsel.

En av de viktigste utfordringene på skogsektoren i tida framover er å sikre en god og miljøvennlig ressursforvaltning av skogressursene på lang sikt. Dette vil kreve gode nasjonale og lokale ressuroversikter, god kompetanse i næringa og tilstrekkelig satsing for å få opp ny skog etter hogst og forsvarlig stell av den nye skogen.

Virkesforrådet i kystområdene øker sterkt samtidig som avvirkingen er lav. Kystfylkene fra Vest-Agder til Finnmark har 42 prosent av det produktive skogarealet i landet, men bare 17 prosent av avvirkningskvantumet. Regjeringen har derfor pekt ut kystskogbruket som et satsingsområde i årene framover.

Bruk av biobrensel er et satsingsområde med både miljø- og næringspolitisk verdi. Bioenergi er en CO<sub>2</sub>-nøytral energikilde og satsingen på bioenergi vil være med på å oppfylle klimapolitiske mål. Skogens betydning som CO<sub>2</sub>-regulator blir tillagt mer og mer vekt og er behandlet i en rekke stortingsmeldinger

En lønnsom skogindustri og dermed også et lønnsomt skogbruk, er bl.a. avhengig av gode og rimelige transportmuligheter fra skogen og fram til industrien. Et godt utbygd og vedlikehold offentlig veinett som tillater sikker transport med større tømmerbiler, er derfor et viktig element for å bedre lønnsomheten i både i skogbruket og i skogindustrien. Sverige og Finland har et konkurransefortrinn i forhold til Norge i både et godt utbygd infrastrukturnett og i bruk av vogntog med større totalvekt og lengde.

Nå har imidlertid Samferdselsdepartementet åpnet for å øke tillatt totalvekt for tømmervogntog til 60 tonn og til 36 tonn for tømmertilhenger (6. sept. 2013). Tidligere i 2013 er tillatt maksimal lengde på tømmervogntogene økt fra 22 til 24 meter. Veimyndighetene kartlegger nå veinettet for å vurdere hvilke veistrekninger som er egnet for disse større vogntogene (Samferdselsdepartementet 2013).

Treforedlingsindustrien har slitt i mange år. Situasjonen er nå så alvorlig at en må helt tilbake til 1930-tallet for å finne en lignende alvorlig situasjon. I 2012 opphørte driften ved Norske Skog Follum og Peterson i Moss. Sommeren 2013 la det svenske storkonsernet Södra Cell ned sin fabrikk Tofte i Hurum. Disse nedleggelsene fører til problemer for skogeierne med avsetning av massevirket.

Ved framleggelsen av revidert statsbudsjett for 2013 la Nærings- og handelsdepartementet og Landbruks- og matdepartementet fram en tiltakspakke på til sammen 750 mill. kroner for treforedlingsindustrien og skogbruket. De to samme departementer har i høst også satt ned et innlandsutvalg for å finne løsninger for å løfte fram næringslivet i innlandsfylkene som har kommet helt i skyggen av oljeaktiviteten i kystfylkene. Skogbruk og skogbruksindustrien er to meget viktige deler av næringslivet i innlandsfylkene.

## 6.1.6 Virkemidler

Det er en rekke virkemidler for gjennomføring av norsk skogpolitikk. Virkemidlene omfatter lovgivning, skattepolitikk, økonomiske støtteordninger, forskning og veiledning.

### Lover

I 2005 ble den gjeldende skogbruksloven vedtatt i Stortinget. Loven trådte i kraft 1. januar 2006. I formålparagrafen til skogbruksloven står det at formålet med loven er «å fremme ei bærekraftig forvaltning av skogressursane i landet med sikte på aktiv lokal og nasjonal verdiskaping, og å sikre det biologiske mangfoldet, omsyn til landskapet, friluftslivet og kulturverdiane i skogen».

Den nye loven er forenklet i forhold til den gamle og tar sikte på større fleksibilitet og frihet for den enkelte næringsutøver.

I tilknytningen til skogbruksloven er det utarbeidet en forskrift om bærekraftig skogbruk. I formålparagrafen til skogbruksforskriften står det at formålet med forskriften er «å fremme eit berekraftig skogbruk som sikrar miljøverdiane i skogen, aktiv forynging og oppbygging av ny skog, og god helsetilstand i skogen».

Den 1. juli 2009 trådte den nye Naturmangfoldloven i kraft. Denne loven erstatter Naturvernloven fra 1970 og deler av andre lover. Hovedformålet med loven er å ta vare på det biologiske mangfoldet. Dette gjelder også for områder utenfor de statlige vernede arealene, noe som medfører skjerpet lovregulering og mer kontroll fra statlige myndigheter. Loven inneholder også nye erstatningsregler for alle kategorier

verneområder. Intensjonene med det nye regelverket er å gi grunneiere og rettighets-  
havere en vesentlig bedre erstatningsordningen enn tidligere.

## Tilskudd

Ved utformingen av skogpolitikken er det lagt avgjørende vekt på å sikre et tilfreds-  
stillende nivå på de langsiktige investeringene. Innenfor skogbrukets tilskudds-  
rammer har derfor skogkultur, skogbruksplanlegging og utbygging av hovedvei-  
nettet blitt prioritert framfor andre tiltak. Det forutsettes at skogeierne selv dekker en  
vesentlig del av kostnadene ved de langsiktige investeringene. De offentlige til-  
skuddene i skogbruket er av vesentlig mindre omfang enn tilskuddene i jordbruket  
både når det gjelder volum og når det gjelder antall ordninger.

Bevilgningene til skogbruk og bioenergi under Landbrukets utviklingsfond (LUF)  
blir fastsatt gjennom jordbruksavtalen, og det er for både 2013 og 2014 satt av 204  
mill. kroner, mot 194 mill. kroner i 2012. (Landbruks- og matdepartementet 2013).

Formålet med midlene til nærings- og miljøtiltak er at de skal tilpasses lokalt slik  
at de stimulerer til økt verdiskaping i skogbruket. Samtidig skal biologisk mangfold,  
landskap, friluftsliv og kulturminner i skogen tas vare på og videreutvikles. Midlene  
kan brukes til skogkultur, skogsveiutbygging, miljøtiltak i skogbruket og ulike andre  
tiltak. Områder der det ikke har vært drevet kommersielt skogbruk skal prioriteres.  
Dette gjelder først og fremst skogreisingsstrøkene på Vestlandet og i Nord Norge.

For mest mulig optimal drift av en skogeiendom er det viktig med en skogbruks-  
plan med miljøregistreringer. Landbruks- og matdepartementet legger stor vekt på at  
skogbruket skal forvaltes miljøvennlig. Skogbruksplanlegging med miljøregistrer-  
inger gir et godt grunnlag for et verdiskapende og miljøvennlig skogbruk, og Fylkes-  
mannen tildeler derfor LUF-midler til utarbeidelse av skogbruksplaner.

Av de avsatte midlene for 2013 er 69 mill. kroner disponert til veibygging og  
82 mill. kroner til skogkulturtiltak (Landbruks- og matdepartementet 2013).

## Skogfond

Skogfondsordningen er en tvungen fondsavsetning som går ut på at skogeieren kan  
velge å sette av mellom 4 og 40 prosent av tømmeroppjøret på en egen konto som  
forvaltes av det offentlige. I 2012 ble det i gjennomsnitt avsatt 11,7 prosent av  
skogsvirkets bruttoverdi inn på skogavgiftskontoen. Avsatt beløp er ikke skatte-  
pliktig inntekt for skogeieren før det tas ut for å finansiere nærmere bestemte skog-  
brukstiltak. 85 prosent av det uttatte beløpet er skattefritt dersom beløpet brukes til  
bestemte formål som bl.a. skogkulturtiltak, bygging og opprusting av skogsveier,  
vedlikehold av skogsbilveier, miljøtiltak, skogbruksplanlegging, skogforsikring og  
investeringer i bioenergitiltak som bruker egne og lokale ressurser.

Skogfondsordningen forvaltes av Statens landbruksforvaltning (SLF). Skogfonds-  
regnskapet viser at det ble utbetalt 318 mill. kroner av fondet i 2012. Det er 25 mill.  
kroner mer enn i 2011. Årlig settes det mer av til skogfond enn det som brukes av  
fondet. I alt ble det avsatt 352 mill. kroner i 2012 mot 385 mill. kroner i 2011.  
Skogeierne hadde ved utløpet av 2012 1 219 mill. kroner stående inne på skog-  
fondskontoen (Statens landbruksforvaltning 2013).

### 6.1.7 Skogvern

Gjennom ratifiseringen av Konvensjonen om biologisk mangfold og Bern-konven-  
sjonen om vern av truede arter og deres leveområder, har Norge forpliktet seg til å

ivareta det biologiske mangfoldet i skogen. I alt er ca. 2,5 prosent av den produktive skogen i landet vernet etter naturmangfoldloven. I Statsbudsjettet for 2013 ble det satt av 231 mill. kroner til skogvern. Dette er 120 mill. kroner mer enn i budsjettet for 2012 og dette er det høyeste skogvernbudsjettet i Norge noen gang (Miljøverndepartementet 2012b). Fortsatt er det vernet vesentlig mer skogareal i Sverige og Finland hvor mellom fire og fem prosent av det produktive skogarealet er vernet. Miljøvernorganisasjonene mener at det er behov for vern av ca. seks prosent av det produktive skogarealet i Norge. Av ulike årsaker vil behovet for vern være noe lavere i Norge enn for eksempel i Sverige. Sverige kom tidlig i gang med vernearbeidet og var mindre systematisk ved valg av de første verneområdene med henblikk på variasjon mellom områdene. Skogbruket blir også drevet mer intensivt i Sverige enn i Norge, og i tillegg har Norge forholdsvis større arealer som ikke er økonomisk drivverdige.

I 2003 startet et samarbeid mellom miljømyndighetene og Norges skogeierforbund om frivillig skogvern. Per juli 2011 er det vernet ca. 185 kvadratkilometer gjennom dette samarbeidet. Erstatningene ved avtale om frivillig vern av skog tar utgangspunkt i ekspropriasjonserstatningsloven og gis som en engangserstatning. Det satses også på vern på Statskogs eiendommer og på eiendommer eid av Opplysningsvesenets fond (prestegårdsskoger). Per i dag mener NINA at det er manglende vernedekning særlig av lavereliggende skog i Sør-Norge (Framstad, E. og T. Blindheim 2010).

Selv om bare 2,5 prosent av den produktive skogen er vernet etter naturmangfoldloven slik at all skogsdrift er forbudt, er i alt en tredjedel av skogen i Norge underlagt miljørestriksjoner av en eller annen art. Dette kan være flerbruksskoger, gjensetting av spesielle trær, tilpassing av hogstform osv. Alle disse miljøhensynene vil kunne påvirke mulighetene for å oppnå politiske mål om økt avvirking og økt produksjon av bioenergi basert på råstoff fra skogen (Søgaard, G. m. fl. 2012).

## 6.1.8 Miljøsertifisering

I slutten av forrige århundre ble det økt internasjonalt fokus på bærekraftig skogbruk for å sikre skogens økonomiske, miljømessige og sosiale verdier. I 1998 ble skogeierorganisasjonene, skogindustrien og miljø- og friluftorganisasjonene enige om samarbeidsprosjektet Levende skog som utarbeidet en standard for et bærekraftig norsk skogbruk. Denne standarden ble revidert i 2006.

Sommeren 2010 ble det brudd mellom partene. Skogeierorganisasjonene kunne ikke godta de nye framlagte kravene om begrensninger i tilplanting av gran på Vestlandet og i Nord-Norge samt nye restriksjoner vedrørende bruk av fremmede treslag. Med noen endringer og tilføyelser valgte skogbruket fortsatt å legge innholdet i Levende Skog-standard til grunn for miljøsertifiseringen i skogbruket. Navnet på standarden ble i november 2011 endret til Norsk PECF Skogstandard. Dette er en standard for et bærekraftig norsk skogbruk med 25 kravpunkter som til sammen dekker områder og tiltak som påvirker miljøet eller er av betydning for driften av skogen. PECF ((The Programme for the Endorsement of Forest Certification) ble dannet i 1999 og er en internasjonal paraplyorganisasjon med mål om at virksomheten i små og familieeide skoger foregår etter miljømessige og etiske retningslinjer.

Hensikten med sertifiseringen er å kvalitetssikre og dokumentere et bærekraftig skogbruk og dermed legge grunnlaget for å sikre markedsgangen for produkter fra norsk skogindustri.

Nesten hele skogbruket i Norge er i dag sertifisert etter PFCE-standarden. For at ikke sertifiseringen skal bli for kostbar for alle de små skogeiendommene vi har i Norge, gjennomføres sertifiseringen som områdesertifisering i regi av skogeierorganisasjonene.

FSC (Forest Stewardship Council) er en annen internasjonal miljøstandard for skogbruk og skogindustri. FSC ble etablert i 1993 for å fremme ansvarlig forvaltning av verdens skoger. Denne sertifiseringsordningen krever særskilt sertifisering for den enkelte skogeiendom. FSC-standarden passer derfor best for store skogeiendommer og ikke for de små familieskogene vi har i Norge. Det er likevel noen skogeiere som ønsker FSC-sertifiseringen i tillegg til PEFC-sertifiseringen. Grunnen til at noen skogeiere ønsker FSC-sertifikatet i tillegg, er at noen virkeskjøpere er villige til å betale ekstra for FSC-sertifisert virke.



FOTO: © ANNE AASDALEN

## 6.2 Økonomi, eierstruktur og organisasjonsforhold

### 6.2.1 Økonomi og avvirkning

I 2012 ble det levert 8,8 mill. m<sup>3</sup> tømmer til skogindustrien eller 280 000 m<sup>3</sup> mer enn året før. Ut fra de kvartalsvise foreløpige tallene tyder det på en svak leveranseopp- gang i 2013 til tross for lavere virkespriser.

Skurtømmerets andel av industrivirket var 50 prosent både i 2011 i 2012. Dersom vi ikke regner med ved til brensel, er ca. 75 prosent av avvirkningskvantumet gran og 23 prosent furu, slik at lauvtrevirket bare utgjør knappe 1 prosent av det totale avvirkningskvantumet. Noe over 55 prosent av salgsvirket ble i 2012 levert fra de tre Østlandsfylkene Hedmark, Oppland og Buskerud, hvorav Hedmark, som det klart største skogfylket, alene hadde ca. 31 prosent av totalleveransen (Statistisk sentralbyrå 2013l).

I 2012 kjøpte sagbruk og trevareindustrien 44 prosent av industrivirket, tremasse- og celluloseindustrien 33 prosent og andre innenlandske kjøpere 9 prosent. Hele 14 prosent av industrivirket ble kjøpt av utenlandske kjøpere i 2012 mot 7 prosent i 2011 (Statistisk sentralbyrå 2013l).

Salg av ved til brensel var gjennomsnittlig ca. 500 000 m<sup>3</sup> per år på midten av 90- tallet. Omsetningen gikk deretter opp og varierte mellom 700 000 og 900 000 m<sup>3</sup> i årene etterpå. En vesentlig årsak til det økte vedsalget i denne perioden, var de økte energiprisene til husholdningene. Fra og med 2006 inngår ikke vedsalget lenger i Statistisk sentralbyrås statistikk for omsatt virke. I en spesiell undersøkelse foretatt av Statistisk sentralbyrå anslås det at vedforbruket i bolighus og fritidshus var nesten 3,1 mill. m<sup>3</sup> i 2009. Dette er en kraftig økning fra tidligere anslag (Statistisk sentralbyrå 2010c). Statistisk sentralbyrå har nå justert ned anslaget på vedforbruket til 2,4 mill. m<sup>3</sup> i 2011. I 2011 ble det importert 286 000 m<sup>3</sup> ved (Statistisk sentral- byrå 2012d).

Bruttoverdien av det solgte industrivirket var 2,9 mrd. kroner i 2012, 3,1 mrd. i 2011, 3,0 i 2010, 2,0 mrd. i 2009, 2,9 mrd. i 2008 og 3,1 mrd. kroner i 2007. Dette gir en gjennomsnittlig virkespris disse seks årene på henholdsvis 328, 364, 355, 307, 364, og 375 kroner (Statistisk sentralbyrå 2013l).

I 2012 ble det hogd tømmer for salg på 15 370 eiendommer. Det tilsvarer noe mer enn hver tiende eiendom. Den siste tiårsperioden er det hogd tømmer for salg minst en gang på 36 prosent av eiendommene. Størst avvirkningsaktivitet siste tiårsperiode har det vært i Hedmark hvor det har vært salgsvirkning på 63 prosent av skog- eiendommene. Også i Buskerud og Østfold har det vært stor avvirkningsaktivitet. I Vestlandsfylkene har det vært salgsvirkning på 20 prosent av skogeiendommene i samme tidsperiode. Samlet for Nord-Norge har avvirkningsprosenten vært under 10 prosent (Statistisk sentralbyrå 2013l).

Skogbruket i Norge blir stadig mer en ren kapitalinntektskilde for eierne, og ca. 90 prosent av salgskvantumet blir felt og kvistet med hogstmaskin. I 1978 ble bare 4 prosent tatt ut på denne måten. I 2007 ble 97 prosent av skogen tatt ut med hogst- maskin i Hedmark, mens bare 36 prosent ble tatt ut med hogstmaskin i Troms og Finnmark (Statistisk sentralbyrå 2009b). Fra 2007 og fram til i dag har bruken av hogstmaskiner fortsatt å øke.

I 2011 hadde 22 939 personlige skogeiere (21 prosent) positiv næringsinntekt fra skogen. Dette er 367 færre enn året før. Den gjennomsnittlige næringsinntekten for disse skogeierne var 37 000 kroner. Det er 2 000 kroner mer enn i 2010.

I gjennomsnitt var bruttoinntekten for de skogeiere som hadde positiv næringsinntekt fra skogen, 526 000 kroner i 2011. Bruttoinntekten omfatter all næringsinntekt i tillegg til kapitalinntekter og lønns- og pensjonsinntekter. Samlet næringsinntekt fra skogen for personlige skogeiere var 849 mill. kroner i 2011 mot 815 mill. kroner året før. I gjennomsnitt utgjorde inntektene fra skogbruket 15 prosent av bruttoinntekten for de skogeierne som hadde positiv næringsinntekt fra skogen mot 16 prosent året før (Statistisk sentralbyrå 2013k).

NILFs årlige driftsgranskinger belyser bl.a. den økonomiske situasjonen på gårdsbruk hvor en vesentlig del av familiens inntekt kommer fra jord- og skogbruk. Av de 857 brukene som var med i granskingen i inntektsåret 2011, inngikk 139 bruk i en egen undersøkelse for gårdsskogbruket. Dette er bruk hvor balansekvantumet<sup>9</sup> i skogen er minst 50 m<sup>3</sup>. For de brukene som inngår i den egne skogbruksundersøkelsen, utgjorde skogbrukets andel av det samlede driftsoverskuddet fra jord- og skogbruk 17 prosent i 2011 mot 20 prosent året før. På de 139 brukene som var med i granskingen i 2011, ble det i gjennomsnitt avvirket ca. 90 prosent av balansekvantumet mot 95 prosent året før. Bruk av egen arbeidskraft har avtatt kraftig også i gårdsskogbruket. I 2011 ble 88 av avvirkningskvantumet drevet fram av entreprenører mot 60 prosent 10 år tidligere. Tabell 6.3 viser noen nøkkeltall fra driftsgranskningene i gårdsskogbruket de siste fem årene. Året 2009 skiller seg klart ut med negative faktorer slik som lavt avvirkningsnivå, lave tømmerpriser og en sterk kostnadsøkning.

**Tabell 6.3 Avvirkning og driftsoverskudd i gårdsskogbruket, 2007–2011. Nominelle kroner**

	2007	2008	2009	2010	2011
Antall driftsenheter	155	148	142	147	139
Solgt og brukt virke, m <sup>3</sup>	310	319	198	320	302
Salgsinntekter fra trevirke, kr per m <sup>3</sup>	359	368	304	347	357
Annen inntekt, kr per m <sup>3</sup>	12	20	17	31	21
Kostnader, kr per m <sup>3</sup>	180	194	229	210	218
Driftsoverskudd, kr per m <sup>3</sup>	191	194	92	1668	160
Driftsoverskudd, kr 1000 per driftsenhet	59,3	62,0	18,1	53,6	48,5

Kilde: Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning (2008–2012)

## 6.2.2 Skogbruk og utmarksinntekter

I 2007 ble det på hver fjerde eller på noe over 20 000 skogbrukseiendommer registrert inntekter fra tilleggsnæringer som benytter areal og ressurser i skogen og/eller annen utmark. I alt var bruttoinntektene fra disse tilleggsnæringene i underkant av 900 mill. kroner, eller ca. 45 000 kroner per eiendom med tilleggsnæringer i 2007. 37 prosent av inntektene kom fra hytteutleie og bortfesting av tomter, 24 prosent fra jakt og fiske, 7 prosent fra videreforedling av eget virke og resten fra diverse

<sup>9</sup> Balansekvantum er det størst mulige kvantum som kan avvirket hvert år uten at framtidig hogstkvantum går ned.

virksomhet. Det er mest vanlig med inntekt fra tilleggsnæring på de største skog-eiendommene (Statistisk Sentralbyrå 2009c).

### 6.2.3 Eierstruktur og organisasjonsforhold

I 2012 var det 129 100 skogeiendommer i landet. Det er vanskelig å foreta noen direkte sammenligning av antallet med tidligere år da det er et brudd i Statistisk sentralbyrås beregninger fra og med 2011. Tidligere ble antall skogeiendommer basert på opplysninger fra Landbruksregisteret. Fra og med 2011 blir antall skogeiendommer basert på digitale eiendomskart, grunneiendommer og eieropplysninger fra Matrikkelen. I tillegg blir det brukt data fra arealressurskart og Landbruksregisteret. Skifte av datagrunnlag har medført at tallet for antall skogeiendommer har økt (Statistisk sentralbyrå 2013j).

Enkeltpersoner eier 98 prosent av skogeiendommene, men bare fire femtedeler av skogarealet. Resten er eid av upersonlige eiere slik som staten, kommuner, fylker, allmenninger og aksjeselskap. Størrelsen på den gjennomsnittlige skogeiendommen i Norge er 540 dekar i 2012.

På noe under 36 000 av skogeiendommene ble det også drevet aktivt jordbruk i 2012. I de fleste tilfeller er det en klar sammenheng mellom størrelsen på jordbruksarealet og skogarealet slik at bruk med større jordbruksareal også har større areal med skog (Statistisk sentralbyrå 2013j). Ut fra den beregningsmetode som tidligere ble benyttet, ble 62 prosent av skogeiendommene drevet i kombinasjon med aktivt jordbruk i 1979 og 44 prosent i 1999 (Statistisk sentralbyrå 2001 og 2010). I 2012 var prosentandelen sunket til 27 prosent etter den nye beregningsmetoden.

I 2010 var 36 100 skogeiere medlemmer i et av de åtte andelslagene som er tilsluttet Norges Skogeierforbund. Dette er en nedgang på 1 000 skogeiere fra året før. Av de 36 100 medlemmene hadde 37 prosent virkesleveranse i 2012 mot 35 prosent året før. I tillegg er noen få, men store skogeiere (ca. 240 stk.) organisert i den frittstående skogeierorganisasjonen NORSKOG (NORSKOG 2013). De åtte andelslagene tilsluttet Norges Skogeierforbund hadde en samlet virkesomsetning på ca. 6,4 mill. kubikkmeter i 2012 og medlemmene i NORSKOG ca. 1,1 mill. kubikkmeter. Samlet utgjorde dette over 90 prosent av samlet virkesomsetning i 2012.

Viken Skog BA er det desiderte største av skogeierandelslagene med en virkesomsetning i 2012 på 2 091 000 m<sup>3</sup>, mens skogeierandelslagene Glommen Skog BA, Mjøsen Skog BA, AT Skog BA og Allskog BA hadde en virkesomsetning på henholdsvis 1 204 000, 954 000, 835 000 og 840 000 m<sup>3</sup>. Medlemstallet i de fem andelslagene var henholdsvis 10 900, 2 500, 3 800, 7 700 og 7 400 (Norges skogeierforbund 2013).



## 6.3 Skogbruk og skogindustri i regionaløkonomisk sammenheng

Skogbruket med tjenester tilknyttet skogbruk hadde et bruttoprodukt (BP) på knapt 4,9 mrd. kroner og sysselsatte ca. 6200 personer i år 2010, som er siste året det er publisert fylkesfordelt nasjonalregnskap for, se tabell 6.4. Jakt og villtstell er i denne sammenheng regnet sammen med jordbruk. Bruttoproductet inkluderer verdien av nettotilveksten, ikke bare nettoverdien av avvirkingen. Bruttoproductet i skogbruket er etter dette prinsippet ikke direkte avhengig av aktiviteten i skogbruket.

Hedmark er det største skogfylket, både regnet i bruttoprodukt og i sysselsetting. Hedmark står for mer enn en firedel av bruttoproduktet i norsk skogbruk. Oppland og Buskerud hadde til sammen nesten 25 prosent av samlet bruttoprodukt. De tre fylkene sto til sammen for nesten halvparten av bruttoproduktet i skogbruket. Bruttoproductet for skogbruk var større enn bruttoproduktet for jordbruk i Oslo, Hedmark, Buskerud, Telemark og Aust-Agder i 2010, jf. tabell 4.2 og tabell 6.4. I de andre fylkene var bruttoproduktet fra jordbruk størst.

Trelast-, og trevare- og papirvareindustri, som her kalles skogindustri, sysselsatte til sammen knapt 20 000 personer i 2010, eller 3,2 ganger så mange som skogbruket. Bruttoproductet i skogindustrien var knapt dobbelt så stort som i skogbruket. Hedmark var det fylket som hadde flest sysselsatte og størst bruttoprodukt i skogindustrien. Akershus som hadde nest størst BP i skogindustrien, har stort BP i forhold til sysselsettingen. Vest-Agder og Rogaland hadde stor aktivitet i skogindustrien uten å ha spesielt omfattende skogbruk.

I 2010 var 5 prosent av bruttoproduktet i Hedmark fra skogbruk og skogindustri.

Tabell 6.4 tyder på at skogbruket har store ringvirkninger både i sysselsetting og i verdiskaping. En reduksjon i primærskogbruket vil likevel ikke uten videre føre til reduksjon i industrien i og med at tømmer også kan kjøpes fra utlandet. Et annet spørsmål er hvordan endringer i industrien virker tilbake på skogbruket. Nedleggelsen av Sødra Cell på Hurum er et slikt eksempel. Dette er ikke behandlet her.



FOTO: © EVA ØVREN

**Tabell 6.4** Bruttoprodukt og sysselsetting i skogbruk, trelast- trevare- og papirvare-industri etter fylke. Mill. kroner og sysselsatte personer. 2010

Fylke	Skogbruk		Trelast-, trevare- og papirvareindustri	
	BP	Sysselsetting	BP	Sysselsetting
Østfold	324	318	757	3000
Akershus	402	562	993	800
Oslo	16	140	71	200
Hedmark	1412	1230	1074	2000
Oppland	604	698	679	1200
Buskerud	601	723	950	2200
Vestfold	201	257	522	900
Telemark	346	493	182	500
Aust-Agder	173	348	367	900
Vest-Agder	117	199	793	1400
Rogaland	52	75	692	1400
Hordaland	69	130	410	800
Sogn og Fjordane	22	110	278	700
Møre og Romsdal	60	107	243	600
Sør-Trøndelag	163	243	531	1200
Nord-Trøndelag	258	425	607	1200
Nordland	76	173	325	700
Troms	1	1	54	200
Finnmark	0	0	8	0
Landet	4897	6232	9536	19900

Kilde: Statistisk sentralbyrå (2013m), og spesielle opplysninger

## Litteratur

- Andreasen, K. m. fl. 2010. *Overvåkingsprogram for skogskader*. Årsrapport 2009. Forskning fra Skog og landskap 03/10. Norsk institutt for skog og landskap, Ås
- Framstad, E. og T. Blindheim 2010. *Naturfaglig evaluering av Frivillig vern-områder*. NINA Rapport 534. Norsk institutt for naturforskning (NINA).
- Hobbelstad, K. 2002. Framtidig virkestilgang. Aktuelt fra skogforskningen 7/02. Skogforsk, Ås.
- Landbruksdepartementet 1998. St. meld. nr. 17 (1998–99). *Verdiskaping og miljømuligheter i skogsektoren (skogmeldingen)*.
- Landbruks- og matdepartementet 2009. St.meld. nr. 39 (2008–2009). *Klimautfordringene – landbruket en del av løsningen*.
- Landbruks- og matdepartementet 2013. Prp 164 S (2012–2013). *Jordbruksoppjøret 2013*.
- Miljøverndepartementet 2012a. Meld. St. 21 (2011–2012) *Norsk klimapolitikk*.
- Miljøverndepartementet 2012b. Prp. 1 S (2012–2013). *Budsjettåret 2013*.
- Norges skogeierforbund 2013. *Årsrapport 2012*.  
<http://www.skogeier.no/userfiles/files/%C3%85rsrapport%202012%20Rettet.pdf>  
Sett 20.08.2013
- Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning 2008–2012. *Driftsgranskinger i jord- og skogbruk*. Flere årganger, Oslo.
- Norsk institutt for naturforvaltning 2012. *Hjortevilt 1991–2011. Oppsummeringsrapport for hjortevilt* NINA Rapport 885.
- NORSKOG 2013. *Årsmelding 2012*.  
<http://skoginfo.no/userfiles/files/Aarsmeldinger/Årsmelding%202012%20Web.pdf>. Sett 20.8.2013
- Samferdselsdepartementet 2013. *Tømmervogntog: Samferdselsministeren tillater 60 tonn totalvekt*. Pressemelding 06.09.2013 Nr.: 100/13
- Statens kartverk 2010. *Arealstatistikk for Norge 2010*.  
[http://www.statkart.no/nor/Land/Fagomrader/Arealer\\_og\\_tall/](http://www.statkart.no/nor/Land/Fagomrader/Arealer_og_tall/)
- Statens landbruksforvaltning og Direktoratet for naturforvaltning 2010. *Skogsveibygging og hensynet til inngrepsfrie naturområder i Norge (INON)*
- Statens landbruksforvaltning 2013. *Skogfond*  
<https://www.slf.dep.no/no/statistikk/skogbruk/skogfond/Skogfond>. Sett 29.8.2013
- Statistisk sentralbyrå 2001. *Skogbruk, egedomsstruktur m.m.*  
<http://www.ssb.no/emner/10/04/20/skogbruk>
- Statistisk sentralbyrå 2009. *Økonomisk drivverdig areal som del av produktivt skogareal i alt 2007*. <http://www.ssb.no/skogbruk/tab-2009-06-23-05.html>. Sett 24.8.2011
- Statistisk sentralbyrå 2009b. *Avvirkning for sal etter hogstmetode 2007*.  
<http://www.ssb.no/emner/10/04/20/skogbruk/tab-2009-06-23-01.html> Sett 29.8.2011
- Statistisk sentralbyrå 2009c. *Bruttoinntekt i 2007 frå tilleggsnæringar*.  
<http://www.ssb.no/emner/10/04/20/skogbruk/tab-2009-06-23-06html> Sett 29.8.2011
- Statistisk sentralbyrå 2012a. *Villreinjakt, 2012*. <http://www.ssb.no/jord-skog-jakt-fiskeri/statistikker/reinjakt> Sett 05.9.2013.

- Statistisk sentralbyrå 2012b. *Strukturen i skogbruket, 2011*. <http://www.ssb.no/jord-skog-jakt-og-fiskeri/statistikker/stskog> Sett 05.9.2013
- Statistisk sentralbyrå 2012c. *Skogeiernes inntekt, 2011*. <http://www.ssb.no/jord-skog-jakt-og-fiskeri/statistikker/skoginnt> Sett 09.9.2013
- Statistisk sentralbyrå 2012d. *Landbruket i Norge 2011*.
- Statistisk sentralbyrå 2013a. *Landsskogtakseringen, 2008–2012*. <http://www.ssb.no/jord-skog-jakt-fiskeri/statistikker/lst> Sett 04.9.2013.
- Statistisk sentralbyrå 2013b. *Skogkultur, 2012*. <http://www.ssb.no/jord-skog-jakt-fiskeri/statistikker/skogkultur> Sett 30.8.2013
- Statistisk sentralbyrå 2013c. *Skogsveier, 2012*. <http://www.ssb.no/jord-skog-jakt-fiskeri/statistikker/skogsvei> Sett 30.8.2013
- Statistisk sentralbyrå 2013d. *Elgjakt, 2012/2013, foreløpige tall*. <http://www.ssb.no/elgjakt> Sett 06.9.2013. Statistisk sentralbyrå 2013e. *Hjortejakt, 2012/2013, foreløpige tall*. <http://www.ssb.no/jord-skog-jakt-fiskeri/statistikker/hjortejakt/aar/2013-03-21>. Sett 06.9.2013
- Statistisk sentralbyrå 2013f. *Småvilt- og rådyrjakt, 2012/2013*. <http://www.ssb.no/jord-skog-jakt-fiskeri/statistikker/srjakt>. Sett 06.9.2013
- Statistisk sentralbyrå 2013g. *Registrerte jegere, 2012/2013*. <http://www.ssb.no/jord-skog-jakt-fiskeri/statistikker/jegerreg>. Sett 04.9.2013
- Statistisk sentralbyrå 2013h. *Aktive jegere, 2012/2013*. <http://www.ssb.no/jeja> Sett 04.9.2013
- Statistisk sentralbyrå 2013i. *Registrert avgang av store rovdyr, 2012/2013*. <http://www.ssb.no/jord-skog-jakt-fiskeri/statistikker/rovdyravg>. Sett 06.9.2013
- Statistisk sentralbyrå 2013j. *Strukturen i skogbruket, 2012*. <http://www.ssb.no/jord-skog-jakt-og-fiskeri/statistikker/stskog>. Sett 20.9.2013
- Statistisk sentralbyrå 2013k. *Skogeiernes inntekt, 2011*. <http://www.ssb.no/jord-skog-jakt-og-fiskeri/statistikker/skoginnt> Sett 10.9.2013
- Statistisk sentralbyrå 2013l. *Skogavvirkning for salg, 2012, endelige tall*. <http://www.ssb.no/jord-skog-jakt-og-fiskeri/statistikker/skogav> Sett 20.9.2013
- Statistisk sentralbyrå 2013m. *Fylkesfordelt nasjonalregnskap, 2010. Tabell: 09390: Fylkesfordelt nasjonalregnskap, etter næring (F) Statistikkbanken*.
- Søgaard, G. m. fl. 2012. *Effekter av ulike miljøsyn på tilgjengelig skogareal og volum i norske skoger*. Rapport fra Skog og landskap 02/12.
- Timmermann, V. m. fl. 2012 *Helsetilstanden i norske skoger*. Rapport fra Skog og landskap. Norsk institutt for skog

# 7 Tilleggsnæring

---

I dette kapitlet ser vi på omfang, utbredelse og betydning av tilleggsnæringer (TN), med utgangspunkt i data fra både NILF og Statistisk sentralbyrå (SSB). Tilleggsnæring i landbruket blir definert som næringsvirksomhet utenom tradisjonelt jord- og skogbruk, med basis i ressursene på bruket. Definisjonen skiller seg fra LMDs definisjon av bygdenæring (LMD 2011) ved at det bare er eiendommens ressurser som legges til grunn, mens personressursene holdes utenom. Aktiviteter som regnskapsføring og konsulenttjenester vil derfor ikke regnes som tilleggsnæring, mens det er med i bygdenæringer, slik LMD har definert det.

## 7.1 Datagrunnlag – SSB og NILF

NILF har siden 2005 gjort detaljerte registreringer av type og omfang av tilleggsnæringer på de brukene som er med i driftsgranskingene. NILFs driftsgranskinger tar utgangspunkt i skatteregnskap som blir omarbeidet til driftsregnskap, og i 2011 var 857 bruk med i undersøkelsen. Driftsgranskingene ser på brukerfamiliens totaløkonomi, hvor næringsaktivitet er en av flere kilder til familiens samlede inntekter. Næringsaktiviteten på bruket deles igjen inn i fire yrkesgreiner: jordbruk, skogbruk, tilleggsnæring og annen næring.

Figur 4.10 i kapittel 4 viser sammensetningen av samlet inntekt på alle bruk i driftsgranskingene i perioden 2002–2011. Bidrag fra tilleggsnæringene utgjorde i snitt 5 prosent av samlede inntekter i 2002, og 7 prosent i 2011. Jordbrukets andel av de samlede inntektene har gått ned fra 42 prosent i 2002 til 37 prosent i 2011, mens andelen fra lønnsinntekter, pensjoner og annet har økt i perioden.

Tall fra SSB hentes både fra landbruksundersøkelser, jordbrukstelling og landbrukstelling<sup>10</sup>. Landbruksundersøkelsene er utvalgstillinger hvor resultatene «blåses opp» for å gi et bilde som er representativt for landet som helhet. Landbruksundersøkelsene tar utgangspunkt i aktive jordbruksbedrifter som er med i landbruksregisteret til Statens landbruksforvaltning. For deltakelse i Jordbrukstillingen 1999 var kriteriet at en måtte ha minst 5 dekar jordbruksareal i drift. Landbrukstillingen 2010 hadde i utgangspunktet samme nedre arealgrense, men oppfyllelse av et visst minimumskrav til hagebruksareal eller omfang av husdyrhold var i seg selv tilstrekkelig til å delta.

## 7.2 Forekomst av tilleggsnæringer

Tabell 7.1 viser frekvensen i forekomst av tilleggsnæringer, slik den framgår av tellingene til SSB. Vi ser at fra 1999 til 2010 har det vært klar økning i andelen av jordbruksbedrifter som har tilleggsnæring. Dette gjelder både for landet som helhet og for alle regionene. Ellers går det fram av tabellen at tilleggsnæring både i 1999 og

---

<sup>10</sup> Tellingen har hatt «jordbrukstelling» de gangene den bare har omfattet jordbruksbedrifter, og «landbrukstelling» de gangene den har omfattet jordbruksbedrifter og landbrukseiendommer

i 2010 forekom på størst andel av brukene i Trøndelag og på Østlandet. I 2010 var andelen lavere i Nord-Norge enn i andre regioner. Vestlandet og Nord-Norge hadde lavest andel i 1999.

SSB gjorde i 2010 en spesialsortering av egne data om tilleggsnæringer. SSBs undersøkelse viste at i områder med spredt bosetting, forekommer tilleggsnæringer på en mindre andel av jordbruksbedriftene enn i områder med tettere bosetting<sup>11</sup>.

**Tabell 7.1 Prosentandel av jordbruksbedriftene hvor det ifølge Jordbrukstelling 1999 og Landbrukstelling 2010 forekommer tilleggsnæring**

	Jordbrukstelling 1999	Landbrukstelling 2010
Østlandet	46	59
Rogaland og Agder	38	52
Vestlandet	34	52
Trøndelag	46	62
Nord-Norge	34	48
Landet	41	56

Kilde: SSB 1999 og 2010

Tabell 7.2 viser andelen av brukene i driftsgranskingene som hadde omsetning i tilleggsnæring de siste årene. Av alle bruk i driftsgranskingene hadde 81 prosent registrert omsetning i tilleggsnæring i 2011. Hvis en ser på bruk med omsetning over kroner 20 000 i tilleggsnæring, var andelen 51 prosent i 2007, og 59 prosent i 2011.

Prosentandelen bruk med tilleggsnæring av vesentlig omfang er størst på Østlandet og minst i Trøndelag og Nord-Norge. Særlig i Trøndelag er det en stor prosentandel som driver med tilleggsnæring, mens færre driver stort.

**Tabell 7.2 Andel bruk med registrert omsetning på tilleggsnæring (TN) i driftsgranskingene, 2007–2011**

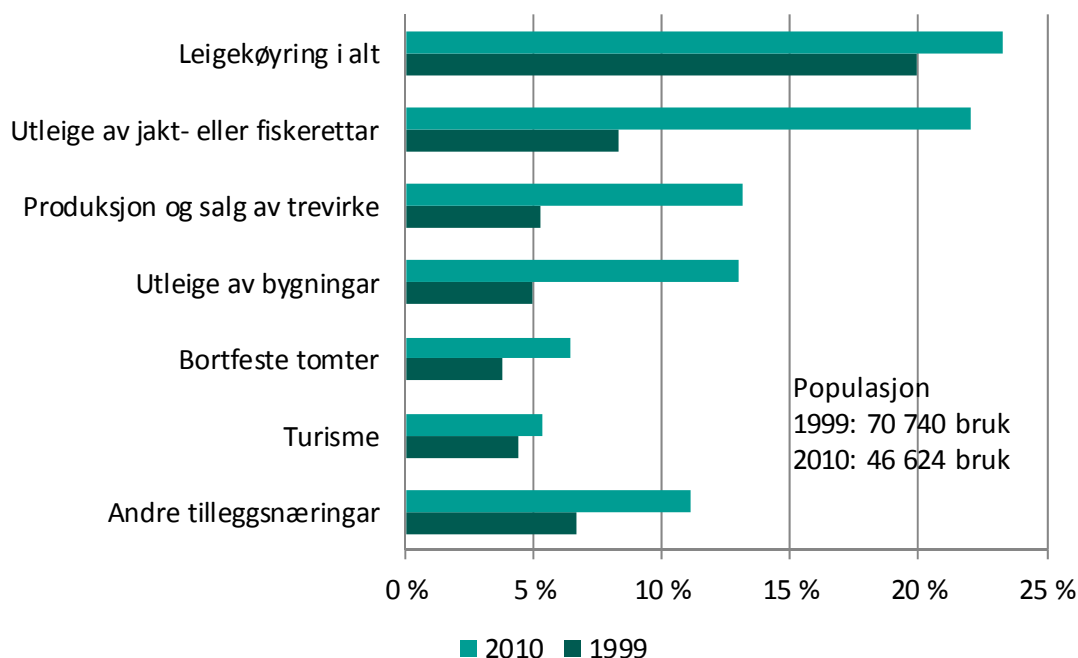
	2007	2008	2009	2010	2011
Andel med omsetning på TN	78	79	79	83	81
Andel med omsetning over kr 20 000	51	54	54	59	59

Kilde: NILF, Driftsgranskingene

Det er registrert tilleggsnæring på en høyere andel av brukene som er med i driftsgranskingene, enn det SSBs tellinger viser, mens det er bedre samsvar dersom man sammenligner antallet som har omsetning over kr 20 000 i driftsgranskingene med tall fra tellingene til SSB.. SSBs undersøkelser er basert på gårdbrukernes skjønsmessige vurdering av hvorvidt de driver med tilleggsnæring. Driftsgranskingene retter seg derimot mot regnskapstall. Denne forskjellen i metode kan være årsak til noe av avviket i resultater. Det kan hende at virksomhet med liten inntekt blir oversett ved en skjønsmessig vurdering av hva som er næringsaktivitet.

<sup>11</sup> Se mer om SSBs undersøkelse i kapittel 7 i Utsyn over norsk landbruk 2010 (Knutzen (red.) 2010).

En oversikt over tilleggsnæringer som forekommer ofte er vist i figur 7.1. Leiekjøring med maskiner er den typen tilleggsnæring som drives på flest jordbruksbedrifter.



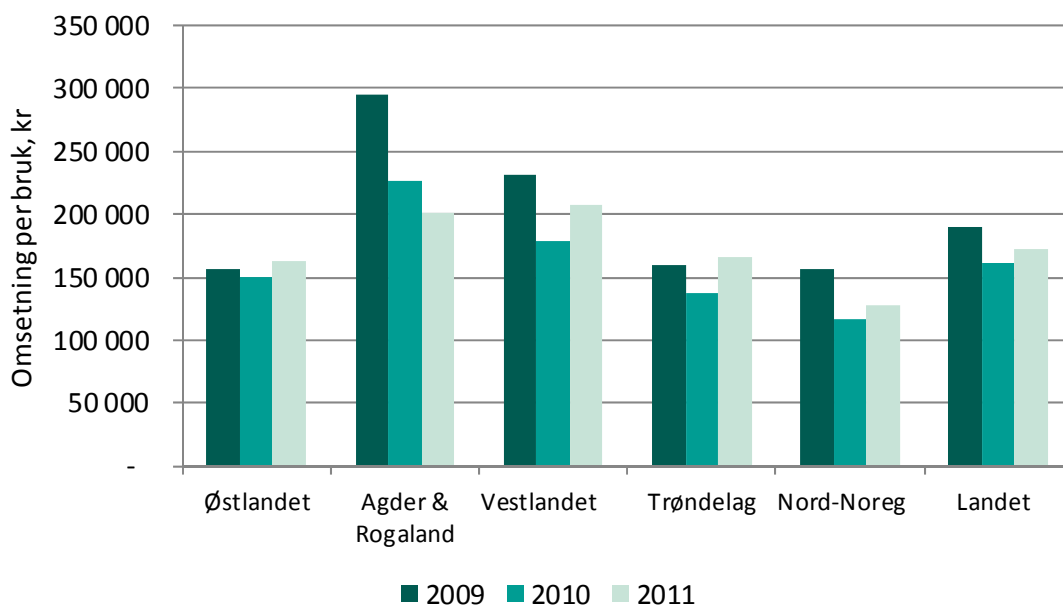
Figur 7.1 Prosentandel av jordbruksbedriftene hvor forskjellige typer tilleggsnæring drives. Jordbrukstelling 1999 og landbrukstelling 2010

Kilde: SSB, Statistikkbanken

## 7.3 Omsetning og driftsoverskudd fra tilleggsnæring – driftsgranskingene

### 7.3.1 Omsetning

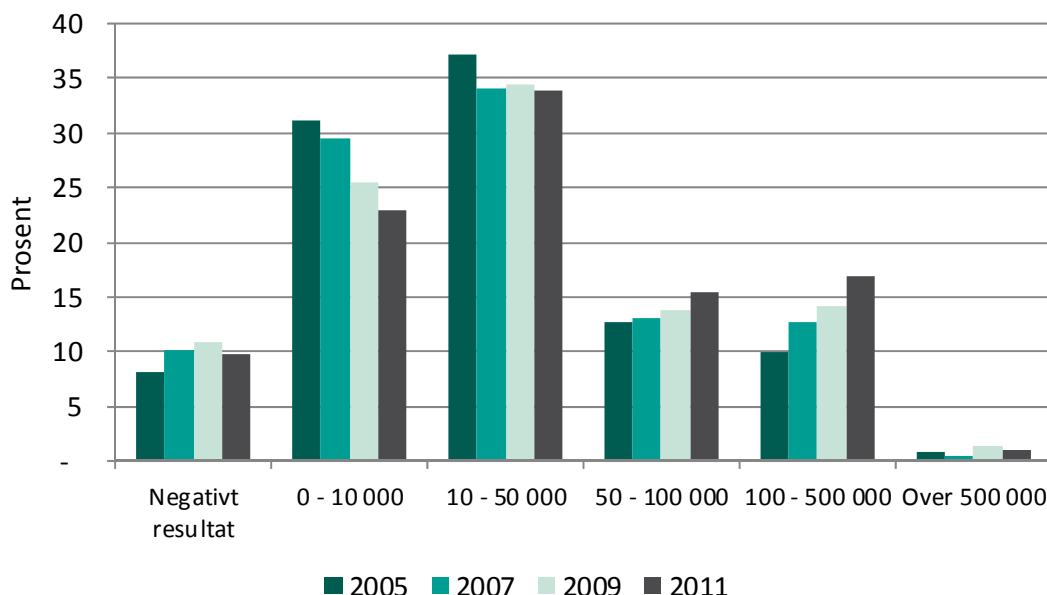
Figur 7.2 viser omsetning i tilleggsnæringer i åra 2009–2011, fordelt på regioner. Figuren bygger på resultat fra brukene i driftsgranskingene som har omsetning over kr 20 000 i tilleggsnæring, 503 bruk i 2011. I 2011 var omsetninga i gjennomsnitt kr 173 100 per bruk, og det er en økning på kr 11 300 fra 2010. I Agder og Rogaland gikk gjennomsnittlig omsetning ned fra 2010 til 2011, i de andre regionene økte omsetningen, mest i Trøndelag med kr 28 700. Til og med 2010 har omsetningen i tilleggsnæring vært høyest i Agder og Rogaland. I 2011 er det Vestlandet som har høyest omsetning. Den kraftige økningen på Vestlandet skyldes i hovedsak svært høy omsetning på noen få bruk der tilleggsnæringsa har vært under oppbygging gjennom flere år.



Figur 7.2 Omsetning i tilleggsnæring, kr per bruk for bruk med omsetning over kr 20 000 i tilleggsnæring. Regioner, 2009–2011

### 7.3.2 Driftsoverskudd

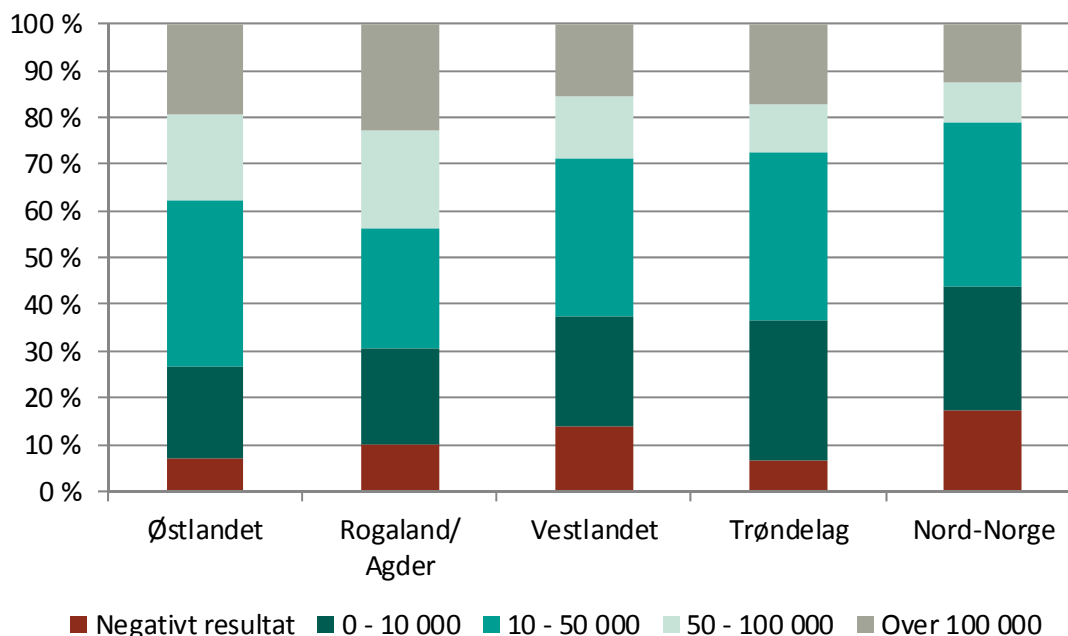
I gjennomsnitt for alle bruk i driftsgranskingene der det var registrert tilleggsnæring (721 bruk i 2011), var driftsoverskuddet kr 61 800 per bruk i 2011. Figur 7.3 viser driftsoverskudd i tilleggsnæring, fordelt etter størrelsen på driftsoverskuddet. I hele perioden fra 2005–2011 har ca. 10 prosent av brukene hatt negativt resultat i tilleggsnæringen. Den største gruppen (ca. 34 %) har et driftsoverskudd mellom kr 10 000 og kr 50 000.



Figur 7.3 Andel bruk med driftsoverskudd i tilleggsnæring, gruppert etter størrelse på driftsoverskuddet



Figur 7.4 viser fordeling av driftsoverskuddet fra tilleggsnæring for landsdelene. På Østlandet og i Trøndelag er det lavest andel som driver med underskudd, mellom 6 og 7 prosent, mens det er flest i Nord-Norge der 18 prosent hadde underskudd i 2011. Rogaland og Agder har størst andel som har overskudd over kr 100 000 (23 prosent).

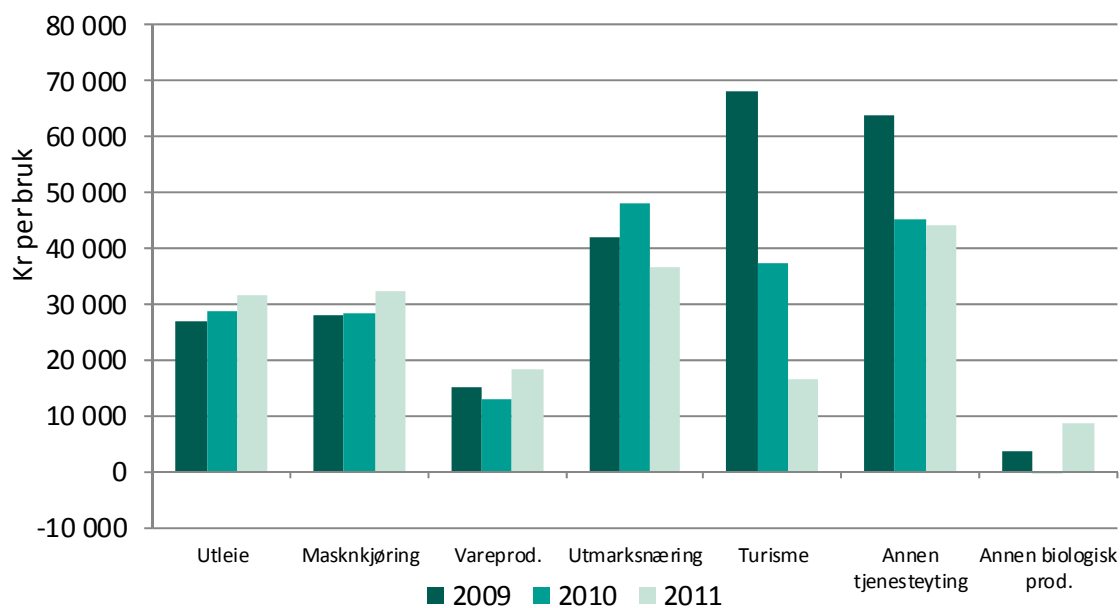


Figur 7.4 Prosentvis fordeling av brukene etter størrelse på driftsoverskudd i tilleggsnæring, 2011, landsdeler

Av de ulike driftsformene innen tilleggsnæring, var det «annen tjenesteyting» som oppnådde høyest driftsoverskudd med kr 44 100 i 2011. «Annent tjenesteyting» inkluderer blant annet «Inn på tunet», aktiviteter med hest og landbruksbaserte tjenester som saueklipping og klauskjøring. Maskinkjøring, som er den mest vanlige driftsformen innen tilleggsnæring, ga i gjennomsnitt kr 32 500 i driftsoverskudd i 2011.

Mange av brukene driver med flere ulike driftsgreiner innen tilleggsnæring, bare 40 prosent har bare én type tilleggsnæring på bruket. I gjennomsnitt er det 1,9 driftsformer per bruk, og det har vært stabilt de siste årene.

Figur 7.5 viser driftsoverskuddet fra tilleggsnæringer i perioden 2009–2011 fordelt på driftsformer, hvor alle bruk som har tilleggsnæring, er med i beregningene.

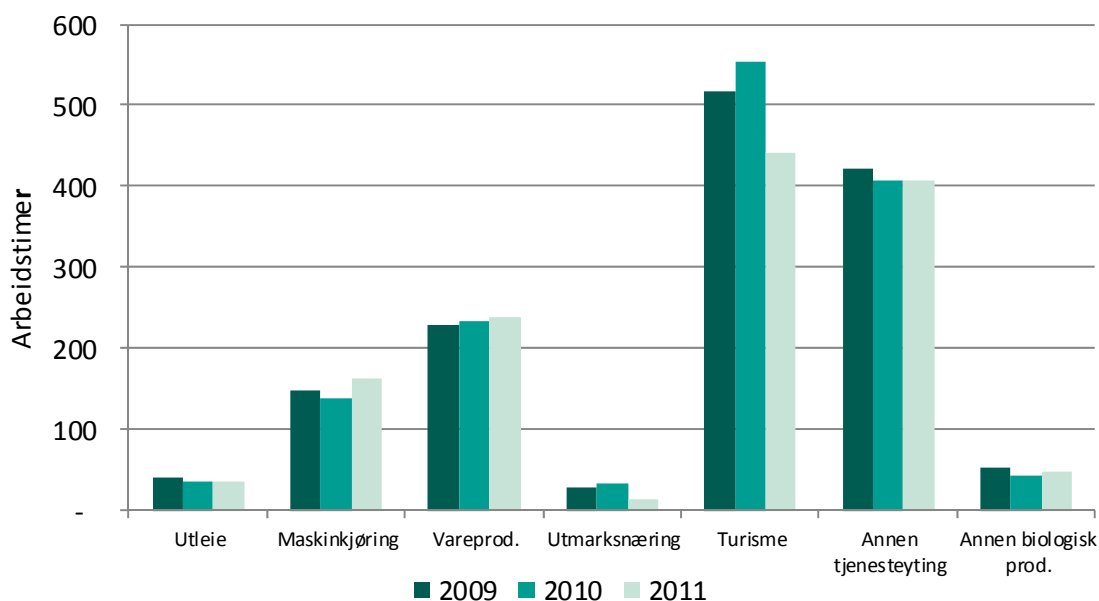


Figur 7.5 Driftsoverskudd per driftsform per bruk i tilleggsnæringen på alle bruk med tilleggsnæring, 2005–2009. Boksene over søylene sier hvor mange bruk som inngår i driftsformen i gjennomsnitt for perioden

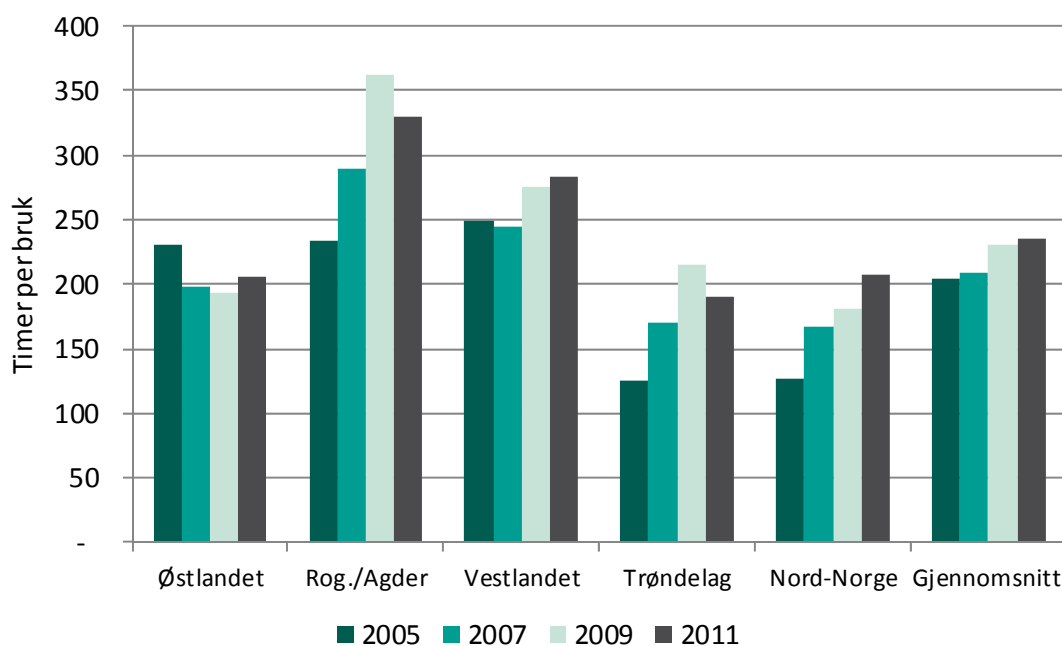
## 7.4 Arbeidsforbruk i tilleggsnæring

Ikke alle bruk med tilleggsnæring har registrert arbeidsinnsats i tilleggsnæringen. Dette gjelder f.eks. mange av dem som driver utleie eller selger jaktretter. I 2011 ble det registrert arbeidsinnsats på 643 av brukene med tilleggsnæring. Figur 7.6 viser arbeidsinnsatsen i de ulike formene for tilleggsnæring på brukene i driftsgranskingene. I gjennomsnitt er det brukt 235 timer innen tilleggsnæring i 2011 på de brukene der det er registrert timer på tilleggsnæring. «Turisme» og «Annen tenesteyting» er de driftsformene det blir lagt ned flest arbeidstimer i, med i overkant av 400 timer i 2011. På bruk med «maskinkjøring» lå arbeidsforbruket på 160 timer per bruk i 2011, og det har vært nokså stabilt i flere år. Brukene med «vareproduksjon» har hatt svakt økende arbeidsinnsats per bruk. I 2011 ble det registrert 239 timer per bruk for denne driftsformen. Mange bruk har ulike former for utleie og utmarksnæring, men det er oftest få timer knyttet til disse driftsformene.

Figur 7.6 viser timer per bruk på alle bruk som har registrert timer i tilleggsnæringen, fordelt etter landsdeler. I de fleste årene har det vært brukene i Rogaland og Agder som har hatt flest arbeidstimer i tilleggsnæringen. I 2010 ble det registrert i gjennomsnitt 329 timer per bruk for disse brukene. Også brukene på Vestlandet legger ned mange arbeidstimer i tilleggsnæringene, i gjennomsnitt 283 timer i 2011.



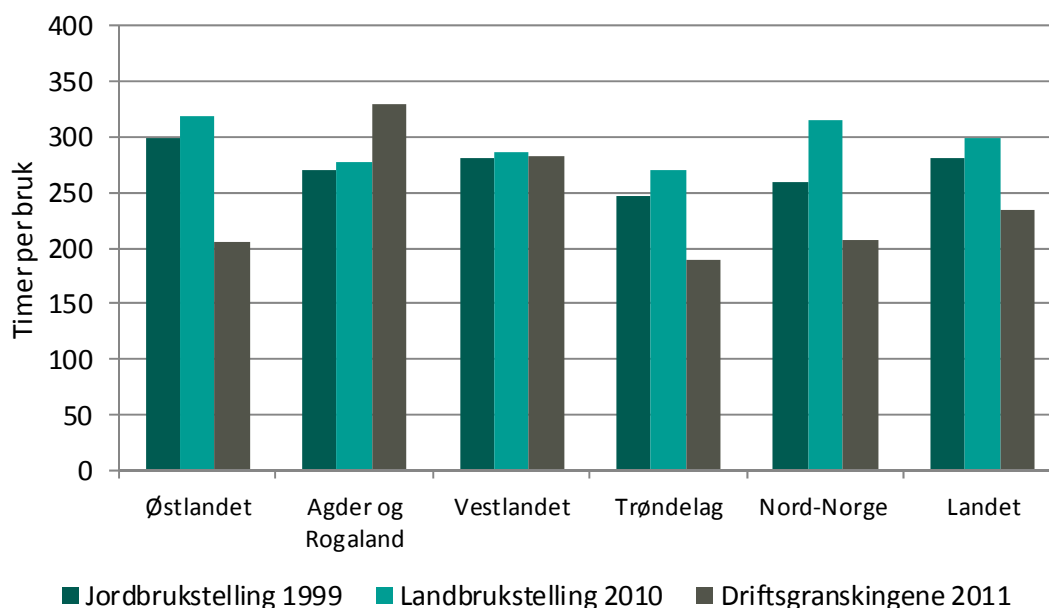
Figur 7.6 Timer per driftsform per bruk på alle bruk som har registrert timer i tilleggsnæringen, 2009–2011



Figur 7.7 Timer per bruk på alle bruk som har registrert timer i tilleggsnæringen, fordelt etter landsdeler, 2005–2011

Figur 7.8 viser arbeidsinnsats i tilleggsnæringer fra SSBs tellinger i 1999 og 2010. Arbeidsinnsatsen i tilleggsnæringer i gjennomsnitt for alle bruk med slik næringsaktivitet, var større i 2010 enn i 1999. For 2010 er jordbruksbedriftene på Østlandet og i Nord-Norge registrert med større arbeidsinnsats i tilleggsnæringer enn bruk i de andre regionene. I 1999 var timetallet høyest på brukene på Østlandet og Vestlandet. Begge årganger av den fullstendige tellingen peker i retning av at Trøndelag har lavest antall arbeidstimer per bruk når det gjelder tilleggsnæring.

I figur 7.8 er arbeidsinnsatsen per bruk fra SSBs tellinger også sammenlignet med registreringene fra NILFs driftsgranskinger i 2011. Statistikken fra SSB viser noe høyere arbeidsinnsats i tilleggsnæring i gjennomsnitt enn driftsgranskingene. For Agder og Rogaland ligger registreringene fra driftsgranskingene over landbruks-tellingen fra 2010, mens det for Vestlandet er godt samsvar mellom de to undersøkelsene. For de andre tre regionene viser driftsgranskingene et lavere gjennomsnittlig arbeidsforbruk i tilleggsnæring enn SSB. Ved sammenligning av tall fra SSB og NILF, er det viktig å være klar over at både utvalg (populasjon) og metode er ulik i de to undersøkelsene.

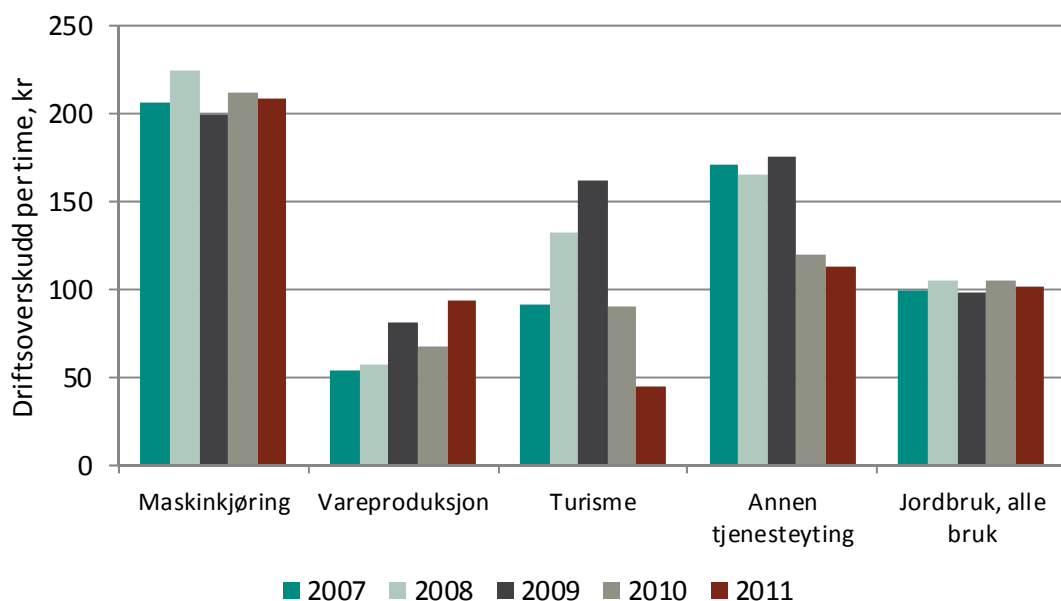


Figur 7.8 Arbeidsinnsats i tilleggsnæringer ifølge Jordbrukstelling 1999 og Landbrukstelling 2010 sammenlignet med driftsgranskingene 2011. Timer per jordbruksbedrift med tilleggsnæring

Kilde: SSB 1999 og 2010, NILF

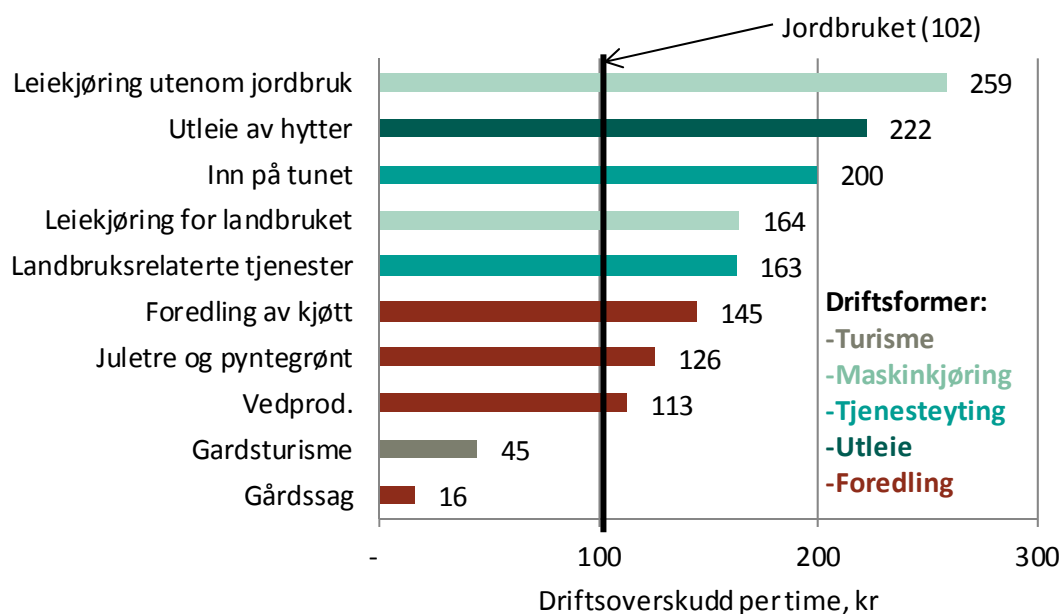
## 7.5 Lønnsomhet per time for tilleggsnæringer

Hvor stor arbeidsinnsatsen er, varierer mye for ulike tilleggsnæringer. Mens turisme og tjenesteyting er svært arbeidskrevende, krever utleie og en del av utmarksnæringene liten innsats av arbeid, og er i større grad en kapitalinntekt. I avsnittene under, vil vi presentere driftsoverskudd per time for en del av tilleggsnæringene som er arbeidsintensive, for bruk fra driftsgranskingene. Figur 7.8 viser driftsoverskudd som kr per time for et utvalg tilleggsnæringer for årene 2007–2011. Gjennom hele perioden er det maskinkjøring som har gitt høyest driftsoverskudd per arbeidstime. Også annen tjenesteyting har gitt høyere driftsoverskudd per time enn jordbruket gjennom hele perioden. For driftsformen turisme har resultatet variert mye mellom årene, og lå i 2008 og 2009 høyere enn jordbruket. De andre årene i perioden var driftsoverskuddet per time lavere enn for jordbruket for denne driftsformen. Driftsformen vareproduksjon har ligget lavere enn jordbruket gjennom hele perioden.



Figur 7.9 Driftsoverskudd per time for ulike former for tilleggsnæring sammenlignet med jordbruket, 2007–2011

Over er det vist resultater fra driftsgranskningene for de ulike hoveddriftsformene i tilleggsnæring. Driftsformene er videre delt inn i undergrupper. Driftsformen vareproduksjon består blant annet av undergruppene «vedproduksjon», «foredling av kjøtt og salg av kjøttprodukter», «salg av juletre og pyntegrønt» med flere. Nedenfor presenterer vi tall for lønnsomhet for et utvalg av disse undergruppene der det er tilstrekkelig stort utvalg til at data kan presenteres.



Figur 7.10 Driftsoverskudd per time for noen undergrupper av tilleggsnæringer. Fargene på søylene viser hovedgruppe

Figur 7.10 viser driftsoverskudd per time for noen undergrupper av tilleggsnæringer som det vanligvis er knyttet arbeidstimer til. Resultatene er også sammenlignet med driftsoverskudd per time i gjennomsnitt for jordbruket for alle deltagerne i driftsgranskingene. For jordbruket var driftsoverskuddet per time kr 102 i 2011. Av gruppene vist i figuren, er det bare gardsturisme og gårdssag som har lavere driftsoverskudd per time enn jordbruket. Leiekjøring for oppdragsgiver utenom jordbruket har klart høyest driftsoverskudd per time, deretter kommer utleie av hytter og inn på tunet. Det er bare leiekjøring (begge grupper) og produksjon av ved som blir drevet på mer enn 100 av brukene i driftsgranskingene. De andre undergruppene blir drevet på mellom 15 og 60 bruk. På små grupper vil resultater på enkeltbruk, eller utskifting av bruk, ha stor betydning for gjennomsnittet. Dette må man ta hensyn til ved tolking av resultatene.

## Litteratur

- Knutsen, H. (red.). 2010. *Utsyn over norsk landbruk. Tilstand og utviklingstrekk 2010*. Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning. Oslo.
- Landbruks- og matdepartementet 2011. Meld. St. 9. (2011–2012). *Landbruks- og matpolitikken. Velkommen til bords*.
- Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning, *Driftsgranskingar i jord- og skogbruk. Flere årganger*
- Statistisk Sentralbyrå. Jordbruksteljing 1999
- Statistisk Sentralbyrå. Landbruksteljing 2010
- Statistisk Sentralbyrå. Statistikkbanken. *Tabell: 08808: Jordbruksbedrifter med andre næringer, etter tilleggsnæring (K)*



FOTO: © KJELL OLAV PETERSEN

# Tema 1: Inn på tunet – Landbrukets svar på behov for velferdstjenester

---

Av Anne Strøm Prestvik

Begrep som *grønn omsorg*, *grønt arbeid* og *levande skule* har vært kjent i flere år som opplegg for folk på gårdsbruk. At gårdbrukere åpner dørene for folk med spesielle behov er ikke lenger en sjeldenhet, men en rekke tjenester som blir samlet under fellesbegrepet «Inn på tunet». Inn på tunet er definert som tilrettelagte og kvalitets-sikrede velferdstjenester på gårdsbruk. Tjenestene skal gi brukerne en følelse av mestring, utvikling og trivsel, og er knyttet opp mot aktiviteter og livet på gården. For mange gårdbrukere er Inn på tunet en viktig tilleggsnæring og mulighet til å ta i bruk ledige ressurser på gården til å dekke samfunnets behov for velferdstjenester.

I 2012 utga Landbruks- og matdepartementet og Kommune- og regionaldepartementet en nasjonal strategi for Inn på tunet (Landbruks- og matdepartementet og Kommunal- og regionaldepartementet, 2012). Samtidig ble en egen godkjenningsordning for kvalitetssikring av gårdsbrukene som tilbyr Inn på tunet-tjenester utviklet av Matmerk. I september 2013 er over 500 gårdsbruk godkjente som Inn på tunet-tilbydere, og kan benytte seg av begrepet og logoen. Godkjenningsordningen er en viktig del av kvalitetssikringen som gjør det lettere å selge tjenestene til offentlige institusjoner som kommuner, skoler og NAV.

Som oppfølging til strategien kom det høsten 2013 også en handlingsplan for Inn på tunet (Kommunal- og regionaldepartementet og Landbruks- og matdepartementet, 2013). NILF var med på å utarbeide bakgrunns materialet til handlingsplanen med en markeds- og aktøranalyse for Inn på tunet. Analysen inneholdt blant annet en spørreundersøkelse som ble besvart av 80 prosent av Norges kommuner, og avdekket hvilke utfordringer kommunene har når de skal kjøpe Inn på tunet-tjenester (Prestvik, Nebell, & Pettersen, 2013).

Spørreundersøkelsen avslørte at det er Inn på tunet eller andre tilbud på gårdsbruk i omtrent halvparten av Norges kommuner. Pedagogiske opplegg, tilbud for skoler og ungdom som er i ferd med eller har falt ut av skolesystemet er det mest vanlige. Deretter følger dagtilbud og arbeidstrening for personer med psykiske lidelser, ofte knyttet til rusomsorg. Dagtilbud til demente har også blitt vanlig på gårdsbruk. Mange gårdsbruk har også tilbud rettet til barnehager, skolefritidsordningen, og personer med spesielle behov. Det finnes også eksempler på at gårdsbruk blir bruk til kriminalomsorg og integrering av innvandrere.

Handlingsplanen prioriterer tre områder for videreutvikling av Inn på tunet: (1) Demens, (2) Skole og pedagogiske tilbud, og (3) psykisk helse og rusomsorg. Dette er områder der behovet for tjenester er voksende. En aldrende befolkning vil gi flere med demens. Dagtilbud til demente kan gi denne gruppen en mer spennende hverdag og viktig avlastning for pårørende. Dette kan være med på å utsette institusjonalisering og dermed spare samfunnet for penger, i tillegg til at det øker brukerens livskvalitet. Inn på tunet-tilbud kan også hjelpe barn og ungdom med å fullføre grunnskolen og

videregående skole og øke sine sjanser for å lykkes i arbeidsmarkedet. NAV har også gode erfaringer med å bruke gårdsbruk til arbeidstrening for folk med psykiske lidelser og/eller rusproblemer.

Kommunene er den klart største og viktigste kjøperen av Inn på tunet-tjenester og har spilt en sentral rolle i utviklingen av tjenestene. De fleste kommuner er positivt innstilt til velferdstjenester på gårdsbruk og ser at samfunnsutviklingen skaper behov som i framtiden kan dekkes av Inn på tunet. Samtidig opplever kommunene flere hindringer, særlig av økonomisk art. Selv om mange kommuner mener Inn på tunet-tjenestene er kostnads- og kvalitetsmessig gunstige, blir utvikling av tjenester på gårdsbruk ofte ikke prioritert. Å utvikle tjenester på nye arenaer, slik som gårdsbruk, krever nytenkning og ressurser. Mange steder er det enkeltindivider, særlig i landbrukssektoren, men også i kommunen, som driver prosessen. Innovasjon i offentlig sektor er vanskelig, selv når det finnes behov i samfunnet som må dekkes.

Landbrukssektoren, med gårdbrukere, Fylkesmannens landbruksavdeling og lokale landbrukskontor har spilt en viktig rolle i utviklingen av Inn på tunet. Norges Bondelag og Norges bonde- og småbrukarlag har begge egne Inn på tunet-utvalg og har vært med å utvikle godkjenningsordningen. Med tanke på utfordringene kommunen står overfor ved kjøp av tjenester er det viktig at aktørene i landbruket fortsatt driver prosessen med kvalitetssikring, utvikling av konsepter for de forskjellige tjenestene og dokumenterer gode effekter og gjør det så enkelt som mulig for kommuner og andre å kjøpe tjenestene.

Tilbyderne står også overfor store utfordringer. Den viktigste kjøperen ser på trange budsjetter som den klart største utfordringen til videre utvikling av Inn på tunet. Kontraktene med kommunene er ofte av kort varighet, spørreundersøkelsen avslørte at flertallet av kontrakter hadde en varighet på opptil et år. I Trøndelagsfylkene og i Akershus har en gruppe Inn på tunet-tilbydere gått sammen og dannet samvirker for å samarbeide om salg og markedsføring av sine tjenester. I de fleste fylker er det også dannet nettverk av tilbydere som møteplass for utveksling av kunnskap og erfaring. Fylkesmannen både arrangerer og støtter kurs for tilbydere og det finnes støtteordninger, blant annet etablererstipend, som skal gjøre prosessen lettere for gårdbrukere som ønsker å starte opp med Inn på tunet. Landbrukssektoren må også sørge for rekruttering av gårdsbruk som er villige til å åpne opp for tjenesteutvikling.

NILFs aktør- og markedsanalyse konkluderer med at Inn på tunet er et viktig bidrag for å løse framtidens behov for velferdstjenester. Mye av samfunnsutviklingen tyder på at behovet for velferdstjenester vil øke, og lokalsamfunnet får en større betydning for utviklingen av disse. Dermed kan nye, lokale ressurser tas i bruk og landbruket kan være med på å øke velferden ved å tilby kvalitetssikrede tjenester og innovasjon i kommunesektoren.

## Kilder:

Kommunal- og regionaldepartementet og Landbruks- og matdepartementet. (2013).

*Handlingplan 2013-2017. Inn på tunet.*

[http://www.regjeringen.no/upload/LMD/Vedlegg/Brosjyrer\\_veiledere\\_rapporter/Inn\\_paa\\_tunet\\_Handlingsplan\\_2013-2017\\_M-0745\\_B.pdf](http://www.regjeringen.no/upload/LMD/Vedlegg/Brosjyrer_veiledere_rapporter/Inn_paa_tunet_Handlingsplan_2013-2017_M-0745_B.pdf).

Landbruks- og matdepartementet og Kommunal- og regionaldepartementet. (2012). *Inn på tunet. Nasjonal strategi.*

[http://www.regjeringen.no/upload/LMD/Vedlegg/Brosjyrer\\_veiledere\\_rapporter](http://www.regjeringen.no/upload/LMD/Vedlegg/Brosjyrer_veiledere_rapporter)

Prestvik, A. S., Nebell, I., & Pettersen, I. (2013). *Aktør- og markedsanalyse av Inn på tunet.*

Oslo: NILF-rapport 2013-4, Norsk Institutt for landbruksøkonomisk forskning.



# Tema 2: Verdiskaping i jordbruket

Av Heidi Knutsen

Landbruk og landbruksbasert virksomhet er viktig for mange kommuner i Norge, både når det gjelder økonomisk verdiskaping og sysselsetting. Landbruket bidrar i tillegg med andre verdier for samfunnet gjennom forvaltning av betydelige arealressurser og kulturlandskapspleie, produksjon av mat og levende bygder. Ulike aktører har behov for kunnskap om landbrukets betydning for regionen. På landsbasis blir verdiskapingen i jordbruket dokumentert gjennom jordbrukets totalregnskap som Budsjettnemnda for jordbruket utarbeider hvert år. For mindre geografiske områder blir det ikke utført tilsvarende, årlige beregninger. Gjennom en årrekke har derfor NILF, alene eller i samarbeid med andre, på oppdrag fra fylkesmenn, fylkeskommuner eller landbrukets organisasjoner, gjennomført verdiskapingsberegninger på kommunenivå for en rekke fylker. For en del av fylkene er det i tillegg til å beregne verdiskaping i jord- og skogbruk, gjort beregninger for tilleggsnæringer, landbruksbasert industri og ringvirkninger.

Verdiskaping for jordbruket er beregnet enten som bruttoprodukt eller som nettoprodukt, begge medregnet tilskudd. I nasjonalregnskapet blir produktstøtte (f.eks. prisstøtte) regnet med i bruttoproduktet, men ikke støtte som ikke kal relateres direkte til et produkt. Beregningene for jordbruket avviker fra beregningene i nasjonalregnskapet ved at også støtteordninger som ikke er avhengige av produsert mengde, f.eks. husdyrtilskudd, arealtilskudd, kulturlandskapstilskudd og investeringsstøtte, blir regnet med. Dette er støtteordninger som er viktige for inntektene i jordbruket og for inntektsvirkningen i andre næringer. En kan argumentere med at overføringene til jordbruket er betaling for produksjon av fellesgoder, slik at en kan se på omfanget av overføringene som et mål på hvordan samfunnet verdsetter produksjonen av fellesgodene rent økonomisk.

I verdiskapingsberegningene for jordbruket inngår tradisjonell produksjon av jord- og hagebruksvarer, inkludert veksthusproduksjon, pelsdyr og birøkt. Utgangspunkt for beregningene er husdyrtall og arealtall for kommunene hentet fra Statens landbruksforvaltnings tilskuddsdatabase og økonomiske data fra NILFs driftsgranskinger i jord- og skogbruk. Ved å koble økonomidata for ulike produksjoner i den aktuelle regionen med tallene for omfang fra SLF, beregner modellen verdiskaping og sysselsetting for ulike produksjoner på kommunenivå.

Tabellen under viser resultater fra verdiskapingsberegninger som er gjennomført de siste årene. For Buskerud og Telemark er det tatt utgangspunkt i produksjonsomfanget i 2011, for Hedmark, Oppland, Rogaland, Møre og Romsdal og Trøndelagsfylkene er 2010 utgangspunktet. Beregningene for Agderfylkene er gjort med utgangspunkt i 2009, og for Hordaland og Sogn og Fjordane er utgangspunktet 2007.

## VERDISKAPING = BRUTTOPRODUKT

- Sum inntekter, jordbruk
- + Familiens arbeid på nyanlegg
- Sum kostnader før avskrivninger, jordbruk
- + Kostnader til leid hjelp
- + Kostnader til jordleie
  
- = **Bruttoprodukt inkl. tilskudd**
- Avskrivninger
- = **Nettoprodukt inkl. tilskudd**

## Verdiskaping og sysselsetting i jordbruket på fylkesbasis

Fylke	Bruttoprodukt, mill. kr	Nettoprodukt, mill. kr	Sysselsetting, årsverk à 1 845 timer	Utgangspkt. for beregning, årstall
Buskerud	655	479	1 944	2011
Telemark	315	231	1 023	2011
Hedmark	1 343	1 006	3 820	2010
Oppland	1 485	1 158	5 037	2010
Rogaland	2 497	1 839	6 503	2010
Møre og Romsdal	929	734	3 151	2010
Sør-Trøndelag	1 009	793	3 267	2010
Nord-Trøndelag	1 510	1 182	4 326	2010
Aust-Agder	156 <sup>2</sup>	143	622	2009
Vest-Agder	268 <sup>2</sup>	216	996	2009
Hordaland	634 <sup>1</sup>	563	3 211	2007
Sogn og Fjordane	746 <sup>1</sup>	606	3 569	2007

1) Veksthus, pelsdyr og birøkt er ikke med i bruttoproduktet, men er med i nettoproduktet

2) Veksthus og pelsdyr er ikke med i bruttoproduktet, men er med i nettoproduktet

## Kilder

- Knutsen, H., M. Lerfald, E. Øvren, S. K. P. Rye og P. K. Alnes, 2013. *Verdiskaping i landbruk og landbruksbasert virksomhet i Telemark*. NILF-notat 2013–13. Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning, Oslo.
- Knutsen, H., M. Lerfald, E. Øvren, S. K. P. Rye og P. K. Alnes, 2013. *Verdiskaping i landbruk og landbruksbasert virksomhet i Buskerud*. NILF-notat 2013–14. Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning, Oslo.
- Rye, S. K. P., K. S. Folstad, S. Brunzell, H. Knutsen, 2013. *Verdiskaping i jordbruket i Trøndelag*. NILF-notat 2013–4. Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning
- Rye, S. K. P., K. S. Folstad, 2012. *Verdiskaping i Møre og Romsdal*. NILF-notat 2012–20. Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning.
- Lerfald, M., G. Lien, P. K. Alnes, R. Sand, K. F. Stokke, S. K. P. Rye, 2012. *Verdiskaping i landbruk og landbruksbasert virksomhet i Oppland*. NILF-rapport nr. 2012–1. Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning.
- Lien, G., M. Lerfald, P. K. Alnes, R. Sand, K. F. Stokke, S. K. P. Rye 2012. *Verdiskaping i landbruk og landbruksbasert virksomhet i Hedmark*. NILF-rapport 2012–2. Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning, Oslo.
- Knutsen, H., T. Haukås, 2012. *Verdiskaping i jordbruk, skogbruk og tilleggsnæringar i Rogaland*. NILF-notat 2012–19. Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning, Oslo.
- Knutsen, H., T. Haukås, 2011. *Verdiskaping i jordbruket i Aust- og Vest-Agder*. NILF-notat 2011–18. Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning, Oslo.
- Knutsen, H., T. Haukås, L. R. Solberg, A. Olsen, 2009. *Verdiskaping i jordbruk, skogbruk og tilleggsnæringar i Hordaland og Sogn og Fjordane*. NILF-notat 2009–14. Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning, Oslo.

# Vedleggstabeller

**Vedleggstabell 1 Jordbruksarealet fordelt på hovedvekster, 1960–2012 (1000 dekar)**

År	Korn og oljefrø	Poteter	Rotv./grønnfôr/a. grovfôrv.	Andre vekster og brakk	Eng og beite på fulld. jord	Sum full-dyrket jord i drift	Natureng og overfl. dyrket eng og beite	Jordbruksareal i drift i alt
1960	2 230	568	258	376	4 882	8 314	1 743	10 057
1970	2 612	335	286	418	4 432	8 083	1 397	9 480
1980	3 233	214	352	243	4 275	8 317	1 195	9 512
1990	3 620	194	404	246	4 364	8 828	1 142	9 970
2000	3 362	151	290	179	4 856	8 838	1 581	10 419
2010	3 071	132	119	214	4 766	8 302	1 758	10 060
2011	3 040	129	102	205	4 748	8 224	1 766	9 990
2012	2 990	127	105	208	4 727	8 157	1 761	9 918

Kilde: Budsjettnemnda for jordbruket, 2013. *Totalkalkylen for jordbruket*

**Vedleggstabell 2 Antall jordbruksbedrifter i alt og timer per bedrift, 1960–2012**

År	Antall bruk, 1000 stk	Årsverk i alt, 1000 stk	Timer per bedrift
1960	196	254,9	2 941
1970	149	180,3	2 541
1980	122	125,6	2 039
1990	96	98,7	1 921
2000	69	78,1	2 136
2010	47	51,4	2 034
2011	46	49,4	1 997
2012	45	47,4	1 959

Kilde: Budsjettnemnda for jordbruket, 2013. *Totalkalkylen for jordbruket*

**Vedleggstabell 3 Antall jordbruksbedrifter med vedkommende husdyr, 1959–2013**

År	Melkeku	Vinterfôra sau	Gris	Verpehøner
1959	148 167	101 220	84 999	85 588
1969	82 177	69 310	49 970	40 653
1979	38 906	44 514	17 667	14 655
1989	29 143	28 887	8 272	5 930
1999	22 659	22 709	5 795	4 064
2010	11 130	14 779	2 929	1 847
2011	10 538	14 658	2 781	1 771
2012	9 951	14 450	2 678	1 796
2013*	9 831	14 273	2 546	1 956

\* Foreløpige tall etter søknad om produksjonstilskudd

Kilder: Budsjettnemnda for jordbruket, 2013: *Resultatkontroll for gjennomføringen av landbrukspolitikken*. Statistisk sentralbyrå, 2013. <http://www.ssb.no/jord-skog-jakt-og-fiskeri/statistikker/jordhus/aar/2013-04-11?fane=tabell&sort=nummer&tabell=107234>

Vedleggstabell 4 Produksjon og forbruk av melk og forbruk av melkeprodukter, 1970–2012

År	Produksjon, mill. liter			Forbruk av konsummelk, mill. kg			
	Brutto- prod.	Meieri- lev.	Hel- melk <sup>1)</sup>	Lett- melk	Skummet melk <sup>2)</sup>	Yoghurt	Kg/innb.
1970	1 700	1 521	660		55		184,4
1980	1 944	1 808	664		113		190,2
1990	1 992	1 837	239	355	132		171,2
2000	1 731	1 559	136	270	143	30,7	128,9
2010	1 623	1 506	96	262	145	47,7	112,7
2011	1 591	1 476	95	257	145	48,5	110,0
2012*	1 636	1 531	92	254	146	48,6	107,6

1) Inkl. yoghurt t.o.m. 1998

2) Inkl. ekstra lett fra 2000

År	Ost			Smør		
	Produksjon	Forbruk	Kg/innb.	Produksjon	Forbruk	Kg/innb.
1970	53,3	34,8	9,0	19,0	21,7	5,6
1980	69,6	50,9	12,5	21,7	23,2	5,7
1990	84,1	54,0	12,7	22,4	14,0	3,3
2000	82,5	64,9	14,4	16,2	12,4	2,8
2010	86,5	82,6	16,9	16,8	14,7	3,0
2011	87,5	84,4	17,0	14,8	16,4	3,3
2012*	89,9	88,1	17,5	16,1	18,2	3,6

\* Foreløpige tall

Kilde: Sosial- og helsedirektoratet, 2013. *Utviklingen i norsk kosthold – Matforsyningsstatistikk og forbruksundersøkelser*. Budsjettnemnda for jordbruket, 2013. *Totalkalkylen for jordbruket*

**Vedleggstabell 5 Produksjon og forbruk av kjøtt, 1970–2012 (mill. kg og kg per innb.)**

År	Storfekjøtt (ekskl. kalv)			Sau- og lammekjøtt		
	Produksjo	Forbruk	Kg/innb.	Produksjo	Forbruk	Kg/innb.
	n			n		
1970	49,2	47,9	12,4	16,6	18,0	4,6
1980	67,4	78,3	19,2	18,5	22,2	5,4
1990	80,5	75,2	17,7	23,4	23,8	5,6
2000	88,4	89,9	20,0	23,5	24,3	5,4
2010	81,9	89,7	18,3	24,6	26,5	5,4
2011	79,8	92,5	18,7	23,5	25,0	5,0
2012*	75,9	95,3	19,0	22,9	25,6	5,1

År	Svinekjøtt			Fjørfe kjøtt		
	Produksjo	Forbruk	Kg/innb.	Produksjo	Forbruk	Kg/innb.
	n			n		
1970	64,8	70,0	18,1	5,9	6,2	1,6
1980	83,1	90,0	22,0	10,9	11,3	2,8
1990	83,4	85,8	20,2	19,8	20,0	4,7
2000	102,9	105,1	23,4	43,1	39,7	8,8
2010	128,8	124,7	25,5	83,1	81,8	16,7
2011	130,8	130,6	26,4	84,8	86,2	17,4
2012*	131,5	128,8	25,7	91,2	92,6	18,4

\* Foreløpige tall

Kilde: Sosial- og helsedirektoratet, 2013. *Utviklingen i norsk kosthold – Matforsyningsstatistikk og forbruksundersøkelser*. Budsjettnemnda for jordbruket, 2012. *Totalkalkylen for jordbruket*

**Vedleggstabell 6 Produksjon og forbruk av egg, 1970–2012 (mill. kg og kg per innb.)**

År	Produksjon	Forbruk	Kg/innb.
1970	37,0	37,3	9,6
1980	44,8	45,0	11,0
1990	49,8	46,6	11,0
2000	47,8	46,2	10,3
2010	59,9	58,1	11,9
2011	59,2	59,1	11,9
2012*	62,3	61,3	12,2

\* Foreløpige tall

Kilde: Sosial- og helsedirektoratet, 2013. *Utviklingen i norsk kosthold – Matforsyningsstatistikk og forbruksundersøkelser*. Budsjettnemnda for jordbruket, 2013. *Totalkalkylen for jordbruket*

Vedleggstabell 7 Produksjon og forbruk av planteprodukter, 1970–2012 (mill. kg og kg per innbygger)

År	Matkorn			Poteter		
	Produksjon	Forbruk <sup>1)</sup>	Kg/innb.	Produksjon <sup>2)</sup>	Forbruk <sup>3)</sup>	Kg/innb.
1970	9	262	67,6	686	366	94,4
1980	53	319	78,1	509	305	74,6
1990	115	312	75,0	467	326	76,9
2000	157	308	68,6	311	308	72,1
2010	113	279	57,1	297	307	62,8
2011	140	268	54,1	271	296	59,8
2012*	68	261	51,9	265	296	59,0

1) Matkorn som mel (forbruk i importerte bakervarer og av ris er ikke med)

2) Nettoproduksjon

3) Matpoteter + bearbejdede poteter + potetmel

År	Grønnsaker			Frukt og bær		
	Produksjon	Forbruk	Kg/innb.	Produksjon	Forbruk	Kg/innb.
1970	134	153	39,6	92	259	66,8
1980	173	207	50,6	99	306	74,9
1990	177	233	54,8	78	304	71,7
2000	157	264	58,8	24	311	69,3
2010	168	345	70,7	20	429	87,8
2011	164	355	71,7	17	429	86,7
2012*	177	372	74,2	18	411	87,8

\*Foreløpige tall

Kilde: Sosial- og helsedirektoratet, 2013. *Utviklingen i norsk kosthold – Matforsyningsstatistikk og forbruksundersøkelser*. Budsjettnemnda for jordbruket, 2013. Totalkalkylen for jordbruket

**Vedleggstabell 8 Selvforsyningsgraden og andel av matvareforbruket produsert i norsk jordbruk, 1970–2011 (prosent)**

År	Selvforsyningsgraden	Andel av matvareforbruket produsert i norsk jordbruk
1970	48	39
1980	50	42
1990	52	46
2000	50	49
2009	49	48
2010	46	46
2011*	48	47

\* Foreløpige tall

Kilde: Sosial- og helsedirektoratet, 2012. *Utviklingen i norsk kosthold – Matforsyningsstatistikk og forbruksundersøkelser*

**Vedleggstabell 9 Produksjon av noen landbruksprodukter i 2011 i ulike land (1000 tonn)**

	Hvete	Bygg	Raps	Ris	Storfekjøtt	Svinekjøtt	Melk
					t	t	
Europa	225 925	81 247	22 307	4 370	10 766	27 505	214 818
EU	140 001	51 733	19 200	3 117	8 020	23 126	154 695
Norge	284	492	9		82	131	1 548
Sverige	2 253	1 390	267		133	256	2 890
Finland	981	1 521	115		84	202	2 301
Danmark	4 831	3 264	508		134	1 720	4 881
Tyskland	22 800	8 734	3 870		1 170	5 616	30 336
Frankrike	38 021	8 775	5 369	128	1 566	2 218	25 290
Storbritannia	15 257	5 494	2 758		936	806	13 849
Nederland	1 175	205	7		382	1 347	11 818
Italia	6 622	949	44	1 490	1 011	1 602	11 113
USA	54 413	3 392	699	8 389	11 983	10 331	89 015
Canada	25 261	7 756	14 165		1 154	1 954	8 400
Australia	27 410	7 995	2 359	723	2 110	343	9 101
New Zealand	383	368	3		623	50	17 894
Afrika	25 012	6 548	130	26 062	5 773	1 283	41 618
Asia	314 851	20 262	22 620	653 835	16 867	61 814	276 272
Verden	701 395	133 049	62 547	722 560	66 334	110 270	739 363

Kilder: FAO, 2013. *FAOs database FAOSTAT AGRICULTURE*. <http://faostat.fao.org/site/339/default.aspx#ancor>

**Vedleggstabell 10**    **Registrerte avlinger 2012\* og normalårsavlinger 2012 for noen utvalgte vekster, landet og fylker (kg per daa)**

	Hvete		Bygg		Havre		Potet		Høy i alt <sup>1)</sup>	
	Reg.	Normal.	Reg.	Normal.	Reg.	Normal.	Reg.	Normal.	Reg.	Normal.
Landet	410	439	368	382	335	371	2 356	2 538	611	588
Østfold	402	510	382	414	365	429	2 418	2 588	834	728
Akershus	359	478	307	399	321	405	2 183	2 353	571	685
Hedmark	465	512	402	466	319	397	2 281	3 007	604	683
Oppland	455	419	367	391	363	344	2 128	2 392	715	696
Buskerud	409	390	341	320	338	324	3 044	3 161	543	564
Vestfold	431	444	395	359	358	398	2 752	2 602	678	711
Telemark	375	390	334	307	335	373	2 566	1 917	557	496
Aust-Agder	312		338	264	250	373	1 768	1 885	540	509
Vest-Agder	255		333	287	315	348	2 640	2 117	531	662
Rogaland			382	455	304	291	2 644	2 820	682	695
Hordaland			363				1 716	1 854	526	570
Sogn og Fjord.	307						1 930	2 331	628	665
Møre og Romsd.				274	267	164	3 155	2 393	606	660
Sør-Trøndelag	420	493	352	420	342	400	2 109	2 573	670	709
Nord-Trøndelag	345	433	395	425	303	313	2 650	2 705	690	691
Nordland			222				970	1 225	519	536
Troms							738	1 243	341	342
Finmark							803	1 284	332	332

\* Foreløpige tall

1) Avlinger av all eng til slått omregnet til tørt høy.

	Vinterhvitkål		Gulrot		Matløk		Epler		Jordbær	
	Reg.	Normal.	Reg.	Normal.	Reg.	Normal.	Reg.	Normal.	Reg.	Normal.
Landet	4 428	4 633	3 059	3 168	2 570	2 508	818	899	603	668
Østfold	5 662	7 362	3 171	3 114	2 581	2 636	491		574	648
Akershus	4 804	5 468	2 718	3 615	2 000		287	851	558	873
Hedmark	3 697	5 384	3 251	4 446	2 701	2 981	903	1 024	580	678
Oppland	3 894	3 552	1 641	1 671	2 394	2 613	714		419	829
Buskerud	4 407	4 104	4 165	2 665	1 000		1 005	1 194	614	747
Vestfold	3 968	3 844	3 285	3 081	2 667	2 859	1 069	1 317	726	676
Telemark	4 636	3 765	2 784	2 913	1 333	2 638	702	1 254	445	544
Aust-Agder	6 643	7 021	3 571	3 501	2 486	2 587	456	701	597	601
Vest-Agder			1 500	2 169		1 363	351	817	582	803
Rogaland	3 437	2 873	3 878	3 716	2 546		683	927	679	972
Hordaland	2 000		500	2 211	1 000		859	1 100	707	797
Sogn og Fjord.	1 000	4 085	3 082	3 105	1 885		681	824	706	672
Møre og Romsd.	4 000		3 636	3 748			350	955	839	840
Sør-Trøndelag		2 602	3 661	3 382			257		475	579
Nord-Trøndelag	3 027	3 500	3 345	3 397	2 500	3 014	878		580	649
Nordland		644	1 797	2 908			100		320	343
Troms			765	981					391	370
Finmark									250	276

Kilder: Statistisk sentralbyrå, Statens landbruksforvaltning og NILF



Vedleggstabell 11 Hveteavlinger i noen land, 2004–2012 (kg per daa)

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012*
Norge	477	489	416	440	487	341	460	385	352
Sverige	598	633	546	626	611	608	540	538	624
Finland	347	373	356	393	364	410	343	385	390
Danmark	714	723	700	656	786	804	663	647	737
Tyskland	817	747	720	696	809	781	731	702	733
Frankrike	758	699	674	625	710	745	687	653	760
Storbritannia	778	796	804	722	828	793	767	775	666
Nederland	891	859	839	707	873	929	891	778	859

\* Foreløpige tall

Kilde: FAO, 2013. *FAOs database FAOSTAT AGRICULTURE*. <http://faostat.fao.org/site/567/default.aspx#ancor>

Vedleggstabell 12 Jordbruksavtalens priser<sup>1)</sup> for noen jordbruksprodukter per 1.7. hvert år, 1990–2013 (kroner per kg/l)

År	Norvegia F45	Lettmelk/ Melk råvare <sup>2)</sup>	Okse	Slaktegris	Egg	Bygg
1990	48,41	6,35	37,71	32,51	18,55	2,77
1993	50,57	6,64	36,91	30,51	17,25	2,19
1996	49,49	6,41	35,05	26,06	15,05	1,88
1999	53,01	6,61	35,41	26,46	15,50	1,92
2000 <sup>3)</sup>			33,95	23,97	14,63	1,78
2003		3,75 <sup>4)</sup>	38,11	27,37	13,69	1,85 <sup>5)</sup>
2004		3,79	38,11	27,22	13,60	1,79
2005		3,82	40,13	27,22	13,60	1,80 <sup>6)</sup>
2006		3,84	40,13	26,22	13,83	1,79
2007		3,94	42,19	26,22	14,18	1,81 <sup>7)</sup>
2008		4,11	44,39	26,87	14,68	2,01
2009		4,41	48,88 <sup>8)</sup>	29,06 <sup>9)</sup>	16,54	2,14
2010		4,54	48,08	29,51	17,24	2,14
2011		4,66	49,40	30,71	18,54	2,25
2012		4,82	52,20	31,64	19,10	2,32
2013		5,05	55,00	31,64	18,20 <sup>10)</sup>	2,50

1) Engrospris for kjøtt og egg, pris til detaljist for melkeprod., grunnpris til produsent for bygg

2) F.o.m. 2003 pris på melk som råvare

3) Målprissystemet for meierivarer ble endret fra og med 2000, og de nye målprisene er ikke sammenlignbare

4) Målpris og målprissystem gjeldende fra 1.1.04

5) Intensjonsprisen for bygg ble innført f.o.m. 1. juli 2002

6) Prisen ble red. 2 øre/kg. Teknisk ble termintillegget avvirket og innarb. Det betyr 3 øre/kg i økning

7) Intensjonsprisen for bygg avvirket og målpris for bygg innført f.o.m. 1. juli 2007

8) Målpris for storfekjøtt ble avvirket fra 1.7.09, erstattet med planlagt gj.snittlig engrospris for halvår

9) Målprisen for svinekjøtt ble hevet med 1,10 kr/kg som følge av teknisk justering ved overgang til annen klasse for representantvaren

10) Målpris for egg ble avvirket fra 1.7.13, erstattet med planlagt gjennomsnittlig engrospris for halvår

Kilder: St.prp. om de årlige jordbruksoppgjør og jordbruksavtalene

**Vedleggstabell 13 Produsentpriser i Norge, 1995–2013 (kroner per l/kg)**

År	Kumelk	Storfekjøtt	Svinekjøtt <sup>1)</sup>	Egg	Bygg
1995	3,10	30,65	23,12	10,39	1,97
2000	3,31	26,00	18,36	10,00	1,79
2005	3,57	32,46	19,85	10,17	1,71
2006	3,60	32,99	19,42	11,02	1,73
2007	3,84	34,54	21,91	12,19	1,75
2008	3,88	36,94	23,30	12,44	1,95
2009	4,24	39,76	23,47	13,42	2,10
2010	4,45	39,92	23,78	13,76	2,05
2011	4,70	41,43	24,52	14,43	2,19
2012	4,74	44,82	25,03	15,64	2,29
2013	4,77	46,29	23,75	15,00	2,45

1) Uten hode og labb f.o.m. 2002

Kilde: Budsjettnemnda for jordbruket, 2013. *Totalkalkylen for jordbruket*

**Vedleggstabell 14 Priser og prisutvikling på noen typer av innsatsfaktorer i Norge, 1995–2013 (kroner per kg/l)**

År	Handels gjødsel <sup>1)</sup>	Kraftfôr <sup>2)</sup>	Såkorn <sup>3)</sup>	Rente, lånt kap. % <sup>4)</sup>	Bygninger <sup>5)</sup>	Maskiner og redsk. <sup>5)</sup>	Diesel (brenselolje)
1995	1,95	2,82	4,43	6,33	100,0	100,0	2,68
2000	1,69	2,69	4,10	6,13	117,8	104,3	3,46
2005	2,00	2,68	3,94	3,42	140,0	116,7	4,43
2006	2,09	2,72	4,00	3,68	145,3	118,5	5,03
2007	2,17	2,76	3,95	4,77	156,0	123,9	5,11
2008	2,19	2,98	3,97	5,99	164,8	128,1	6,59
2009	3,79	3,28	4,20	4,30	168,7	142,2	5,50
2010	2,71	3,29	4,49	3,95	174,0	140,4	6,40
2011	3,06	3,32	4,42	4,09	180,4	141,2	7,72
2012	3,54	3,40	4,73	4,17	186,1	144,4	7,73
2013	3,50	3,54	4,91	4,07	193,5	148,2	7,55

1) Pris tilsvarende posten sum handelsgjødsel i totalkalkylen (BFJ 2013)

2) Pris tilsvarende posten sum kraftfôr i totalkalkylen (BJF 2013)

3) Gjelder bygg

4) Nominell rente (posten sum rentekostnader på lånt kapital, BFJ 2013)

5) Prisutvikling, 1995 = 100

Kilde: Budsjettnemnda for jordbruket, 2013. *Totalkalkylen for jordbruket*

Vedleggstabell 15 Totalkalkylens normaliserte regnskaper, sammendrag,  
2007–2013 (millioner kroner)<sup>1)</sup>

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013**
						Før avtale	Etter avtale
Korn, erter og oljefrø	2 210	2 401	2 499	2 433	2 536	2 559	2 753
+ Poteter	566	578	609	609	626	637	715
+ Hagebruksprodukter	3 233	3 536	3 555	3 637	3 635	3 811	3 886
+ Sum andre	213	238	264	289	296	307	312
= Sum planteprodukter	6 223	6 753	6 926	6 969	7 093	7 314	7 667
Ku- og geitmelk	6 624	6 670	7 150	7 514	7 733	8 104	8 172
+ Kjøtt og fjørfeslakt	8 026	9 019	9 214	9 459	9 699	10 139	10 465
+ Egg	657	706	805	833	863	981	964
+ Ull	137	132	124	117	118	126	127
+ Pelsdyr	235	272	296	448	282	348	415
+ Andre	83	94	95	90	73	64	81
= Sum husdyrprodukter	15 763	16 892	17 685	18 461	18 768	19 763	20 224
Sum plante- og	21 986	23 645	24 611	25 430	25 862	27 077	27 891
Kjøreinntekter m.v.	464	486	500	519	521	519	526
+ Arbeidsinnt.	213	257	269	285	284	269	291
= Sum andre inntekter	677	743	769	804	804	788	816
Endringer i buskapsverdi	-35	-48	24	-72	-114	54	64
Medlemsbonus	101	5	140	165	144	136	148
Sum produksjonsinntekter	22 729	24 345	25 544	26 327	26 696	28 055	28 920
Sum direkte tilskudd	8 687	9 007	9 315	9 659	10 018	10 514	10 662
<b>Sum inntekter (A)</b>	<b>31 416</b>	<b>33 352</b>	<b>34 859</b>	<b>35 986</b>	<b>36 713</b>	<b>38 569</b>	<b>39 583</b>
Handelsgjødsel og kalk	1 192	1 164	1 669	1 143	1 385	1 559	1 576
+ Innkjøpt kraftfôr	4 733	5 379	5 772	5 889	6 014	6 513	6 884
+ Annet innkjøpt fôr	255	293	300	320	384	384	398
+ Såfrø og planter	763	817	807	819	813	815	835
+ Sum energi og	1 845	2 248	2 094	2 468	2 446	2 301	2 284
+ Andre kostnader	3 813	3 985	4 181	4 150	4 340	4 576	4 663
+ Sum vedlikehold	1 576	1 640	1 585	1 690	1 616	1 629	1 659
= Sum ikke-varige	14 177	15 525	16 407	16 479	16 998	17 779	18 299
Sum leasing av maskiner	725	878	926	971	1 101	1 215	1 328
+ Kapitalslit	5 402	5 665	5 732	5 867	6 003	6 051	6 152
= Sum kapitalkostnader	6 127	6 543	6 659	6 838	7 105	7 266	7 480
<b>Sum kostnader (B)</b>	<b>20 303</b>	<b>22 068</b>	<b>23 065</b>	<b>23 317</b>	<b>24 103</b>	<b>25 044</b>	<b>25 778</b>
Vederlag, arbeid og	11 113	11 283	11 793	12 669	12 610	13 525	13 804
Realrente lånt kapital (C)	1 220	1 503	883	520	1 011	1 325	1 493
<b>Vederlag til arbeid og egenkapital (A-B-C)</b>	<b>9 893</b>	<b>9 780</b>	<b>10 910</b>	<b>12 149</b>	<b>11 599</b>	<b>12 200</b>	<b>12 311</b>
Antall årsverk	58 600	56 100	53 700	51 400	49 400	47 400	45 500
<b>Vederlag til arbeid og EK per årsverk, kr</b>	<b>168</b>	<b>174</b>	<b>203</b>	<b>236</b>	<b>234</b>	<b>257</b>	<b>270</b>
<b>EK per årsverk, kr</b>	<b>800</b>	<b>300</b>	<b>200</b>	<b>400</b>	<b>800</b>	<b>400</b>	<b>600</b>
Endringer per årsverk, kr	18 900	5 500	28 900	33 200	-1 600	22 600	13 200

\* Foreløpig regnskap

\*\* Budsjett

1) Eksklusive virkning av jordbruksfradraget ved skatteligningen. De tre nederste linjene er ikke i millioner kroner

Kilde: Budsjettnemnda for jordbruket, 2013. *Totalkalkylen for jordbruket*

**Vedleggstabell 16 Det økonomiske resultat i jordbruket. Registrerte og normaliserte tall i totalkalkylen, 1999–2013 (kroner per årsverk)<sup>1)</sup>**

	Vederlag til arbeid og kapital		Vederlag til arbeid og egenkapital	
	Registrert	Normalisert	Registrert	Normalisert
1999	12 094	12 370	11 080	11 379
2000	12 509	12 584	11 744	11 675
2001	11 124	11 260	10 151	10 230
2002	11 161	11 480	9 711	10 368
2003	11 050	11 201	10 233	10 328
2004	10 976	10 853	9 983	10 150
2005	10 181	10 118	9 580	9 486
2006	9 867	9 937	9 368	9 145
2007	11 024	11 113	9 513	9 893
2008	11 683	11 283	10 795	9 780
2009	11 535	11 793	10 604	10 910
2010	12 486	12 669	11 820	12 149
2011	12 234	12 610	10 894	11 599
2012*	13 265	13 525	11 580	12 200
2013**	13 842	13 804	12 519	12 311

\* Foreløpig regnskap

\*\* Budsjett, etter jordbruksavtalen 2013

1) Eksklusive virkning av jordbruksfradraget ved skatteligningen

Kilde: Budsjettnemnda for jordbruket, 2013. *Totalkalkylen for jordbruket*

**Vedleggstabell 17 PSE-prosenter for noen OECD-medlemsland, 1986–2011**

Land	1986–88	2008	2009	2010	2011*
Australia	10	4	3	3	3
Canada	36	13	17	17	14
EU <sup>1)</sup>	39	22	23	20	18
Island	77	52	51	47	44
Japan	64	48	49	53	52
Mexico	3	12	14	12	12
New Zealand	10	1	0	1	1
Norge	70	59	61	61	58
Sveits	76	56	60	54	54
Tyrkia	20	26	28	26	20
USA	22	9	11	8	8
OECD	37	21	23	20	19

1) EU-12 for 1986-94 (inkl. tidligere Øst-Tyskland fra 1990), EU-15 for 1995-2003, EU-25 fra 2004-2006 og EU-27 fra 2007

\* Foreløpige tall

Kilde: OECD 2012. *OECDs database, Producer support estimates (subsidies)*. <http://www.oecd.org/statistics>



**NILF**

Norsk institutt for  
landbruksøkonomisk forskning

---

## ADRESSE HOVEDKONTORET

Postadresse:	Kontoradresse:	Telefon: 22 36 72 00
Postboks 8024 Dep	Storgata 2-4-6	Telefaks: 22 36 72 99
0030 OSLO		E-post: <a href="mailto:postmottak@nilf.no">postmottak@nilf.no</a>
		Internett: <a href="http://www.nilf.no">www.nilf.no</a>

---

## ADRESSE DISTRIKTSKONTORER

Bergen	Postadresse:	Postboks 7317, 5020 BERGEN
	Telefon:	22 36 72 40
	Telefaks:	22 36 72 99
	E-post:	<a href="mailto:postmottak-Bergen@nilf.no">postmottak-Bergen@nilf.no</a>
Trondheim	Postadresse:	Postboks 4718 – Sluppen, 7468 TRONDHEIM
	Telefon:	73 19 94 10
	Telefaks:	73 19 94 11
	E-post:	<a href="mailto:postmottak-Trondheim@nilf.no">postmottak-Trondheim@nilf.no</a>
Bodø	Postadresse:	Statens hus, Moloveien 10, 8002 BODØ
	Telefon:	22 36 72 00
	Telefaks:	22 36 72 99
	E-post:	<a href="mailto:postmottak-Bodo@nilf.no">postmottak-Bodo@nilf.no</a>

---